

YEREL YÖNETİMLER, ÇEVRE VE KENT

ÇEVRE POLİTİKALARININ TEORİK TEMELLERİ,
KURUMSAL YAKLASIMLAR
VE MEKANSAL AYRIŞMA

Editör: **MAHMUT ÖZDEMİRKOL**

BİDGE Yayınları

Yerel Yönetimler, Çevre ve Kent: Çevre Politikalarının Teorik Temelleri, Kurumsal Yaklaşımlar Ve Mekânsal Ayrışma

Editör: MAHMUT ÖZDEMİRKOL

ISBN: 978-625-8995-99-2

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 2026-03-25

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

ÖNSÖZ

Çevre sorunları, kentleşme dinamikleri ve toplumsal ilişkiler arasındaki etkileşim, günümüz sosyal bilimler literatürünün en önemli tartışma alanlarından birini oluşturmaktadır. İklim değişikliği, mekânsal ayrışma, toplumsal dönüşüm ve çevresel yönetim gibi meseleler, artık yalnızca teknik ya da sektörel sorunlar olarak değil; ekonomik, siyasal ve kültürel boyutları içeren çok katmanlı süreçler olarak ele alınmaktadır. Bu kitap, söz konusu çok boyutlu yapıyı farklı teorik ve ampirik perspektifler üzerinden analiz etmeyi amaçlayan bir çalışmanın ürünüdür.

Kitapta yer alan bölümler, çevre politikalarının teorik temellerinden başlayarak, piyasa ve devlet ilişkisi çerçevesinde çevresel sorunların nasıl analiz edilebileceğini tartışmakta; ardından bu tartışmayı kurumsal ve epistemolojik bir düzleme taşıyarak Mark Pennington'un yaklaşımı üzerinden eleştirel bir değerlendirme sunmaktadır. Bu teorik çerçeve, yalnızca çevre politikalarının araçlarını değil, bu araçların dayandığı bilgi, teşvik ve kurumsal yapıların da sorgulanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Böylece çevre politikalarına ilişkin tartışma, klasik “piyasa mı devlet mi?” ikiliğinin ötesine taşınmaktadır.

Kitabın bir diğer önemli katkısı ise, kuramsal tartışmaların kent sosyolojisi ve gündelik yaşam pratikleri ile ilişkilendirilmesidir. Özellikle mekânsal ayrışma bağlamında toplu konut projelerinin bireylerin gündelik hayatına etkilerini inceleyen çalışma, kentleşme süreçlerinin yalnızca fiziksel mekânı değil; aynı zamanda sosyal ilişkileri, kimlikleri ve yaşam pratiklerini dönüştüren bir dinamik olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle kitap, çevre politikaları ile kent sosyolojisi arasında köprü kuran bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır.

Bu çalışmanın ortaya çıkışında temel motivasyon, evre ve kentleşme sorunlarının tek boyutlu açıklamalarla kavranamayacağı ynndeki dşnecedir. Günümüzde karşı karşıya olduğumuz çevresel ve toplumsal sorunlar, disiplinler arası bir bakış açısını ve farklı teorik yaklaşımların birlikte değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu kitap, söz konusu ihtiyaa mütevazı bir katkı sunma amacı taşımaktadır.

Kitabın hazırlanmasında emeği geçen yazarlara katkılarından dolayı teşekkür ederim. Farklı perspektiflerin bir araya gelmesiyle oluşan bu çalışma, hem akademik literatüre katkı sunmayı hem de okuyucuya evre ve kentleşme meselelerini daha geniş bir erevde değerlendirme imkânı sağlamayı hedeflemektedir.

Bu kitabın, evre politikaları, kent sosyolojisi ve kamu yönetimi alanlarında çalışan araştırmacılar için yararlı bir kaynak olması temennisiyle...

Dr. Öğr. Üyesi MAHMUT ÖZDEMİRKOL

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

İÇİNDEKİLER

ÇEVRE POLİTİKALARINDA TEORİK YAKLAŞIMLAR VE PİYASA ÇEVRECİLİĞİ	1
---	---

MAHMUT ÖZDEMİRKOL

MARK PENNINGTON'UN ÇEVRE POLİTİKASI YAKLAŞIMI	42
--	----

MAHMUT ÖZDEMİRKOL

MEKÂNSAL AYRIŞMA BAĞLAMINDA TOPLU KONUT PROJELERİNİN ERKEKLERİN GÜNLÜK HAYATINA YANSIYAN ETKİLERİ DİYARBAKIR TOKİ ÜÇ KUYULAR MAHALLESİ ÖRNEĞİ	84
--	----

MUSTAFA KAPLAN

BÖLÜM 1

ÇEVRE POLİTİKALARINDA TEORİK YAKLAŞIMLAR VE PİYASA ÇEVRECİLİĞİ

MAHMUT ÖZDEMİRKOL¹

GİRİŞ

Çevre sorunları, günümüz dünyasında yalnızca ekolojik bir bozulma meselesi olmanın ötesinde, ekonomik sistemler, siyasal yapılar ve toplumsal davranış biçimleri ile doğrudan ilişkili çok boyutlu bir problem alanı olarak karşımıza çıkmaktadır (Anton & Shelton, 2011). İklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı, doğal kaynakların tükenmesi ve çevresel kirlilik gibi sorunlar, yalnızca teknik müdahalelerle çözülebilecek dar kapsamlı meseleler değil; aksine farklı aktörlerin, kurumların ve bilgi biçimlerinin etkileşimi içinde şekillenen karmaşık süreçlerdir. Bu durum, çevre politikalarının yalnızca belirli araçların seçimi üzerinden değil, bu araçların dayandığı teorik ve kurumsal temeller üzerinden ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Çevre olitikaları literatürü, tek bir hâkim yaklaşım etrafında şekillenmekten ziyade, farklı teorik çerçevelerin bir arada bulunduğu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kars Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Orcid: 0000-0003-4878-9947 m.ozdemirkol@gmail.com

çoğulcu bir yapı sergilemektedir. Özellikle neo-klasik refah ekonomisine dayanan yaklaşımlar, çevresel sorunları büyük ölçüde piyasa başarısızlıkları çerçevesinde tanımlamakta ve bu nedenle devlet müdahalesini temel çözüm aracı olarak görmektedir (Pigou, 1917; Baumol & Oates, 1988). Buna karşılık kurumsal iktisat, kamu tercihi teorisi ve Avusturya iktisadı gibi farklı düşünce gelenekleri, çevresel problemlerin yalnızca piyasa aksaklıklarından değil; aynı zamanda mülkiyet haklarının yapısı, bilgiye erişim sınırlılıkları, kurumsal düzenlemeler ve teşvik sistemlerinden kaynaklanabileceğini ileri sürmektedir (Coase, 1960; Hayek, 1945/2011; Ostrom, 1990). Bu durum, çevre politikalarına ilişkin tartışmanın yalnızca “piyasa mı devlet mi?” ikiliğine indirgenemeyeceğini; aksine farklı kurumsal düzenlemelerin performansının karşılaştırılmasını gerektiren daha kapsamlı bir analiz alanına işaret etmektedir.

Çevre politikalarına ilişkin bu teorik çeşitlilik, aynı zamanda çevreci düşüncenin ideolojik boyutunu da ortaya koymaktadır. Reformist çevrecilik, radikal çevrecilik, derin ekoloji, sosyal ekoloji ve eko-sosyalizm gibi farklı yaklaşımlar, çevre sorunlarının kaynağına ve çözümüne ilişkin farklı varsayımlar geliştirmekte; bu durum çevre politikalarının yalnızca teknik değil, aynı zamanda normatif ve ideolojik bir tartışma alanı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla çevre politikalarının anlaşılabilmesi, yalnızca belirli politika araçlarının incelenmesiyle değil, bu araçların dayandığı düşünsel arka planın ve teorik kabullerin analiz edilmesiyle mümkün olmaktadır.

Bu bölümün amacı, çevre politikaları literatüründe öne çıkan temel teorik yaklaşımları sistematik bir çerçeve içinde ele almak ve bu yaklaşımlar arasındaki temel farklılıkları ortaya koymaktır. Bu doğrultuda bölümde öncelikle çevre politikalarının teorik temelleri Pigoucu, Coaseyen ve kurumsal yaklaşımlar bağlamında incelenecek; ardından çevre sorunsalının tarihsel gelişimi ve çok

boyutlu yapısı değerlendirilerek çevre politikalarının yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda hukuki, etik ve davranışsal boyutları ele alınacaktır. Devamında çevreci düşünce içindeki ideolojik ayrışmalar analiz edilecek ve devlet merkezli yaklaşımlar ile piyasa temelli perspektifler karşılaştırmalı olarak tartışılacaktır. Son olarak piyasa çevreciliği yaklaşımı detaylı biçimde incelenerek, bu yaklaşımın çevre politikaları literatürü içindeki konumu ortaya konulacaktır. Bölüm, çevre politikalarına ilişkin tartışmayı tek boyutlu açıklamalardan uzaklaştırarak, farklı kurumsal ve teorik yaklaşımların birlikte değerlendirilmesini mümkün kılan bütüncül bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır.

ÇEVRE SORUNSALININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Çevre sorunlarının bugünkü anlamıyla siyasal, ekonomik ve küresel bir mesele haline gelişi esas itibarıyla 20. yüzyılın ikinci yarısına dayanmaktadır. 1960'lı yıllara kadar çevreye ilişkin sorunlar daha çok yerel ölçekte ele alınırken, bu tarihten sonra çevresel bozulmanın kapsamı genişlemiş ve etkileri küresel ölçekte hissedilmeye başlanmıştır. Bu dönüşümde sanayileşmenin hızlanması, fosil yakıt kullanımının artması, kimyasal üretimin yaygınlaşması ve nüfus artışı gibi faktörler belirleyici olmuştur. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında hız kazanan ekonomik büyüme ve kitlesel üretim modelleri, doğal kaynakların yoğun biçimde tüketilmesine ve ekosistemlerin ciddi baskı altına girmesine yol açmıştır. Bu süreç, çevre sorunlarının yalnızca teknik veya yerel bir mesele olmaktan çıkıp, modern ekonomik sistemin yapısal bir sonucu olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Bu bakış açısıyla çevre sorunlarının ortaya çıkışı, yalnızca teknolojik gelişmelerin bir yan ürünü olarak değil, aynı zamanda modern ekonomik büyüme paradigmasının doğrudan bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Sürekli büyüme, artan üretim ve genişleyen tüketim kalıpları, doğal kaynakların sınırlılığı ile çelişmekte ve bu çelişki çevresel krizlerin temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle çevre sorunları, yalnızca çevre

politikaları bağlamında değil, aynı zamanda ekonomik sistemlerin sürdürülebilirliği açısından da ele alınması gereken bir problem alanı haline gelmiştir (Oktaysoy, 2025a).

Bu dönemde çevre sorunlarına ilişkin farkındalığın artmasında belirli eserlerin önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Rachel Carson'un 1962 yılında yayımlanan *Silent Spring* adlı eseri, pestisit kullanımının doğa üzerindeki yıkıcı etkilerini ortaya koyarak çevre hareketlerinin gelişiminde bir dönüm noktası olmuştur. Carson'un çalışması, yalnızca bilimsel bir uyarı niteliği taşımamış, aynı zamanda kamuoyunda çevreye yönelik duyarlılığın artmasına da önemli katkı sağlamıştır (Hamowy, 2003:132). Bu eser, çevre sorunlarının görünür hale gelmesinde ve bilimsel bilginin toplumsal ve politik alana taşınmasında kritik bir rol oynamıştır. Bu yönüyle *Silent Spring*, çevre politikalarının toplumsallaşmasında bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde Paul Ehrlich'in *The Population Bomb* (1968) adlı eseri, nüfus artışının doğal kaynaklar üzerindeki baskısını vurgulayarak çevresel kriz tartışmalarını derinleştirmiştir. Roma Kulübü tarafından yayımlanan *The Limits to Growth* (1972) ise ekonomik büyüme, sanayileşme ve kaynak tüketimi arasındaki ilişkiyi sistematik biçimde analiz ederek, mevcut eğilimlerin devam etmesi halinde küresel ölçekte bir çöküşün kaçınılmaz olacağını ileri sürmüştür (Sanera ve Shaw, 1999:26). Bu çalışmalar, çevre sorunlarını yalnızca doğanın korunması bağlamında değil, aynı zamanda ekonomik büyüme ve kalkınma paradigmasının eleştirisi çerçevesinde ele alarak, çevre politikalarının teorik temelini genişletmiştir.

1960'lı yılların toplumsal ve politik atmosferi, çevreciliğin bir sosyal hareket olarak ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur. Ümit Şahin'in de belirttiği üzere bu süreç; sanayileşmenin hız kazanması, tüketim toplumunun yaygınlaşması, teknolojik dönüşümler ve nükleer tehdit gibi bir dizi tarihsel faktörün etkisiyle şekillenmiştir (Şahin, 2017:32-34). Özellikle 1968 hareketleri,

yalnızca politik sistemi değil, aynı zamanda yerleşik değerleri, otoriteyi ve modern yaşam biçimini sorgulayan bir dönüşüm sürecini tetiklemiştir. Bu bağlamda çevrecilik, yalnızca doğa koruma odaklı bir yaklaşım olmaktan çıkarak, daha geniş bir toplumsal eleştiri çerçevesine dönüşmüştür. Bu dönemde çevre sorunları, yalnızca doğanın korunması bağlamında değil, aynı zamanda insanın doğa ile kurduğu ilişkinin yeniden değerlendirilmesi bağlamında ele alınmaya başlanmıştır. Modern insanın doğa üzerindeki tahakkümünü temel alan yaklaşım eleştirilmiş ve doğa ile daha uyumlu bir yaşam biçiminin mümkün olup olmadığı sorgulanmıştır. Bu sorgulama, çevreciliğin yalnızca bir politika alanı değil, aynı zamanda bir düşünce sistemi ve ideoloji olarak gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu ideolojik dönüşüm, çevre politikalarının yalnızca teknik düzenlemelerle sınırlı kalamayacağını, aynı zamanda değerler, normlar ve toplumsal tercihleri de içeren daha geniş bir çerçevede ele alınması gerektiğini ortaya koymuştur.

Bu gelişmelerle birlikte çevre sorunları uluslararası gündemin de önemli bir parçası haline gelmiştir. 1972 Stockholm Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı, çevre konularının küresel düzeyde ele alındığı ilk büyük organizasyon olarak kabul edilmektedir. Bu konferans, çevre sorunlarının uluslararası iş birliği gerektiren bir alan olduğunu ortaya koymuş ve sonraki yıllarda düzenlenen çok sayıda konferans ve anlaşmanın temelini oluşturmuştur. Bunu takip eden Rio (1992), Kyoto (1997) ve Paris (2015) gibi uluslararası süreçler, çevre politikalarının küresel yönetim boyutunu güçlendirmiştir. Bu süreçler, çevre sorunlarının çözümünde uluslararası koordinasyonun zorunlu olduğunu açıkça göstermiştir. Çevre sorunlarının küresel boyut kazanması, bu sorunların çözümünde yalnızca ulusal politikaların yeterli olmadığını göstermiştir. Nitekim çevresel süreçlerin doğası gereği birbirine bağlı olması, yerel düzeyde ortaya çıkan bir sorunun dahi uluslararası etkiler doğurmasına yol açmaktadır. Bu durum, çevre

hukukunun ve çevre politikalarının disiplinler arası ve çok düzeyli bir yapıya kavuşmasına neden olmuştur (Anton & Shelton, 2011:1). Bu çerçevede çevre politikaları, yalnızca ulusal düzenlemelerle değil, aynı zamanda uluslararası normlar, anlaşmalar ve kurumlar aracılığıyla şekillenmektedir. Ayrıca çevre sorunlarının karmaşık yapısı, bu sorunların yalnızca teknik çözümlerle ele alınamayacağını da ortaya koymuştur. Bilimsel belirsizlikler, uzun vadeli etkiler ve geri döndürülemez zararlar gibi faktörler, çevre politikalarının tasarımını zorlaştırmakta ve farklı yaklaşımlar arasında ciddi tartışmalara yol açmaktadır. Özellikle çevresel risklerin nasıl yönetileceği, ihtiyat ilkesi gibi kavramların nasıl uygulanacağı ve hangi politika araçlarının tercih edileceği konusunda literatürde farklı görüşler bulunmaktadır.

Bu bağlamda çevre sorunsalı, yalnızca doğa ile ilgili bir mesele olmaktan çıkarak, insan davranışları, ekonomik sistemler, etik değerler ve kurumsal yapılarla doğrudan ilişkili çok boyutlu bir problem alanı haline gelmiştir (Oktaysoy, 2025a). Bu durum, çevre politikalarının teorik temellerinin sorgulanmasını ve farklı yaklaşımların ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılmıştır. Nitekim çevre politikaları literatüründe ortaya çıkan bu teorik çeşitlilik, ilerleyen bölümlerde ele alınacak olan piyasa temelli ve devlet merkezli yaklaşımlar arasındaki ayrışmanın da temelini oluşturmaktadır.

ÇEVRE SORUNLARININ ÇOK BOYUTLU TEMELLERİ

Çevre sorunlarının anlaşılması ve bu sorunlara yönelik politika önerilerinin geliştirilmesi, yalnızca teknik ve bilimsel verilerle sınırlı bir çerçevede ele alınamayacak kadar karmaşık bir nitelik taşımaktadır. Nitekim çevresel bozulmanın doğası, bu sorunların hukuki, etik ve davranışsal boyutlarıyla birlikte değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda çevre politikaları literatürü, çevre sorunlarını tek bir disiplinin sınırları içerisinde açıklamak yerine, farklı teorik yaklaşımların kesişiminde ele alan çok boyutlu bir perspektif geliştirmiştir. Bu çok boyutlu

yapı, çevre sorunlarının yalnızca doğa ile ilgili bir mesele değil, aynı zamanda insan davranışları, ekonomik sistemler ve kurumsal yapılarla doğrudan ilişkili bir problem alanı olduğunu ortaya koymaktadır.

Çevre sorunlarının hukuki boyutu, bu sorunların giderek artan ölçüde ulusal sınırları aşmasıyla birlikte daha da önem kazanmıştır. Ekolojik sistemlerin bütüncül yapısı, çevresel unsurların birbirleriyle sıkı bir etkileşim içinde olduğunu göstermekte; hava, su ve toprak gibi unsurlardan birinde meydana gelen bir bozulma, diğer alanlarda da zincirleme etkiler yaratabilmektedir. Bu durum, çevre sorunlarının yerel düzeyde ortaya çıkmasına rağmen etkilerinin ulusal ve küresel ölçekte hissedilmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla çevre hukukunun yalnızca ulusal düzenlemelerle sınırlı kalamayacağı, aksine uluslararası iş birliği ve çok düzeyli yönetim mekanizmalarını gerektirdiği ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede çevre hukukunun kapsamı giderek genişlemiş ve enerji, ticaret, ulaşım ve yatırım gibi farklı politika alanlarını da içine alacak şekilde gelişmiştir (Anton & Shelton, 2011: 1–3). Özellikle iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı ve deniz kirliliği gibi küresel çevre sorunları, uluslararası hukuk mekanizmalarının önemini artırmış ve devletlerarası iş birliğini zorunlu hale getirmiştir (Turgut, 2017). Ancak uluslararası çevre hukukunun uygulanmasında karşılaşılan egemenlik sorunları, bağlayıcılık eksikliği ve yaptırım mekanizmalarının sınırlılığı, bu alanın en önemli yapısal sorunları arasında yer almaktadır. Bu durum, çevre politikalarının yalnızca norm üretimi ile değil, aynı zamanda bu normların uygulanabilirliği ve kurumsal kapasite ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Çevre sorunlarının hukuki olarak düzenlenmesini zorlaştıran en önemli unsurlardan biri ise bilimsel belirsizliktir (Mickwitz, 2003). Çevresel zararların çoğu zaman uzun vadede ortaya çıkması, neden-sonuç ilişkilerinin açık biçimde kurulmasını güçleştirmekte

ve politika yapıcıların hangi önlemleri alması gerektiği konusunda ciddi zorluklar yaratmaktadır. Özellikle geri döndürülemez çevresel zararların söz konusu olduğu durumlarda, ihtiyat ilkesi (precautionary principle) gibi yaklaşımlar ön plana çıkmakta ve çevre politikalarının risk temelli bir anlayışla şekillendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. İhtiyat ilkesi, bilimsel kesinliğin olmadığı durumlarda dahi çevresel risklerin önlenmesine yönelik önlemlerin alınmasını savunmaktadır (Keleş ve Ertan, 2002). Ancak bu ilkenin uygulanması da kendi içinde çeşitli tartışmaları beraberinde getirmektedir. Aşırı ihtiyatlı politikalar ekonomik faaliyetleri sınırlandırabilir ve teknolojik yenilikleri yavaşlatabilirken; yetersiz önlemler ise geri döndürülemez çevresel zararların ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu nedenle çevre politikalarının tasarımı risk, belirsizlik ve maliyet-fayda dengesi arasında hassas bir denge kurulması gerekmektedir. Bu durum, çevre politikalarının yalnızca normatif ilkelerle değil, aynı zamanda pragmatik değerlendirmelerle de şekillendiğini göstermektedir.

Çevre sorunlarının yalnızca hukuki bir mesele olmadığı, aynı zamanda derin bir etik tartışmayı da beraberinde getirdiği görülmektedir (Taylor, 2000). Bu tartışmaların merkezinde doğanın ahlaki statüsü ve insanın doğa karşısındaki konumu yer almaktadır. Geleneksel etik yaklaşımlar büyük ölçüde insan merkezli bir bakış açısını benimsemekte ve doğayı insan ihtiyaçlarının karşılanmasına hizmet eden bir araç olarak değerlendirmektedir. Ancak çevre krizinin derinleşmesiyle birlikte bu yaklaşım eleştirilmiş ve insan dışı varlıkların da ahlaki bir değere sahip olup olmadığı sorusu gündeme gelmiştir. Bu bağlamda çevre etiği literatürü, doğanın içsel değeri, biyosentrizm ve ekosentrizm gibi kavramlar etrafında şekillenen geniş bir tartışma alanı oluşturmuştur. Varner'e göre çevre etiği alanındaki temel tartışma, çevre sorunlarının çözümünün insan merkezli bir etik anlayışla mı yoksa insan dışı varlıkları da kapsayan daha geniş bir etik çerçeveye mi mümkün olacağı sorusu etrafında

şekillenmektedir (Varner, 1998: 5–7). Bu çerçevede biyosentrik yaklaşımlar tüm canlıların eşit derecede ahlaki öneme sahip olduğunu savunurken, ekosentrik yaklaşımlar ekosistemlerin bütünlüğünü ön plana çıkarmaktadır.

Ancak bu etik yaklaşımlar da kendi içinde çeşitli eleştirilere maruz kalmaktadır. Özellikle doğanın içsel değerine dayalı yaklaşımlar, politika üretimi açısından somut kriterler sunmakta zorlanmakta ve bu nedenle pratik uygulamalarda sınırlı kalabilmektedir. Buna karşılık daha pragmatik yaklaşımlar, çevrenin korunmasını insan refahının sürdürülebilirliği ile ilişkilendirerek daha uygulanabilir bir çerçeve sunmaktadır. Bu durum, çevre politikalarının normatif temellerinin farklı teorik yaklaşımlar arasında şekillendiğini göstermektedir.

Çevre sorunlarının anlaşılmasında bir diğer önemli boyut ise insan davranışlarıdır (Oktaysoy, 2025b). Çevresel bozulma, büyük ölçüde bireylerin ve toplumların üretim ve tüketim alışkanlıklarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle çevre sorunları yalnızca doğal süreçlerin değil, aynı zamanda insan davranışlarının bir ürünü olarak değerlendirilmekte ve bu yönüyle sosyal sorunlar kategorisinde ele alınmaktadır. Zelezny ve Schultz’a göre çevre sorunlarının çözümü, bireylerin tutum, değer ve davranış kalıplarının değişimini gerektirmektedir (Zelezny & Schultz, 2000: 366). Bu yaklaşım, çevre politikalarının yalnızca düzenleyici araçlarla değil, aynı zamanda davranış değişikliği stratejileri ile desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Eğitim, farkındalık kampanyaları ve sosyal normların dönüşümü, çevre politikalarının etkinliğini artıran önemli araçlar arasında yer almaktadır (Jicling ve Wals, 2008; Taylor, 200). Kaplan’ın yaklaşımı ise çevresel davranışların anlaşılmasında insan doğasının dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre insanlar pasif varlıklar değil; çevrelerini anlamaya çalışan, problem çözen ve aktif olarak katılım gösteren bireylerdir. Bu nedenle çevre politikalarının başarısı,

bireylerin bu özelliklerini dikkate alan katılımcı ve esnek yaklaşımların geliştirilmesine bağlıdır. Kaplan ayrıca çevre sorunları karşısında bireylerde ortaya çıkan “çaresizlik” duygusunun, çevreye duyarlı davranışların gelişmesini engelleyebileceğini belirtmektedir (Kaplan, 2000: 498; Kaplan ve Kaplan, 2003).

Bu bağlamda çevre sorunlarının çözümünde katılımcı yaklaşımlar ve yerel düzeyde geliştirilen çözümler önem kazanmaktadır (Bullard ve Johnsson, 2000; Ertürk, 2012). Bireylerin karar alma süreçlerine dahil edilmesi hem çevresel farkındalığın artmasına hem de geliştirilen politikaların daha etkin uygulanmasına katkı sağlamaktadır. Bu durum, çevre politikalarının yalnızca yukarıdan aşağıya uygulanan düzenlemelerle değil, aynı zamanda aşağıdan yukarıya gelişen katılımcı süreçlerle desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Çevre sorunlarının hukuki, etik ve davranışsal boyutları birlikte değerlendirildiğinde, bu sorunların son derece karmaşık ve çok katmanlı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Hukuki düzenlemeler çevresel sorunların kontrol altına alınmasında önemli bir araç sunarken, etik yaklaşımlar bu politikaların normatif temelini oluşturmakta, davranışsal boyut ise bu politikaların uygulanabilirliği ve etkinliği açısından belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu çok boyutlu yapı, çevre politikalarına ilişkin farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına zemin hazırlamış ve özellikle devlet merkezli ve piyasa temelli yaklaşımlar arasındaki tartışmaları derinleştirmiştir.

ÇEVRE POLİTİKALARINDA YAKLAŞIMLARIN TEORİK AYRIŞMASI

Çevre politikalarına ilişkin tartışmalar, yalnızca belirli politika araçlarının etkinliği üzerinden değil, bu araçların dayandığı teorik kabuller ve analiz çerçeveleri üzerinden şekillenmektedir. Bu bağlamda çevre politikaları literatürü, çevresel sorunların nedenlerine, çözüm yollarına ve politika araçlarına ilişkin farklı

varsayımlara dayanan çeşitli teorik yaklaşımların bir arada bulunduğu çoğulcu bir yapı sergilemektedir. Bu yaklaşımlar arasındaki farklılıklar, yalnızca teknik tercihlerin değil, aynı zamanda insan davranışına, bilgiye, kurumlara ve devlet-piyasa ilişkisine dair daha derin teorik ayrışmaların bir yansımasıdır. Çevre politikalarının teorik temelleri büyük ölçüde ekonomi literatürü içinde geliştirilen yaklaşımlar üzerinden şekillenmiştir. Bu çerçevede en yaygın ve etkili perspektiflerden biri, neo-klasik refah ekonomisine dayanan ve çevresel sorunları piyasa başarısızlıkları çerçevesinde ele alan yaklaşımdır. Bu perspektife göre çevre sorunlarının temelinde, bireysel karar alıcıların faaliyetlerinin üçüncü kişiler üzerinde yarattığı maliyetlerin piyasa fiyatlarına yansımaması, yani dışsallıklar bulunmaktadır. Bu durum, piyasa mekanizmasının çevresel kaynakları etkin biçimde tahsis edemediğini göstermekte ve devlet müdahalesini gerekli kılmaktadır. Bu yaklaşımın en sistematik formülasyonu, Arthur Cecil Pigou tarafından geliştirilmiştir. Pigou'ya göre negatif dışsallıkların söz konusu olduğu durumlarda, çevresel zararların azaltılması için vergiler, sübvansiyonlar ve düzenleyici politikalar gibi araçlar kullanılmalıdır. Bu bağlamda çevre politikaları, piyasa mekanizmasının eksikliklerini düzeltmeye yönelik müdahaleler olarak tasarlanmalıdır (Pigou, 1917). Bu yaklaşım, çevre politikaları alanında uzun süre baskın paradigma olmuş ve özellikle “komuta ve kontrol” politikalarının teorik temelini oluşturmuştur.

Bu yaklaşımın çeşitli sınırlılıklarının bulunduğunu belirtmek gerekiyor. Özellikle devlet müdahalesinin bilgi eksiklikleri, bürokratik yapıların teşvik sorunları ve politik süreçlerin doğası gereği ortaya çıkan aksaklıklar, çevre politikalarının etkinliğini sınırlayabilmektedir. Bu eleştiriler, çevre sorunlarının yalnızca piyasa başarısızlıkları üzerinden açıklanamayacağını ve alternatif teorik çerçevelerin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu noktada alternatif bir yaklaşım olarak Coaseyen perspektif ön plana

çıkılmaktadır. Ronald Coase tarafından geliştirilen bu yaklaşım, çevresel sorunların çözümünde devlet müdahalesinin her zaman gerekli olmadığını savunmaktadır. Coase'ye göre mülkiyet haklarının açık biçimde tanımlandığı ve işlem maliyetlerinin düşük olduğu durumlarda, taraflar arasında yapılacak gönüllü anlaşmalar, dışsallıkların içselleştirilmesini sağlayabilir (Coase, 1960; Kargı & Yüksel, 2010). Bu yaklaşım, çevresel sorunların çözümünde kurumsal düzenlemelerin ve mülkiyet haklarının önemine dikkat çekmektedir. Coaseyen yaklaşım, çevre politikaları literatüründe önemli bir paradigma değişimine işaret etmektedir. Bu perspektif, çevre sorunlarını yalnızca piyasa mekanizmasının başarısızlığı olarak görmek yerine, kurumsal yapıların niteliği ve işlem maliyetleri çerçevesinde ele almaktadır. Ancak bu yaklaşımın da sınırlılıkları bulunmaktadır. Özellikle işlem maliyetlerinin yüksek olduğu, taraf sayısının fazla olduğu ve mülkiyet haklarının açık biçimde tanımlanamadığı durumlarda Coaseyen çözümler pratikte uygulanabilirliğini yitirmektedir.

Çevre politikalarına ilişkin teorik tartışmalarda bir diğer önemli yaklaşım ise ortak havuz kaynaklarının yönetimine odaklanan perspektiftir. Bu yaklaşım, Elinor Ostrom tarafından sistematik biçimde geliştirilmiştir. Ostrom, çevresel kaynakların yönetiminde ne yalnızca piyasa mekanizmalarının ne de merkezi devlet müdahalesinin tek başına yeterli olduğunu; bunun yerine yerel topluluklara dayalı, çok merkezli ve katılımcı kurumsal düzenlemelerin daha etkin sonuçlar üretebileceğini ortaya koymuştur (Ostrom, 1990). Bu yaklaşım, çevre politikalarında kurumsal çeşitliliğin ve yerel bilgiye dayalı çözümlerin önemini vurgulaması bakımından dikkat çekmektedir.

Ostrom'un yaklaşımı, çevre politikalarına ilişkin tartışmayı ikili bir karşıtlık üzerinden değerlendiren geleneksel yaklaşımların ötesine geçerek, çok düzeyli yönetim ve kurumsal çeşitlilik kavramlarını ön plana çıkarmaktadır. Bu perspektif, çevresel

sorunların çözümünde tek bir ideal modelin bulunmadığını; farklı kurumsal düzenlemelerin farklı bağlamlarda daha etkin olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Ostrom'un çalışmaları, çevre politikalarının analizinde karşılaştırmalı kurumsal yaklaşımın önemini güçlendirmiştir.

Bu üç temel yaklaşım (Pigoucu, Coaseyen ve Ostromcu) çevre politikalarının teorik temellerini oluşturan ana çerçeveleri temsil ettiği belirtilebilir. Ancak çevre politikalarına ilişkin teorik ayrışma yalnızca bu yaklaşımlar arasındaki farklılıklarla sınırlı değildir. Aynı zamanda bu yaklaşımlar, devlet ve piyasa arasındaki rol dağılımına ilişkin daha geniş bir tartışmanın parçası olarak da değerlendirilmektedir. Bu bağlamda çevre politikaları literatürü, devlet merkezli ve piyasa temelli yaklaşımlar arasındaki gerilim üzerinden şekillenmektedir.

Devlet merkezli yaklaşımlar, çevre sorunlarının çözümünde düzenleyici ve müdahaleci politikaların gerekliliğini vurgularken; piyasa temelli yaklaşımlar, çevresel problemlerin çözümünde teşvik mekanizmalarının, mülkiyet haklarının ve gönüllü iş birliği süreçlerinin daha etkin olabileceğini savunmaktadır. Bu iki yaklaşım arasındaki farklılık, yalnızca politika araçlarına ilişkin bir tercih değil; aynı zamanda insan davranışı, bilgi kullanımı ve kurumsal yapıların işleyişine dair farklı teorik kabullerin bir sonucudur.

Bu bağlamda çevre politikalarına ilişkin teorik ayrışma, üç temel düzeyde ele alınabilir. İlk olarak, çevre sorunlarının nedenlerine ilişkin farklı açıklamalar söz konusudur. Piyasa başarısızlığı yaklaşımı, bu sorunların temelinde dışsallıkların bulunduğunu savunurken; kurumsal yaklaşımlar, sorunların yanlış teşvik yapıları ve eksik mülkiyet haklarından kaynaklandığını ileri sürmektedir. İkinci olarak, çözüm araçlarına ilişkin farklılıklar bulunmaktadır. Devlet merkezli yaklaşımlar düzenleyici müdahaleleri ön plana çıkarırken, piyasa temelli yaklaşımlar gönüllü anlaşmalar ve teşvik mekanizmalarına vurgu yapmaktadır. Üçüncü

olarak ise bilgi ve karar alma süreçlerine ilişkin farklı varsayımlar söz konusudur. Merkezi planlama yaklaşımları bilginin merkezi olarak toplanabileceğini varsayarken, alternatif yaklaşımlar bilginin dağınık ve yerel olduğunu savunmaktadır.

Çevre politikalarında yaklaşımların teorik ayrışması, çevre sorunlarının yalnızca teknik veya bilimsel bir mesele olmadığını; aksine farklı teorik, kurumsal ve ideolojik kabuller çerçevesinde şekillenen çok boyutlu bir tartışma alanı olduğunu göstermektedir. Bu teorik çeşitlilik, çevre politikalarının tasarımında tek tip çözümler yerine, farklı yaklaşımların karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda çevre politikalarının anlaşılması, yalnızca belirli politika araçlarının incelenmesiyle değil, bu araçların dayandığı teorik çerçevenin analiz edilmesiyle mümkün olmaktadır.

ÇEVRECİ YAKLAŞIMLAR VE İDEOLOJİK TARTIŞMALAR

Çevre sorunlarının derinleşmesiyle birlikte, bu sorunların yalnızca teknik ya da yönetsel araçlarla çözülemeyeceği yönünde güçlü bir kanaat oluşmuş; bu durum çevre meselelerinin aynı zamanda ideolojik ve felsefî bir tartışma alanı haline gelmesine yol açmıştır. Özellikle 1960'lı yıllardan sonra gelişen çevreci hareketler, çevresel bozulmayı yalnızca doğa ile ilgili bir problem olarak değil, modern toplumun ekonomik, politik ve kültürel yapılarının bir sonucu olarak değerlendirmiştir. Bu dönüşüm, çevre politikalarının yalnızca teknik düzenlemelerle ele alınamayacağını, aksine daha geniş bir teorik ve normatif çerçeve içinde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Böylece çevre sorunları, salt bir çevre koruma meselesi olmaktan çıkarak, modernitenin doğa ile kurduğu ilişkinin eleştirildiği kapsamlı bir tartışma alanına dönüşmüştür.

Bu süreçte çevreciliğin niteliğine ilişkin iki temel yaklaşımın ortaya çıktığı görülmektedir. Birinci yaklaşım, çevreciliği mevcut

ideolojik sistemlerin bir uzantısı olarak değerlendirmekte ve çevre sorunlarını mevcut politik ve ekonomik düzen içinde çözülebilecek problemler olarak görmektedir. Buna karşılık ikinci yaklaşım, çevreciliği liberalizm ya da Marksizm gibi ideolojilerle eşdeğer bir düzlemde, bağımsız bir ideolojik sistem olarak ele almakta ve çevre krizini modern toplumun yapısal özelliklerinin bir sonucu olarak değerlendirmektedir (Çoban, 2002: 3). Bu ayrım, çevre politikalarının yalnızca araçsal bir tartışma olmadığını; aynı zamanda sistem eleştirisi içeren daha geniş bir teorik çerçeveye sahip olduğunu göstermektedir.

Bu ideolojik ayrışma, çevre politikalarına ilişkin farklı yaklaşımların daha sistematik biçimde sınıflandırılmasına imkân tanımaktadır. Bu çerçevede çevreci yaklaşımlar, temel varsayımları, sorunun kaynağına ilişkin açıklamaları ve önerdikleri çözüm biçimleri açısından karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilir. Aşağıdaki tablo, çevre politikaları literatüründe öne çıkan başlıca yaklaşımları ideolojik ve kurumsal boyutlarıyla birlikte özetlemektedir.

Tablo 1 Çevreci Yaklaşımların İdeolojik Sınıflandırılması

Yaklaşım	Temel Varsayım	Sorunun Kaynağı	Çözüm Yönelimi
Reformist Çevrecilik	Sorun mevcut sistem içinde çözülebilir	Politika eksiklikleri	Düzenleme ve reform
Radikal Çevrecilik	Sorun sistemiktir	Modernite / sanayileşme	Toplumsal dönüşüm
Derin Ekoloji	Doğa içsel değere sahiptir	İnsan-merkezcilik	Değer dönüşümü
Sosyal Ekoloji	Tahakküm ilişkileri belirleyici	Hiyerarşi ve sınıf	Demokratikleşme
Eko-sosyalizm	Kapitalizm çevreyi tahrip eder	Üretim ilişkileri	Sistem değişimi

Tablo 1’de görüldüğü üzere çevreci yaklaşımlar, çevre sorunlarının kaynağına ve çözümüne ilişkin farklı ideolojik varsayımlar geliştirmektedir. Ancak bu farklılıklar yalnızca normatif ve teorik düzeyde kalmamakta; aynı zamanda çevre politikalarının hangi kurumsal mekanizmalar aracılığıyla yürütülmesi gerektiğine ilişkin temel bir ayrımı da ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çevre politikaları literatüründe öne çıkan en önemli tartışmalardan biri, çevresel sorunların çözümünde devletin mi yoksa piyasa mekanizmalarının mı daha etkin olduğu sorusudur. Bu tartışma, bir sonraki bölümde devlet merkezli yaklaşımlar çerçevesinde ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Öte yandan Tablo 1, çevreci yaklaşımların yalnızca teorik düzlemde değil, aynı zamanda uygulanabilirlik açısından da önemli farklılıklar içerdiğini göstermektedir. Reformist yaklaşımlar, somut politika araçları geliştirme ve mevcut kurumsal yapı içinde çözüm üretme kapasitesi bakımından daha pragmatik bir konumda yer alırken; radikal yaklaşımlar çoğunlukla normatif ve eleştirel bir çerçeveye sunmaktadır. Özellikle derin ekoloji ve ekososyalizm gibi yaklaşımlar, çevre sorunlarını köklü bir sistem eleştirisi üzerinden ele almakta; ancak bu yaklaşımların pratik politika tasarımına doğrudan katkı sağlama kapasitesi sınırlı kalmaktadır. Buna karşılık ekolojik modernleşme gibi çağdaş yaklaşımlar, mevcut ekonomik ve kurumsal yapı içinde çözüm üretme iddiasıyla daha uygulanabilir bir perspektif sunmaktadır. Çevre politikalarına ilişkin tartışmanın yalnızca teorik doğruluk üzerinden değil, aynı zamanda kurumsal uygulanabilirlik, politika

kapasitesi ve bağlamsal uygunluk kriterleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla çevreci yaklaşımlar arasındaki ayrışma, yalnızca ideolojik bir farklılık değil; aynı zamanda farklı kurumsal çözüm modelleri arasında bir tercih meselesi olarak da değerlendirilmelidir.

Bu çerçevede çevreci yaklaşımlar genel olarak reformist ve radikal perspektifler arasında konumlandırılabilir. Reformist çevrecilik, çevre sorunlarının mevcut ekonomik ve siyasal sistem içinde yapılacak düzenlemelerle çözülebileceğini savunmaktadır. Bu yaklaşım, çevresel bozulmanın temelinde politika eksiklikleri, düzenleme yetersizlikleri ve piyasa başarısızlıklarının bulunduğunu ileri sürmekte; çözüm olarak ise regülasyon, teşvik mekanizmaları ve kurumsal reformları önermektedir. Bu yönüyle reformist yaklaşım, çevre sorunlarını sistemin işleyişinde ortaya çıkan aksaklıklar olarak görmek ve sistemin kendisini sorgulamak yerine, mevcut yapı içinde iyileştirmeler yapılmasını hedeflemektedir.

Buna karşılık radikal çevreci yaklaşımlar, çevre sorunlarını modern toplumun yapısal özelliklerinin bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Bu perspektife göre sanayileşme, ekonomik büyüme ve tüketim odaklı yaşam biçimi, doğa ile uyumsuz bir ilişki üretmekte ve bu durum çevresel krizleri kaçınılmaz hale getirmektedir. Dolayısıyla çevre sorunlarının çözümü, yalnızca politika düzeyinde yapılacak düzenlemelerle değil; daha köklü bir toplumsal ve ekonomik dönüşümle mümkündür. Bu yaklaşım, çevre

politikalarını daha geniş bir sistem eleştirisi çerçevesine yerleştirmekte ve çevre sorunlarını modernitenin bir krizi olarak ele almaktadır.

Bu genel ayırım çerçevesinde çevreci düşünce içinde farklı teorik yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımların başında derin ekoloji gelmektedir. Arne Naess tarafından geliştirilen derin ekoloji, doğayı yalnızca insan ihtiyaçlarına hizmet eden bir araç olarak gören insan merkezli anlayışı reddetmekte ve doğanın kendine özgü bir değere sahip olduğunu savunmaktadır. Bu yaklaşım, tüm canlıların eşit derecede ahlaki öneme sahip olduğu fikrine dayanmakta ve insanın doğanın bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Bu çerçevede çevre sorunlarının çözümü, yalnızca teknik ve kurumsal önlemlerle değil, aynı zamanda insanın doğa ile kurduğu ilişkinin köklü bir biçimde yeniden tanımlanmasıyla mümkündür (Önder, 2017: 121–126).

Ancak derin ekolojinin bu yaklaşımı, uygulamaya dönük çeşitli eleştirilerle karşılaşmaktadır. Özellikle modern toplumun karmaşık yapısı içinde bu tür radikal değer dönüşümlerinin nasıl gerçekleştirileceği sorusu, bu yaklaşımın en önemli tartışma konularından biri olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, çevre politikalarında normatif idealler ile pratik uygulanabilirlik arasındaki gerilimi açıkça ortaya koymaktadır.

Bir diğer önemli yaklaşım olan sosyal ekoloji, çevre sorunlarını toplumsal yapı ile ilişkilendirmektedir. Murray Bookchin

tarafından geliştirilen bu yaklaşım, çevresel bozulmanın temelinde insanın doğa üzerindeki tahakkümünden önce, insanın insan üzerindeki tahakkümünün bulunduğunu savunmaktadır. Sosyal ekolojiye göre hiyerarşi, sınıf ilişkileri ve otorite yapıları yalnızca toplumsal ilişkileri değil, aynı zamanda insanın doğa ile kurduğu ilişkiyi de şekillendirmektedir. Bu nedenle çevre sorunlarının çözümü, yalnızca çevre politikalarında yapılacak düzenlemelerle değil, aynı zamanda toplumsal yapının demokratikleşmesi ve eşitsizliklerin giderilmesiyle mümkündür (Bookchin, 1996: 20–21).

Bu yaklaşım, çevre sorunlarını daha geniş bir özgürleşme projesinin parçası olarak ele almakta ve çevre politikalarını demokratikleşme, yerelleşme ve katılımcı yönetim gibi kavramlarla birlikte düşünmektedir. Bu yönüyle sosyal ekoloji, çevre sorunlarının yalnızca teknik ya da ekonomik araçlarla çözülemeyeceğini; aksine bu sorunların arkasındaki toplumsal ilişkilerin dönüştürülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Çevre literatüründe önemli bir yer tutan bir diğer yaklaşım ise eko-sosyalizmdir. Eko-sosyalizm, çevre sorunlarının temelinde kapitalist üretim tarzının bulunduğunu ileri sürmekte ve bu sistemin doğası gereği çevresel olarak sürdürülemez olduğunu savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre kapitalizm, doğayı bir meta ve hammadde kaynağı olarak görmekte ve bu durum doğal kaynakların aşırı tüketimine yol açmaktadır. Benlisoy'un ifade ettiği üzere, eko-sosyalist perspektifte doğa ve emeğin sömürsü aynı yapısal sürecin iki boyutu olarak değerlendirilmekte ve bu nedenle çevre

sorunlarının çözümü kapitalist üretim ilişkilerinin dönüştürülmesine bağlanmaktadır (Benlisoy, 2017: 319).

Eko-sosyalist yaklaşım, çevre sorunlarını sınıf ilişkileri ve ekonomik eşitsizliklerle birlikte ele almakta ve bu sorunların sistemik bir karakter taşıdığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda çevre politikaları, yalnızca çevrenin korunmasına yönelik teknik düzenlemeler değil, aynı zamanda ekonomik sistemin yeniden yapılandırılmasını içeren daha geniş bir dönüşüm projesi olarak değerlendirilmektedir.

Bu farklı yaklaşımlara rağmen, çevreci düşüncenin önemli bir kısmı bazı ortak varsayımları paylaşmaktadır. Sanera ve Shaw’a göre çevreci hareketlerin büyük bir bölümü, insan faaliyetlerinin doğaya zarar verdiği, mevcut eğilimlerin giderek kötüleştiği ve bu durumun çözümünün güçlü devlet müdahalelerini gerektirdiği yönünde bir anlayışı benimsemektedir (Sanera ve Shaw, 1999: 16–20). Bu durum, çevre politikalarında devlet merkezli yaklaşımların uzun süre baskın kalmasına katkı sağlamıştır.

Ancak bu noktada önemli bir teorik ayrışma ortaya çıkmaktadır. Özellikle çevre sorunlarının çözümünde devletin rolüne ilişkin tartışmalar, farklı yaklaşımlar arasında belirgin bir ayrım yaratmaktadır. Devlet merkezli yaklaşımlar, çevresel sorunları piyasa başarısızlıklarının bir sonucu olarak değerlendirmekte ve çözüm olarak düzenleyici müdahaleleri ön plana çıkarmaktadır. Buna karşılık alternatif yaklaşımlar, çevre sorunlarının yalnızca

piyasa başarısızlıkları ile açıklanamayacağını; aynı zamanda kurumsal yapıların, teşvik sistemlerinin ve mülkiyet düzenlemelerinin de bu süreçte belirleyici olduğunu ileri sürmektedir.

Çevreci yaklaşımlar arasındaki ideolojik ayrışma, çevre politikalarının yalnızca teknik bir düzenleme alanı olmadığını; aksine farklı değer sistemleri, toplumsal yapılar ve ekonomik düzenler çerçevesinde şekillenen çok boyutlu bir tartışma alanı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda çevre politikalarının anlaşılması, farklı yaklaşımların karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesini ve bu yaklaşımların dayandığı teorik kabullerin analiz edilmesini gerektirmektedir. Bu teorik çeşitlilik, çevre politikalarına ilişkin tartışmanın derinliğini artırmakta ve sonraki bölümlerde ele alınacak olan devlet merkezli ve piyasa temelli yaklaşımlar arasındaki ayrışmanın anlaşılmasına önemli bir zemin hazırlamaktadır. Bununla birlikte çevre politikaları literatüründe, klasik çevreci yaklaşımların ötesinde daha çağdaş perspektifler de gelişmiştir. Bunlardan biri olan ekolojik modernleşme yaklaşımı, çevre sorunlarının modern ekonomik ve teknolojik sistemler içinde çözülebileceğini savunmaktadır. Bu yaklaşım, çevresel bozulmanın sanayileşmenin kaçınılmaz bir sonucu olmadığı, aksine uygun kurumsal düzenlemeler, teknolojik yenilikler ve piyasa mekanizmaları aracılığıyla çevresel sürdürülebilirliğin sağlanabileceği varsayımına dayanmaktadır. Bu yönüyle ekolojik

modernleşme, reformist çevreciliğin daha gelişmiş bir formu olarak değerlendirilmektedir.

Benzer şekilde sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı da çevre politikaları literatüründe önemli bir yer tutmaktadır (Tilbury, 1995). Bu yaklaşım, ekonomik büyüme ile çevresel koruma arasında bir denge kurulabileceğini savunmakta ve çevre sorunlarını kalkınma süreçleriyle birlikte ele almaktadır (Louka, 2006). Ancak bu yaklaşım, ekonomik büyümenin çevresel sınırlarla nasıl uyumlu hale getirileceği konusunda yeterince somut çözümler sunmadığı gerekçesiyle eleştirilmektedir. Öte yandan son yıllarda öne çıkan büyüme karşıtı yaklaşım ise çevre sorunlarının temelinde sürekli büyüme hedefinin bulunduğunu ileri sürmekte ve çözüm olarak ekonomik küçülmeyi ve tüketim alışkanlıklarının radikal biçimde değiştirilmesini önermektedir. Bu yaklaşım, çevre politikalarına yönelik daha radikal bir perspektif sunmakla birlikte, uygulanabilirliği açısından önemli tartışmaları da beraberinde getirmektedir.

DEVLET MERKEZLİ YAKLAŞIM

Çevre politikaları literatüründe öne çıkan yaklaşımlar incelendiğinde, çevresel sorunların çözümüne ilişkin en baskın paradigmanın uzun süre devlet merkezli yaklaşım olduğu görülmektedir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çevresel sorunların küresel ölçekte görünür hale gelmesiyle birlikte, bu sorunların çözümünde kamu otoritelerine merkezi bir rol

atfedilmiş ve çevre politikaları büyük ölçüde düzenleme, denetim ve müdahale temelli araçlar üzerinden şekillenmiştir. Bu yaklaşım, çevre sorunlarının piyasa mekanizması tarafından etkin biçimde çözülemeyeceği ve bu nedenle devlet müdahalesinin zorunlu olduğu varsayımına dayanmaktadır. Devlet merkezli yaklaşımın teorik temelleri büyük ölçüde refah ekonomisinin piyasa başarısızlığı çerçevesi içinde şekillenmektedir. Bu bağlamda çevresel sorunlar, dışsallıklar, kamusal mallar ve ortak havuz kaynaklarının aşırı kullanımı gibi kavramlar üzerinden açıklanmaktadır (Pigou, 1917; Baumol & Oates, 1988). Negatif dışsallıklar, ekonomik faaliyetlerin maliyetlerinin üretici tarafından üstlenilmemesi ve bu maliyetlerin üçüncü taraflara yüklenmesi durumunu ifade etmektedir. Bu çerçevede hava kirliliği, üretim sürecinin maliyetleri arasında yer almayan ancak toplum tarafından üstlenilen tipik bir dışsallık örneğidir. Bu durum, bireysel kararların toplumsal maliyetleri yansıtmamasına ve kaynakların etkin olmayan biçimde kullanılmasına yol açmaktadır.

Benzer şekilde çevresel kaynakların önemli bir kısmı kamusal mal niteliği taşımaktadır. Hava kalitesi, iklim sistemi ve biyolojik çeşitlilik gibi unsurlar, tüketimden dışlanamayan ve rekabetçi olmayan özellikleri nedeniyle piyasa mekanizması içinde etkin biçimde fiyatlandırılamamaktadır. Bu durum, bireylerin bu kaynakları koruma yönünde yeterli teşvike sahip olmamasına ve “bedavacılık” probleminin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca balık stokları, ormanlar ve su kaynakları gibi ortak havuz

kaynaklarının açık erişime tabi olması, bu kaynakların aşırı kullanımına yol açmakta ve bu durum literatürde “ortak malların trajedisi” olarak ifade edilen probleme neden olmaktadır (Hardin, 1968). Bu teorik çerçeve, bireysel rasyonalite ile kolektif rasyonalite arasındaki uyumsuzluğu çevre sorunlarının temelinde yer alan yapısal bir gerilim olarak ortaya koymaktadır. Bireyler kısa vadeli çıkarlarını maksimize etmeye yönelirken, bu davranışların toplam etkisi uzun vadede çevresel bozulmaya ve toplumsal refah kaybına yol açmaktadır. Bu nedenle devlet merkezli yaklaşım, çevresel kaynakların korunmasının ancak kamu otoritesinin düzenleyici ve zorlayıcı gücü aracılığıyla mümkün olabileceğini savunmaktadır (Baumol & Oates, 1988).

Devlet merkezli yaklaşım yalnızca ekonomik bir analiz çerçevesine değil, aynı zamanda güçlü bir normatif zemine de dayanmaktadır. Bu bağlamda çevresel koruma, kamu yararının bir gereği olarak değerlendirilmekte ve devletin müdahalesi meşru bir araç olarak görülmektedir. Özellikle “önleyici ilke” ve “kirleten öder ilkesi” gibi normatif prensipler, devlet merkezli çevre politikalarının temel dayanakları arasında yer almaktadır. Bu ilkeler, çevresel risklerin belirsizlik içermesi durumunda dahi müdahalenin gerekli olduğunu ve çevresel maliyetlerin bu zarara neden olan aktörler tarafından üstlenilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda devlet merkezli çevre politikaları, riskten kaçınma ve önleyici müdahale ilkeleri doğrultusunda şekillenmektedir. Standart belirleme, yasaklama, lisanslama, vergi ve sübvansiyon gibi araçlar

bu yaklaşımın temel politika enstrümanlarını oluşturmaktadır (Savaş, 1996: 57). Özellikle “komuta ve kontrol” politikaları, belirli faaliyetlerin sınırlandırılması veya tamamen yasaklanması yoluyla çevresel zararların önlenmesini hedeflemektedir. Bunun yanı sıra çevresel vergiler, karbon fiyatlandırma mekanizmaları ve emisyon ticaret sistemleri gibi araçlar da devlet müdahalesinin daha esnek biçimleri olarak kullanılmakta ve dışsallıkların içselleştirilmesi amaçlanmaktadır (Baumol & Oates, 1988).

Devlet merkezli yaklaşımın bir diğer önemli boyutu, çevre politikalarının kurumsal olarak merkezi bir yapı içinde tasarlanmasıdır. Bu durum, politika koordinasyonu ve uygulama kapasitesi açısından belirli avantajlar sağlamakla birlikte, aynı zamanda önemli sınırlılıkları da beraberinde getirmektedir. Özellikle farklı coğrafi, ekonomik ve toplumsal koşulların varlığı, tek tip politikaların etkinliğini sınırlayabilmektedir. Bu bağlamda merkeziyetçilik, çevre politikalarının bağlamsal uyumunu zayıflatabilen bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımın söylemsel boyutu da dikkat çekicidir. Çevresel bozulma çoğu zaman kriz, tehdit ve geri döndürülemez zarar kavramları üzerinden tanımlanmakta ve bu söylem daha müdahaleci politikaların meşrulaştırılmasına katkı sağlamaktadır. Bu durum, çevre politikalarının aciliyetini vurgulamakla birlikte, alternatif çözüm yollarının yeterince tartışılmasını sınırlayabilmektedir. Bununla birlikte devlet merkezli yaklaşımın uygulamada karşılaştığı sorunlar, bu paradigmanın eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulmasını

gerekli kılmalıdır. Bu eleştirilerin başında, kamu otoritelerinin her zaman kamu yararı doğrultusunda hareket ettiği varsayımının sorgulanması gelmektedir. Politik ekonomi literatüründe uzun süredir tartışıldığı üzere, bürokratlar ve politikacılar kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilmekte ve bu durum kamu politikalarının etkinliğini olumsuz etkileyebilmektedir (Richman, 2007: 42).

Bu durum “devlet başarısızlığı” olarak adlandırılan yeni bir problem alanını gündeme getirmektedir. Devletin piyasa başarısızlıklarını düzeltme kapasitesi, çoğu zaman bilgi eksikliği, bürokratik sınırlılıklar ve politik süreçlerin doğası nedeniyle kısıtlı kalmaktadır. Özellikle düzenleyici yakalanma olgusu, kamu otoritelerinin belirli çıkar gruplarının etkisi altına girmesine yol açmakta ve bu durum çevre politikalarının etkinliğini zayıflatmaktadır. Devlet merkezli yaklaşımın en önemli eleştiri noktalarından biri bilgi problemine ilişkindir. Çevresel sorunların yerel ve bağlama özgü doğası, bu sorunların çözümünde esnek ve farklılaştırılmış politikalar geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Ancak merkezi otoriteler, karar alma süreçlerinde bu dağınık bilgiye yeterince erişememekte ve bu durum tek tip politikaların uygulanmasına yol açmaktadır. Bu noktada Hayek’in bilgi problemi yaklaşımı, merkezi planlamanın sınırlılıklarını anlamak açısından önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır (Hayek, 2011)

Bunun yanı sıra teşvik yapıları da devlet merkezli yaklaşımın önemli bir zayıf noktasıdır. Kamu kurumları çoğu zaman performans

yerine süreç odaklı çalışmakta ve bu durum kaynakların etkin kullanılmasını engelleyebilmektedir. Ayrıca bürokratik yapıların kendi varlıklarını sürdürme eğilimi, çevre politikalarının etkinliğini azaltabilmektedir. Devlet merkezli çevre politikalarının bir diğer tartışmalı boyutu ise bireysel özgürlükler üzerindeki etkileridir. Çevresel koruma amacıyla getirilen düzenlemeler, bazı durumlarda bireylerin ekonomik faaliyetlerini sınırlayabilmekte ve bu durum özgürlükler ile çevresel koruma arasında bir gerilim yaratmaktadır. Bu gerilim, çevre politikalarının normatif temellerine ilişkin önemli tartışmaları gündeme getirmektedir.

Tüm bu eleştiriler, çevre politikalarının yalnızca devlet müdahalesine dayalı bir çerçevede ele alınmasının yeterli olmayabileceğini göstermektedir. Çevre sorunlarının karmaşık ve çok boyutlu yapısı, farklı kurumsal düzenlemelerin birlikte değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda alternatif yaklaşımların geliştirilmesi ve piyasa mekanizmalarının rolünün yeniden değerlendirilmesi önemli bir tartışma alanı haline gelmiştir. Devlet merkezli yaklaşım, çevre sorunlarının çözümünde uzun süre baskın bir paradigma olarak varlığını sürdürmüş olmakla birlikte, uygulamada karşılaşılan sınırlılıklar bu yaklaşımın tek başına yeterli olmadığını göstermektedir. Bu durum, çevre politikalarının yalnızca teknik değil, aynı zamanda kurumsal ve ideolojik bir tartışma alanı olduğunu ortaya koymakta ve alternatif yaklaşımların önemini artırmaktadır.

PIYASA ÇEVRECİLİĞİ

Piyasa çevreciliği, çevre sorunlarının çözümünde devlet merkezli düzenlemelerin sınırlılıklarına karşı geliştirilen ve piyasa mekanizmalarının, mülkiyet haklarının ve teşvik sistemlerinin etkinliğini ön plana çıkaran bir yaklaşımdır. Bu perspektif, çevresel bozulmanın temel nedenini piyasa mekanizmasının doğasında değil; aksine yanlış tasarlanmış kurumsal yapılar, eksik mülkiyet hakları ve hatalı teşvik sistemlerinde aramaktadır. Bu yönüyle piyasa çevreciliği, çevre sorunlarını klasik anlamda bir “piyasa başarısızlığı” olarak değil, daha çok bir “kurumsal başarısızlık” olarak değerlendirmektedir (Dalmia, 2007). Bu yaklaşımın temelinde, bireylerin ve ekonomik aktörlerin davranışlarının büyük ölçüde karşı karşıya kaldıkları teşvikler tarafından belirlendiği varsayımı yer almaktadır. Çevresel sorunlar, çoğu zaman bireylerin çevresel maliyetleri üstlenmeden kaynakları tüketebildiği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Açık erişim niteliği taşıyan doğal kaynaklar, bu durumun en tipik örneklerini oluşturmaktadır. Bu tür kaynaklar üzerinde mülkiyet haklarının tanımlanmamış olması, bireylerin kısa vadeli çıkarlarını maksimize etmeye yönelmesine ve bu durumun da uzun vadede kaynakların tükenmesine yol açmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda piyasa çevreciliği, çevresel sorunların önemli bir kısmını “ortak kullanımın trajedisi” çerçevesinde değerlendirmekte ve çözümü mülkiyet haklarının açık biçimde tanımlanmasında görmektedir (Koçak, 2017).

Mülkiyet haklarının çevresel performans üzerindeki etkisi, piyasa çevreciliğinin en güçlü argümanlarından biridir. Bu yaklaşıma göre bir kaynağın sahibi olan birey veya kurum, o kaynağın değerini koruma ve artırma yönünde doğrudan bir teşvike sahiptir (bkz, Oktaysoy vd, 2025). Bu durum, çevresel kaynakların sürdürülebilir kullanımını destekleyen bir davranış yapısı ortaya çıkarmaktadır. Dalmia (2007), özel mülkiyetin çevresel kaynakların korunmasında merkezi planlamaya kıyasla daha etkin sonuçlar doğurabileceğini vurgulamakta ve piyasa temelli çözümlerin çevre politikalarında önemli bir alternatif sunduğunu belirtmektedir. Piyasa çevreciliği yaklaşımının bir diğer önemli boyutu bilgi ve koordinasyon problemine ilişkindir. Çevre politikalarının tasarımında karşılaşılan en temel sorunlardan biri, gerekli bilginin doğasıdır. Çevresel sorunlar çoğu zaman yerel, bağlamsal ve dağınık bilgiye dayanmaktadır. Merkezi planlama süreçleri, bu bilgiyi toplamak ve işlemek konusunda sınırlı bir kapasiteye sahiptir. Buna karşılık piyasa mekanizması, fiyat sistemi aracılığıyla dağınık bilgiyi koordine edebilme yeteneğine sahiptir. Bu bağlamda piyasa süreçleri, farklı aktörlerin sahip olduğu bilgiyi bir araya getirerek daha etkin ve uyarlanabilir çözümler üretebilmektedir (Skarbek, 2016).

Bu çerçevede piyasa çevreciliği, çevre politikalarının yalnızca teknik uzmanlık bilgisine değil, aynı zamanda bireylerin yerel bilgi ve deneyimlerine dayanması gerektiğini savunmaktadır. Merkezi düzenlemeler çoğu zaman tek tip çözümler üretirken,

piyasa mekanizmaları farklı koşullara uyum sağlayabilen daha esnek çözümler sunabilmektedir. Bu durum, özellikle çevresel sorunların heterojen ve bağlama bağımlı olduğu durumlarda önemli bir avantaj sağlamaktadır. Piyasa çevreciliğinin bir diğer temel unsuru girişimcilik ve yenilik süreçleridir. Piyasa ekonomisi, kâr fırsatlarının keşfi yoluyla yeni teknolojilerin ve üretim yöntemlerinin geliştirilmesini teşvik etmektedir (Stroup, 2014). Bu süreç, çevresel sorunların çözümünde önemli bir rol oynamaktadır. Girişimciler, çevresel kısıtları aşmak ve daha verimli üretim yöntemleri geliştirmek için sürekli olarak yeni çözümler üretmektedir. Ikeda (2011), girişimciliğin ekonomik gelişmenin temel motorlarından biri olduğunu ve bu sürecin yeni bilgi ve fırsatların keşfi yoluyla işlediğini vurgulamaktadır.

Bu bağlamda piyasa çevreciliği, çevresel sorunları yalnızca bir kısıtlama problemi olarak değil, aynı zamanda bir fırsat alanı olarak da değerlendirmektedir. Enerji verimliliği, yenilenebilir enerji teknolojileri ve atık yönetimi gibi alanlarda ortaya çıkan yenilikler, piyasa süreçlerinin çevresel performansı artırma potansiyelini göstermektedir. Bu durum, çevre politikalarının yalnızca yasaklayıcı ve sınırlayıcı araçlarla değil, aynı zamanda teşvik edici ve yeniliği destekleyici mekanizmalarla şekillendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Piyasa çevreciliği yaklaşımı, ekonomik büyüme ile çevresel sürdürülebilirlik arasındaki ilişkiyi de farklı bir perspektiften ele almaktadır. Geleneksel çevreci yaklaşımlar ekonomik büyümeyi çevresel bozulmanın temel nedeni olarak

görürken, piyasa temelli perspektifler ekonomik gelişmenin çevresel uyum kapasitesini artırabileceğini savunmaktadır. Morris (2007), daha zengin toplumların çevresel risklere karşı daha dayanıklı olduğunu ve uyum sağlama kapasitesinin ekonomik gelişmişlikle birlikte arttığını ifade etmektedir. Bu yaklaşım, çevre politikalarının yalnızca emisyonları azaltmaya yönelik sınırlayıcı önlemlerden ibaret olmaması gerektiğini; aynı zamanda toplumların çevresel değişimlere uyum sağlama kapasitesini artırmaya yönelik politikaları da içermesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda altyapı yatırımları, teknolojik gelişmeler ve kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi, çevre politikalarının önemli bileşenleri olarak değerlendirilmektedir.

Piyasa çevreciliği yaklaşımının bir diğer önemli boyutu, devlet müdahalelerine yönelik eleştirileridir. Bu perspektife göre merkezi planlama ve düzenleyici politikalar, çoğu zaman beklenen sonuçları doğurmamakta ve yeni sorunlara yol açabilmektedir. Özellikle büyük ölçekli çevre politikalarının, yerel koşulları ve bilgi farklılıklarını yeterince dikkate almaması, bu politikaların etkinliğini sınırlamaktadır. Dalmia (2007), küresel ısınmaya yönelik bazı politikaların başarısızlığını bu çerçevede değerlendirmekte ve piyasa dışı müdahalelerin sınırlılıklarına dikkat çekmektedir. Benzer şekilde çevre politikalarının siyasi süreçlere bağımlı olması da önemli bir sorun alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Politik karar alma süreçleri, çoğu zaman kısa vadeli çıkarlar, baskı grupları ve ideolojik tercihler tarafından şekillenmektedir. Bu durum, çevre

politikalarının etkinliğini azaltmakta ve kaynakların verimsiz kullanımına yol açabilmektedir. Boudreaux (2007), çevre politikalarına ilişkin tartışmaların yalnızca bilimsel verilerle değil, aynı zamanda politik tercihlerle şekillendiğini vurgulamaktadır.

Piyasa çevreciliği ayrıca çevre söylemlerine yönelik eleştirel bir perspektif de sunmaktadır. Bazı çevreci yaklaşımların, çevresel riskleri abartarak aşırı düzenlemeleri meşrulaştırdığı ileri sürülmektedir. Michaels (2007), küresel ısınmaya ilişkin bazı iddiaların bilimsel verilerle tam olarak desteklenmediğini ve bu durumun politika tartışmalarını olumsuz etkileyebileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda piyasa çevreciliği, çevre politikalarının tasarımı daha temkinli ve karşılaştırmalı bir yaklaşım benimsenmesi gerektiğini savunmaktadır. Peron (2003), ekonomik ve politik kararların yalnızca kısa vadeli etkilerinin değil, uzun vadeli sonuçlarının da dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bununla birlikte piyasa çevreciliği yaklaşımı çeşitli eleştirilere de maruz kalmaktadır. Özellikle çevresel sorunların küresel niteliği, bazı problemlerin yalnızca piyasa mekanizmaları ile çözülemeyeceğini göstermektedir. Ayrıca mülkiyet haklarının her çevresel kaynak için açık biçimde tanımlanmasının mümkün olmaması ve piyasa süreçlerinin sosyal eşitsizlikleri artırabileceği yönündeki eleştiriler, bu yaklaşımın sınırlılıkları arasında yer almaktadır. Piyasa çevreciliği, çevre sorunlarının çözümünde alternatif bir kuramsal çerçeve sunmakta ve bu sorunların yalnızca devlet müdahaleleri ile çözülemeyeceğini ortaya koymaktadır. Bu

yaklaşım, mülkiyet hakları, teşvik yapıları ve piyasa mekanizmalarının çevresel sonuçlar üzerindeki belirleyici rolüne dikkat çekmekte ve çevre politikalarının kurumsal boyutunu ön plana çıkarmaktadır. Bu yönüyle piyasa çevreciliği, çevre politikalarına ilişkin tartışmalarda önemli ve giderek daha fazla dikkate alınan bir teorik alternatif olarak değerlendirilmektedir.

SONUÇ

Çevre politikalarına ilişkin teorik ve ideolojik yaklaşımlar birlikte değerlendirildiğinde, bu alanın yalnızca teknik düzenlemelerden ibaret olmadığı; aksine farklı bilgi anlayışları, kurumsal varsayımlar ve normatif kabuller üzerine inşa edilen çok katmanlı bir tartışma alanı olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda çevre sorunsalı, yalnızca doğa ile ilgili bir problem değil; aynı zamanda ekonomik sistemlerin işleyişi, siyasal karar alma süreçleri ve toplumsal davranış biçimleri ile doğrudan ilişkili bir olgu olarak değerlendirilmelidir (Anton & Shelton, 2011). Bu durum, çevre politikalarının analizinde tek boyutlu açıklamaların yetersiz kaldığını ve farklı teorik perspektiflerin birlikte ele alınmasının zorunlu olduğunu göstermektedir.

Bu bölümde ortaya konulan analiz, çevre politikalarına ilişkin yaklaşımların temelde üç düzeyde ayrıştığını göstermektedir. İlk olarak, çevre sorunlarının nedenlerine ilişkin farklı açıklamalar söz konusudur. Neo-klasik refah ekonomisine dayanan yaklaşımlar, çevresel bozulmayı piyasa başarısızlıkları çerçevesinde ele alırken

(Pigou, 1917), alternatif yaklaşımlar bu sorunların kurumsal yapıların niteliği, bilgiye erişim sınırlılıkları ve teşvik sistemlerinin yanlış tasarımı ile doğrudan ilişkili olduğunu ileri sürmektedir (Coase, 1960; Ostrom, 1990). İkinci olarak, çözüm araçlarına ilişkin belirgin bir ayrışma bulunmaktadır. Devlet merkezli yaklaşımlar düzenleyici ve müdahaleci politikaları ön plana çıkarırken, piyasa temelli yaklaşımlar mülkiyet hakları, gönüllü anlaşmalar ve teşvik mekanizmalarının rolünü vurgulamaktadır. Üçüncü olarak ise bilgi ve karar alma süreçlerine ilişkin farklı varsayımlar dikkat çekmektedir. Merkezi planlama yaklaşımları bilginin merkezi olarak toplanabileceğini varsayarken, alternatif perspektifler bilginin dağınık, yerel ve bağlama özgü olduğunu savunmaktadır (Hayek, 2011).

Bu çok katmanlı ayrışma, çevre politikalarının yalnızca “hangi araç kullanılmalıdır?” sorusu üzerinden değil, aynı zamanda “hangi kurumsal yapı altında bu araçlar daha etkin sonuç üretir?” sorusu üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla çevre politikalarına ilişkin tartışma, araç seçimi kadar, bu araçların işlediği kurumsal bağlamın analizini de içermelidir. Bu bağlamda çevre politikaları, yalnızca teknik bir düzenleme alanı değil; aynı zamanda kurumsal tasarım, bilgi kullanımı ve teşvik yapılarının kesişiminde yer alan karmaşık bir yönetim alanıdır.

Devlet merkezli yaklaşım, çevre politikaları literatüründe uzun süre baskın paradigma olarak varlığını sürdürmüştür. Bu yaklaşım, çevresel sorunları büyük ölçüde dışsallıklar, kamusal

mallar ve ortak havuz kaynaklarının aşırı kullanımı çerçevesinde tanımlamakta ve çözüm olarak düzenleyici müdahaleleri ön plana çıkarmaktadır (Hardin, 1968; Baumol & Oates, 1988). Bu çerçevede devlet, çevresel zararları sınırlamak ve kaynakların sürdürülebilir kullanımını sağlamak için gerekli düzenlemeleri yapan merkezi bir aktör olarak konumlandırılmaktadır. Ancak bu yaklaşımın uygulamada karşılaştığı sorunlar, devlet müdahalesinin her zaman etkin sonuçlar üretmediğini göstermektedir. Özellikle bilgi eksikliği, bürokratik yapıların teşvik sorunları ve politik süreçlerin doğası, çevre politikalarının etkinliğini sınırlayan temel faktörler olarak öne çıkmaktadır (Richman, 2007). Merkezi otoritelerin dağıtık bilgiyi tam olarak toplayamaması ve tek tip politikalar üretmesi, farklı bağlamlarda etkinlik kaybına yol açabilmektedir. Ayrıca politik karar alma süreçlerinin kısa vadeli çıkarlar ve baskı grupları tarafından şekillendirilmesi, çevre politikalarının uzun vadeli sürdürülebilirliğini zayıflatmaktadır. Bu bağlamda devlet başarısızlığı kavramı, çevre politikalarının değerlendirilmesinde önemli bir analitik araç olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu sınırlılıklar, çevre politikalarına ilişkin alternatif yaklaşımların geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Piyasa çevreciliği bu bağlamda ortaya çıkan en önemli alternatif perspektiflerden biridir. Bu yaklaşım, çevre sorunlarının temelinde piyasanın kendisinin değil, yanlış tanımlanmış mülkiyet hakları ve eksik teşvik yapılarının bulunduğunu savunmaktadır (Dalmia, 2007; Koçak, 2017). Bu çerçevede piyasa mekanizmaları, uygun kurumsal

düzenlemeler altında çevresel kaynakların daha etkin ve sürdürülebilir kullanımını sağlayabilecek bir araç olarak değerlendirilmektedir. Piyasa temelli yaklaşımın en önemli katkılarından biri, çevre politikalarına ilişkin tartışmayı teşvik yapıları ve kurumsal düzenlemeler eksenine taşımasıdır. Bu perspektif, bireylerin davranışlarının karşı karşıya kaldıkları teşvikler tarafından şekillendiğini ve bu nedenle çevre politikalarının bu teşvikleri doğru biçimde düzenlemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Mülkiyet haklarının açık biçimde tanımlanması, piyasa mekanizmalarının işleyişinin sağlanması ve girişimcilik süreçlerinin desteklenmesi, bu yaklaşımın temel politika önerileri arasında yer almaktadır (Skarbek, 2017; Ikeda, 2011).

Bununla birlikte piyasa çevreciliği yaklaşımı da sınırsız bir çözüm sunmamaktadır. Özellikle çevresel sorunların küresel niteliği, bazı problemlerin yalnızca piyasa mekanizmaları ile çözülemeyeceğini göstermektedir. İklim değişikliği gibi sorunlar, çok sayıda aktörün koordinasyonunu gerektirmekte ve bu durum piyasa mekanizmalarının tek başına yeterli olmayabileceğini ortaya koymaktadır. Ayrıca mülkiyet haklarının her çevresel kaynak için açık biçimde tanımlanmasının mümkün olmaması ve piyasa süreçlerinin sosyal eşitsizlikler üzerindeki etkileri, bu yaklaşımın sınırlılıkları arasında yer almaktadır. Bu noktada bu çalışmanın temel bulgularından biri açık biçimde ortaya çıkmaktadır: çevre politikalarına ilişkin tartışmanın devlet ve piyasa arasında basit bir ikili karşıtlık üzerinden ele alınması analitik olarak yetersizdir.

Çevresel sorunların karmaşık ve çok boyutlu yapısı, farklı kurumsal düzenlemelerin birlikte değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda çevre politikalarının etkinliği, tek bir yaklaşımın üstünlüğünden ziyade, farklı kurumsal yapıların karşılaştırmalı performansına bağlıdır.

Bu değerlendirme, çevre politikalarına ilişkin analizlerde “tek doğru model” arayışının terk edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bunun yerine bağlama duyarlı, esnek ve çok düzeyli bir politika anlayışının benimsenmesi gerekmektedir. Farklı çevresel sorunlar, farklı kurumsal çözümler gerektirebilir ve bu nedenle politika tasarımı kurumsal çeşitlilik önemli bir avantaj sağlayabilir. Bu çerçevede çevre politikaları, merkezi düzenlemeler, piyasa mekanizmaları ve yerel yönetim yapılarının birlikte işlediği çok katmanlı bir sistem olarak değerlendirilmelidir (Ostrom, 1990). Bu bölüm, çevre politikalarının yalnızca teknik bir düzenleme alanı olmadığını; aksine bilgi, kurum ve teşvik yapılarının etkileşimi içinde şekillenen karmaşık bir yönetim alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çevre politikalarının başarısı, yalnızca hangi araçların kullanıldığına değil, bu araçların hangi kurumsal yapı içinde işlediğine bağlıdır. Bu durum, çevre politikalarına ilişkin analizlerde kurumsal çerçevenin merkezi bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

Anton, D. K., & Shelton, D. L. (2011). Environmental protection and human rights. Cambridge University Press.

Baumol, W. J., & Oates, W. E. (1988). The theory of environmental policy. Cambridge University Press.

Benlisoy, S. (2017). Ekososyalist alternatif ve ekolojik devrim. O. İmga & H. Olgun (Ed.), Yeşil ve siyaset: Siyasal ekoloji üzerine yazılar (ss. xx–xx). Liberte Yayınları.

Bookchin, M. (1996). Özgürlüğün ekolojisi: Hiyerarşinin ortaya çıkışı ve çözülüşü (A. Türker, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Boudreaux, D. J., & Şahin, Y. (2007). Küresel ısınma “bilimi”nde kayıp unsurlar. Liberal Düşünce Dergisi, (48), 35–38.

Bullard, R. D., & Johnson, G. S. (2000). Environmental justice: Grassroots activism and its impact on public policy decision making. Journal of Social Issues, 56(3), 555–578.

Coase, R. H. (1960). The problem of social cost. Journal of Law and Economics, 3, 1–44.

Çoban, A. (2002). Çevreciliğin ideolojik unsurların eklenmesi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 57(3), 3–30.

Dalmia, S. (2007). Küresel ısınmaya yönelik mülkiyet hakları yaklaşımları. Liberal Düşünce Dergisi, (48), 19–22.

Ertürk, H. (2009). Çevre bilimleri (3. Baskı). Ekin Yayınevi.

Hamowy, R. (2003). Çevresel hareketin retoriği üzerine birtakım mülâhazalar (Y. Şahin, Çev.). Liberal Düşünce Dergisi, (30–31), 121–136.

Hardin, G. (1968). The tragedy of the commons. Science, 162(3859), 1243–1248.
<https://doi.org/10.1126/science.162.3859.1243>

Ikeda, S. (2011). Zayıf bağlar, girişimcilik ve muhteşem toplum: Ekonomik gelişmenin anahtarı. *Liberal Düşünce Dergisi*, (62), 199–201.

Jickling, B., & Wals, A. E. (2008). Globalization and environmental education: Looking beyond sustainable development. *Journal of Curriculum Studies*, 40(1), 1–21.

Kargı, V., & Yüksel, C. (2010). Çevresel dışsallıklarda kamu ekonomisi çözümleri. *Maliye Dergisi*, (159), 183–202.

Kaplan, S. (2000). Human nature and environmentally responsible behavior. *Journal of Social Issues*, 56(3), 491–508.

Kaplan, S., & Kaplan, R. (2003). Health, supportive environments, and the reasonable person model. *American Journal of Public Health*, 93(9), 1484–1489.

Keleş, R., & Ertan, B. (2002). Çevre hukukuna giriş. *İmge Kitabevi*.

Koçak, M. (2017). Çevrenin korunmasında mülkiyet haklarının rolü: Eko-nomi (R. L. Stroup). *Liberal Düşünce Dergisi*, 22(86), 191–193.

Louka, E. (2006). *International environmental law: Fairness, effectiveness, and world order*. Cambridge University Press.

Michaels, P. J. (2007). Uygunsuz gerçekler. *Liberal Düşünce Dergisi*, (48), 47–49.

Mickwitz, P. (2003). A framework for evaluating environmental policy instruments: Context and key concepts. *Evaluation*, 9(4), 415–436.

Oktaysoy O, Topcuoglu E, Selvi MS, Uygungil-Erdogan S, Şahin Y, Tatar V, Özdemirkol M and Karafakioglu E (2025) Psychological green climate as a mediator between green transformational leadership, innovation, and environmental

awareness. Front. Psychol. 16:1701658. doi: 10.3389/fpsyg.2025.1701658

Oktaýsoy, O. (2025a). Yeşil İnovasyon ve Çevresel Liderlik Arasındaki İlişki: Bir Meta-Analiz Çalışması. JENAS Journal of Environmental and Natural Studies, 7(2), 108-120. <https://doi.org/10.53472/jenas.1678905>

Oktaýsoy, O. (2025b). Yeşil Dönüştürücü Liderliğin İşe Adanma ve Sürdürülebilir Örgüt Performansı Üzerindeki Etkisinde Yeşil İnsan Kaynakları Yönetiminin Aracı Rolü: Trabzon Arsin Organize Sanayi Bölgesinde Bir Araştırma. Kent Akademisi, 18(6), 3530-3553. <https://doi.org/10.35674/kent.1677501>

Ostrom, E. (1990). Governing the commons: The evolution of institutions for collective action. Cambridge University Press.

Önder, T. (2017). Derin ekoloji üzerine. O. İmga & H. Olgun (Ed.), Yeşil ve siyaset: Siyasal ekoloji üzerine yazılar (ss. xx-xx). Liberte Yayınları.

Peron, J. (2007). Sürdürülemez kalkınma. Liberal Düşünce Dergisi, (48), 61-65.

Pigou, A. C. (2017). The economics of welfare. Routledge. (Original work published 1920)

Richman, S. (2007). Hedef özgürlük: Küresel ısınma ve ehliyetsiz kimse (Y. Şahin, Çev.). Liberal Düşünce Dergisi, (48), 39-42.

Sanera, M., & Shaw, J. S. (1999). Korkular değil gerçekler (V. F. Savaş, Çev.). Liberte Yayınları.

Savaş, V. F. (1996). Doğal kaynak ve çevre sorunlarının çözümünde liberal yaklaşım. Liberal Düşünce Dergisi, Yaz, 56-60.

Skarbek, E. (2016). Bireycilik hakkında Hayek'in öğrettikleri: Doğrular ve yanlışlar. *Liberal Düşünce Dergisi*, (82), 135–137.

Stroup, R. L. (2014). Eko-nomi (A. Uzun, Çev.). Liberte Yayınları.

Şahin, Ü. (Ed.). (2017). Yeşil ve siyaset: Siyasal ekoloji üzerine yazılar. Liberte Yayınları.

Taylor, D. E. (2000). The rise of the environmental justice paradigm: Injustice framing and the social construction of environmental discourses. *American Behavioral Scientist*, 43(4), 508–580.

Tilbury, D. (1995). Environmental education for sustainability: Defining the new focus of environmental education in the 1990s. *Environmental Education Research*, 1(2), 195–212.

Turgut, N. Y. (2017). Çevre politikası ve hukuku (3. Baskı). İmaj Yayınları.

Varner, G. E. (1998). In nature's interests? Interests, animal rights, and environmental ethics. Oxford University Press.

Zelezny, L. C., & Schultz, P. W. (2000). Promoting environmentalism. *Journal of Social Issues*, 56(3), 365–371.

BÖLÜM 2

MARK PENNINGTON'UN ÇEVRE POLİTİKASI YAKLAŞIMI

MAHMUT ÖZDEMİRKOL¹

GİRİŞ

Çevre sorunları, modern toplumların karşı karşıya olduğu en karmaşık ve çok boyutlu problem alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır. İklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı, hava ve su kirliliği gibi sorunlar, yalnızca doğal süreçlerin bir sonucu olarak değil; ekonomik faaliyetler, kurumsal düzenlemeler ve insan davranışlarının etkileşimi içinde ortaya çıkan çok katmanlı olgular olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, çevre politikalarının yalnızca teknik çözümlerle sınırlı kalamayacağını; aksine ekonomik, politik ve kurumsal boyutları içeren daha geniş bir analiz çerçevesine ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Çevre politikaları literatüründe uzun süre boyunca baskın olan yaklaşım, çevresel sorunları piyasa başarısızlığı çerçevesinde ele almıştır. Bu perspektife göre dışsallıklar, kamusal mallar ve ortak havuz kaynakları gibi olgular, piyasa mekanizmasının çevresel kaynakları etkin biçimde tahsis edemediğini göstermekte ve bu nedenle devlet

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kars Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Orcid: 0000-0003-4878-9947 m.ozdemirkol@gmail.com

müdahalesini zorunlu kılmaktadır. Özellikle “komuta ve kontrol” politikaları, çevresel standartların belirlenmesi ve düzenleyici araçların kullanımı, bu yaklaşımın pratikteki en yaygın uygulama biçimlerini oluşturmuştur. Ancak zaman içinde bu tür müdahalelerin karşılaştığı uygulama sorunları, beklenmeyen sonuçlar ve etkinlik kayıpları, bu paradigmanın sınırlılıklarını görünür hale getirmiştir.

Bu gelişmeler, çevre politikalarının yalnızca piyasa başarısızlığı perspektifi üzerinden analiz edilmesinin yetersiz olabileceğini ortaya koymuş ve alternatif teorik yaklaşımların gelişmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle kurumsal iktisat, kamu tercihi teorisi ve Avusturya iktisadı gibi düşünce gelenekleri, çevresel sorunların analizinde bilgi, teşvik ve kurumsal yapıların rolünü ön plana çıkararak daha farklı bir analitik çerçeve sunmuştur. Bu bağlamda çevre politikaları tartışması, “piyasa mı devlet mi?” ikiliğinin ötesine geçerek, farklı kurumsal düzenlemelerin performansının karşılaştırılması gereken daha karmaşık bir problem alanına dönüşmüştür. Bu dönüşüm içinde Mark Pennington’un yaklaşımı, çevre politikalarına ilişkin hâkim paradigmayı eleştirel bir biçimde yeniden değerlendirmesi bakımından dikkat çekmektedir. Pennington, çevresel sorunların analizinde piyasa başarısızlığına yapılan vurgunun tek başına yeterli olmadığını savunmakta; bunun yerine piyasa ve devlet mekanizmalarının karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Bu yaklaşım, çevre politikalarının yalnızca belirli araçların seçimi üzerinden değil, bu araçların işlediği kurumsal ve epistemolojik bağlam üzerinden analiz edilmesini gerektirmektedir. Pennington’un yaklaşımının özgünlüğü, çevresel sorunları yalnızca ekonomik bir başarısızlık olarak değil, aynı zamanda bir bilgi ve koordinasyon problemi olarak ele almasıdır. Bu çerçevede çevre politikalarının başarısı, yalnızca doğru müdahale araçlarının seçilmesine değil, aynı zamanda bu araçların bilgi üretme, işleme ve kullanma kapasitesine sahip kurumsal yapılar içinde uygulanmasına bağlıdır. Özellikle

Friedrich Hayek'in bilgi teorisinden hareketle geliştirilen bu yaklaşım, çevre politikalarının analizine önemli bir epistemolojik derinlik kazandırmaktadır.

Bu bölümün amacı, Pennington'un çevre politikası yaklaşımını sistematik bir biçimde analiz etmek ve bu yaklaşımın teorik temellerini, temel bileşenlerini ve sınırlarını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda öncelikle Pennington'un teorik çerçevesi bilgi, kurum ve teşvik kavramları ekseninde ele alınacak; ardından piyasa başarısızlığına yönelik eleştirileri, nirvana yanılgısı, bilgi problemi, piyasa mekanizmasının işleyişi ve mülkiyet hakları gibi temel unsurlar ayrıntılı biçimde incelenecektir. Bu çalışma, ağırlıklı olarak Pennington'un çevre politikalarına ilişkin analizlerini geliştirdiği iki temel esere dayanmaktadır: Pennington, M. (1999). Free market environmentalism and the limits of land use planning. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 1(1), 43–59. <https://doi.org/10.1080/714038523> ve Pennington, M. (2014). Sağlam politik ekonomi: Klasik liberalizm ve kamu politikasının geleceği (A. Yayla, Çev.). Liberte Yayınları.

Pennington'un Teorik Çerçevesi

Pennington'un çevre politikası yaklaşımı, klasik liberal düşünce geleneği ve özellikle Friedrich Hayek'in bilgi teorisi üzerine inşa edilmektedir. Bu çerçevede Pennington, toplumsal ve ekonomik sistemlerde bilginin merkezi bir otorite tarafından tam olarak toplanamayacağını ve etkin biçimde işlenemeyeceğini savunan “dağınık bilgi” yaklaşımını çevre politikalarına uyarlamaktadır. Hayek'in ortaya koyduğu üzere ekonomik ve toplumsal sistemlerdeki temel problem, yalnızca kaynakların dağılımı değil; aynı zamanda bireyler arasında dağılmış olan bilginin nasıl koordine edileceği problemidir (Hayek, 2011; Yayla, 2000). Bu perspektif, çevre politikalarının analizinde çoğu zaman göz ardı edilen epistemolojik bir boyuta işaret etmektedir.

Çevresel sorunlar, doğaları gereği karmaşık, dinamik ve bağlama bağımlı süreçlerdir. Ekosistemler lineer olmayan ilişkiler, geri besleme mekanizmaları ve yüksek belirsizlik düzeyi içeren yapılardır. Bu nedenle çevresel karar alma süreçleri yalnızca bilimsel ve teknik bilgiye değil; yerel bilgiye, deneyimsel öğrenmeye ve bağlamsal farkındalığa da dayanmak zorundadır. Örneğin bir su havzasının yönetimi, yalnızca genel çevre politikası ilkeleriyle değil, o bölgedeki mikro ekolojik dengeler, ekonomik faaliyetler ve yerel aktörlerin davranış kalıplarıyla doğrudan ilişkilidir. Ancak bu tür bilgi çoğu zaman yerel düzeyde dağılmış ve örtük niteliktedir.

Pennington’a göre çevre politikalarının başarısızlığının temel nedenlerinden biri, bu dağınık bilgi yapısının merkezi planlama süreçlerinde yeterince dikkate alınmamasıdır (Pennington, 1999; 2014). Merkezi otoriteler, karar alma süreçlerinde genellikle standartlaştırılmış veri ve genelleştirilmiş modeller üzerinden hareket etmekte; bu durum ise yerel farklılıkların göz ardı edilmesine ve politikaların etkinliğinin azalmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda çevre politikaları, yalnızca teknik eksiklikler nedeniyle değil, aynı zamanda bilgi probleminin kurumsal olarak yanlış yönetilmesi nedeniyle de başarısız olabilmektedir.

Bu noktada Pennington, çevre politikalarının yalnızca “hangi araçların kullanılacağı” sorusuna indirgenemeyeceğini; asıl meselenin bu araçların hangi kurumsal yapı içinde işlediği olduğunu vurgulamaktadır. Kurumsal yapılar, bireylerin karşı karşıya kaldığı teşvikleri belirlemekte ve bu teşvikler çevresel sonuçları doğrudan şekillendirmektedir. Dolayısıyla çevresel bozulma, çoğu zaman piyasanın kendisinden ziyade, yanlış teşvik yapılarının ve yetersiz kurumsal düzenlemelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Kırıkçı, 2024).

Bu yaklaşım, yeni kurumsal iktisat literatürü ile de uyumlu bir çerçeve sunmaktadır. Özellikle Douglass North, kurumları ekonomik performansın temel belirleyicisi olarak tanımlamakta ve

kurumsal yapıların bireylerin davranışlarını şekillendirdiğini vurgulamaktadır (North, 1990). Bu perspektiften bakıldığında çevresel sorunlar, yalnızca piyasa başarısızlıklarının değil, aynı zamanda kurumsal başarısızlıkların da bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Pennington'un teorik çerçevesi, çevre politikaları literatüründe devlet merkezli yaklaşımlar ile piyasa temelli perspektifler arasındaki ayrımın yalnızca politika araçlarına ilişkin bir farklılığı değil; aynı zamanda bilgi, kurumlar ve insan davranışına ilişkin daha derin teorik ayrışmaları yansıttığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Pennington'un yaklaşımı, çevresel sorunların çözümüne ilişkin hâkim paradigmayı eleştirel bir gözle yeniden değerlendirmesi ve piyasa temelli alternatifleri sistematik bir teorik çerçeve içinde sunması bakımından önemli bir katkı niteliği taşımaktadır.

Pennington'un çevre politikası yaklaşımının çıkış noktası, çevre sorunlarının analizinde yaygın olarak kullanılan piyasa başarısızlığı perspektifinin tek başına yeterli bir açıklama sunmadığı yönündeki eleştiridir. Ona göre çevre politikaları literatüründe sıklıkla karşılaşılan hata, piyasa mekanizmasının eksikliklerinin abartılması ve buna karşılık devlet müdahalesinin sınırlılıklarının yeterince dikkate alınmamasıdır. Bu durum, ekonomik analizde “nirvana yanılgısı” olarak adlandırılan bir hataya yol açmaktadır. Nirvana yanılgısı, gerçek dünyadaki kusurlu piyasa düzeninin, gerçekte var olmayan ideal bir devlet müdahalesi ile karşılaştırılması anlamına gelmektedir. Oysa Pennington'a göre doğru analiz, kusurlu piyasalar ile kusurlu devlet yapıları arasında yapılmalıdır.

Bu çerçevede Pennington, çevre politikalarının değerlendirilmesinde karşılaştırmalı kurumsal analiz yaklaşımını benimsemektedir. Bu yaklaşım, farklı kurumsal düzenlemelerin bilgi üretme kapasitesi, teşvik yapıları ve hata düzeltme mekanizmaları açısından karşılaştırılmasını esas almaktadır. Pennington'a göre

çevresel sorunların çözümünde hangi kurumsal yapının daha etkin olduğunu belirlemek için, teorik ideal durumlara değil, gerçek dünyadaki kurumsal performansa bakılması gerekmektedir.

Pennington'un yaklaşımını sistematik biçimde ortaya koymak için aşağıdaki analitik çerçeve önem taşımaktadır:

Tablo 1 Pennington'un Çevre Politikası Yaklaşımının Analitik Çerçevesi

Analiz Boyutu	Pennington'un Görüşü	Karşı Çıktığı Yaklaşım	Sonuç
Temel Eleştiri	Nirvana yanılgısı	İdeal devlet varsayımı	Gerçekçi karşılaştırma gerekir
Analiz Yöntemi	Karşılaştırmalı kurumsal analiz	Tek model yaklaşımı	Kurumsal çeşitlilik
Bilgi Problemi	Bilgi dağınıktır	Merkezi planlama	Piyasa daha uyumlu
Piyasa Rolü	Keşif süreci	Statik analiz	Dinamik koordinasyon
Devlet Eleştirisi	Teşvik sorunları	Kamu yararı varsayımı	Devlet başarısızlığı
Kurumsal Temel	Mülkiyet hakları	Belirsiz mülkiyet	Etkin kaynak kullanımı
Genel Sonuç	Piyasa + kurum	Aşırı regülasyon	Esnek çözümler

Bu çerçeve, Pennington'un yaklaşımının yalnızca normatif bir savunudan ibaret olmadığını; aynı zamanda çevre politikalarının nasıl analiz edilmesi gerektiğine ilişkin metodolojik bir öneri sunduğunu göstermektedir. Özellikle bilgi problemi bu analizde merkezi bir konuma sahiptir. Pennington, Avusturya iktisadı geleneğine dayanarak çevresel karar alma süreçlerinde gerekli olan bilginin bireyler arasında dağılmış olduğunu ve bu bilginin merkezi planlama yoluyla etkin biçimde toplanamayacağını savunmaktadır. Buna karşılık piyasa mekanizması, fiyat sistemi aracılığıyla bu dağınık bilgiyi koordine edebilmekte ve çevresel kaynakların kullanımına ilişkin daha esnek çözümler sunabilmektedir.

Pennington'un analizinde piyasa mekanizması yalnızca bir tahsis aracı değil, aynı zamanda bir "keşif süreci" olarak ele alınmaktadır. Bu perspektife göre piyasa, bireylerin farklı bilgi ve beklentilerinin etkileşimi sonucunda yeni bilginin ortaya çıktığı dinamik bir süreçtir. Fiyat mekanizması, bu sürecin temel unsuru olarak, dağınık bilgiyi toplamakta ve ekonomik kararların koordinasyonunu sağlamaktadır. Bu nedenle piyasa, çevresel problemlere yönelik yenilikçi ve bağlama özgü çözümlerin ortaya çıkmasını kolaylaştıran bir öğrenme mekanizması olarak değerlendirilmektedir. Buna karşılık devlet müdahalesine dayalı çevre politikaları, çoğu zaman bu bilgi üretim ve iletim süreçlerini zayıflatmaktadır. Merkezi planlama, piyasa fiyatlarının taşıdığı bilgiyi bozmakta ve bu durum kaynak tahsisinde sistematik hatalara yol açabilmektedir (Ashford, 2016). Nitekim arazi kullanım planlaması, şehirleşme politikaları ve ulaşım düzenlemeleri gibi alanlarda, merkezi kararların beklenmeyen çevresel sonuçlar doğurduğu sıklıkla gözlemlenmektedir. Bu durum, çevre politikalarının yalnızca niyetler üzerinden değil, kurumsal performans üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir (Özdemir, 2025).

Pennington'un yaklaşımında kamu tercihi teorisi de önemli bir yer tutmaktadır. Bu perspektife göre devlet, çevre politikalarında tarafsız ve yalnızca kamu yararını maksimize eden bir aktör değildir (Özkıvrak, 2019). Aksine politikacılar, bürokratlar ve çıkar grupları kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilmekte ve bu durum kamu politikalarının etkinliğini sınırlamaktadır (Aktan, 2011). Bu bağlamda çevre politikaları da düzenleyici yakalanma, politik baskılar ve bürokratik teşvikler gibi faktörlerden etkilenmektedir (Özer ve Kartal, 2021). Bu nedenle Pennington, çevre politikalarının analizinde "devlet başarısızlığı" kavramının da en az piyasa başarısızlığı kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Devlet müdahalesi, bilgi eksikliği, yanlış teşvikler ve politik süreçlerin

doğası gereği çeşitli aksaklıklar üretebilmekte; bu durum çevresel sorunların çözümünü zorlaştırabilmektedir. Dolayısıyla çevre politikalarının tasarımı, devlet müdahalesinin sınırlarının dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir.

Pennington'un teorik çerçevesinin üçüncü temel ayağı, mülkiyet hakları yaklaşımıdır. Bu perspektife göre çevresel sorunların önemli bir kısmı, mülkiyet haklarının belirsizliği veya eksikliği ile ilişkilidir. Açık erişim durumundaki kaynaklar, bireylerin bu kaynakları aşırı kullanmasına yol açarken; iyi tanımlanmış mülkiyet hakları, daha sürdürülebilir kullanım biçimlerini teşvik etmektedir. Bu bağlamda Pennington, çevresel sorunların çözümünde piyasa mekanizmalarının ve mülkiyet haklarının uygun kurumsal çerçeve içinde önemli bir rol oynayabileceğini savunmaktadır. Pennington'un teorik çerçevesi, çevre politikalarını statik ve merkezi bir planlama problemi olarak değil; bilgi, teşvik ve kurumsal yapıların etkileşimi içinde şekillenen dinamik bir süreç olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasında tek bir ideal çözüm modelinin bulunmadığını; aksine farklı kurumsal düzenlemelerin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Pennington, çevre politikalarına ilişkin tartışmayı “devlet mi piyasa mı?” ikiliğinden çıkararak, daha derin ve çok boyutlu bir analitik zemine taşımaktadır.

PENNINGTON'UN ÇEVRE POLİTİKASI YAKLAŞIMININ TEMEL BİLEŞENLERİ

Pennington'un çevre politikalarına ilişkin yaklaşımı, yalnızca tek bir teorik önermeye dayanmamakta; aksine birbiriyle ilişkili bir dizi kavramsal ve analitik bileşen üzerinden şekillenmektedir. Bu yaklaşım, çevresel sorunların anlaşılmasında hâkim olan piyasa başarısızlığı paradigmasına yönelik eleştiri ile

başlamakta; bilgi problemi, kurumsal analiz, mülkiyet hakları ve piyasa süreçlerinin dinamik yapısı gibi unsurlar etrafında bütüncül bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda Pennington'un yaklaşımı, çevre politikalarını yalnızca belirli araçlar veya politika önerileri üzerinden değil; bu araçların dayandığı epistemolojik ve kurumsal varsayımlar çerçevesinde ele almaktadır. Özellikle bilgi problemi, teşvik yapıları ve kurumsal düzenlemeler arasındaki ilişki, bu yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle Pennington'un çevre politikası perspektifi, çevresel sorunların çözümünü tekil bir politika tercihi olarak değil, alternatif kurumsal yapıların karşılaştırmalı analizi olarak değerlendirmektedir.

Bu bölümde Pennington'un yaklaşımını oluşturan temel bileşenler sistematik biçimde ele alınmıştır. Bu çerçevede sırasıyla piyasa başarısızlığı paradigmasına yönelik eleştiriler, nirvana yanılgısı, bilgi problemi, piyasa mekanizmasının işleyişi, mülkiyet hakları ve dinamik etkinlik kavramları analiz edilerek, Pennington'un çevre politikalarına ilişkin bütüncül yaklaşımı ortaya konulmaktadır.

Piyasa Başarısızlığı Paradigmasına Eleştiri

Çevre politikaları literatüründe uzun yıllar boyunca baskın olan yaklaşım, çevresel sorunların temelinde piyasa mekanizmasının yetersizliklerinin bulunduğu varsayımına dayanmaktadır. Neo-klasik refah ekonomisi çerçevesinde geliştirilen bu yaklaşım, çevresel problemlerin özellikle dışsallıklar, ortak havuz kaynakları

ve kamusal mallar gibi piyasa başarısızlığı kategorileri üzerinden açıklanabileceğini ileri sürmektedir (Can, 2016). Bu çerçevede piyasa, çevresel maliyetleri fiyatlara tam olarak yansıtamayan ve dolayısıyla kaynakların etkin olmayan biçimde tahsis edildiği bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir (Pennington, 2014).

Bu yaklaşımın klasik örneklerinden biri, ortak kaynakların aşırı kullanımı problemidir. Örneğin balıkçılık faaliyetleri gibi durumlarda bireysel aktörlerin kısa vadeli kazançlarını maksimize etmeye yönelmesi, uzun vadede kaynakların tükenmesine yol açabilmektedir. Bu durum, bireysel rasyonelliğin kolektif irrasyonelliğe dönüşmesine neden olmakta ve piyasa başarısızlığı literatürünün temel argümanlarından biri olarak sunulmaktadır (Pennington, 1999). Benzer şekilde dışsallıklar da piyasa başarısızlığı analizinin merkezinde yer almaktadır. Negatif dışsallıkların en tipik örneklerinden biri çevresel kirliliktir. Üretim faaliyetleri sırasında ortaya çıkan çevresel zararlar, bu faaliyetlerin maliyetine dahil edilmediği sürece üçüncü taraflara yüklenmekte ve piyasa sonuçlarının toplumsal maliyetleri yansıtmamasına yol açmaktadır (Kargı ve Yüksel, 2010). Bu durum, piyasanın etkin kaynak tahsisi sağlayamadığı yönünde yorumlanmakta ve devlet müdahalesinin gerekliliği için temel bir gerekçe olarak kullanılmaktadır (Pennington, 2014).

Neo-klasik yaklaşım, bu tür başarısızlıkların varlığını devlet müdahalesi için güçlü bir argüman olarak sunmaktadır. Bu çerçevede regülasyonlar, vergiler, sübvansiyonlar ve doğrudan

müdahaleler aracılığıyla piyasa sonuçlarının düzeltilmesi gerektiği savunulmaktadır. Özellikle “komuta ve kontrol” politikaları ile çevresel standartların belirlenmesi ve uygulanması, bu yaklaşımın pratikteki en yaygın araçları arasında yer almaktadır (Pennington, 1999). Mark Pennington’un yaklaşımı, bu yerleşik paradigma karşısında önemli bir eleştiri geliştirdiği görülmektedir. Pennington’a göre çevre politikaları literatüründe yapılan temel hata, piyasa başarısızlıklarının devlet müdahalesi ile kolayca düzeltilebileceği varsayımının sorgulanmamasıdır (Pennington, 2014). Pennington’a göre bu tür bir karşılaştırma, devlet müdahalesinin potansiyel sorunlarını göz ardı etmekte ve analitik olarak yanıltıcı sonuçlar üretmektedir (Pennington, 2014). Bu bağlamda Pennington, piyasa başarısızlığı kavramının tamamen reddedilmesi gerektiğini savunmamaktadır. Aksine piyasanın kusurlu bir mekanizma olduğu kabul edilmektedir. Ancak önemli olan, bu kusurların nasıl değerlendirildiğidir. Pennington’a göre piyasa başarısızlıkları, çoğu zaman idealize edilmiş bir referans noktası kullanılarak tanımlanmakta ve bu durum gerçekçi olmayan politika önerilerine yol açmaktadır. Gerçek dünyada hiçbir kurumsal yapı mükemmel olmadığı için, piyasa sonuçlarının değerlendirilmesi devlet müdahalesinin performansı ile karşılaştırmalı olarak yapılmalıdır (Pennington, 2014).

Pennington’un yaklaşımı bu noktada karşılaştırmalı kurumsal analiz çerçevesine dayanmaktadır. Bu yaklaşım, çevresel sorunların çözümünde hangi kurumsal düzenlemenin daha iyi

sonuçlar ürettiğini belirlemek için hem piyasa hem de devlet mekanizmalarının sınırlılıklarının birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla piyasa başarısızlığı, otomatik olarak devlet müdahalesinin üstünlüğünü gösteren bir kanıt olarak değerlendirilemez. Ayrıca Pennington'a göre piyasa başarısızlığı argümanından hareketle geliştirilen politika önerileri, çoğu zaman devletin bilgiye erişim kapasitesi ve teşvik yapıları gibi kritik unsurları dikkate almamaktadır. Çevresel değerlerin öznel ve bağlama bağımlı niteliği, merkezi planlama süreçlerinin bu değerleri doğru biçimde ölçmesini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle piyasa başarısızlığına dayalı müdahaleler, çoğu zaman eksik bilgiye dayanmakta ve istenmeyen sonuçlar doğurabilmektedir (Pennington, 2014). Pennington'un yaklaşımı, piyasa başarısızlığı paradigmasının çevre politikaları literatüründeki baskın konumunu sorgulamakta ve bu paradigmanın metodolojik sınırlılıklarını ortaya koymaktadır. Piyasa başarısızlıklarının varlığı, devlet müdahalesinin otomatik olarak daha iyi sonuçlar üreteceği anlamına gelmemektedir. Bu nedenle çevresel sorunların çözümünde hem piyasa hem de devlet mekanizmalarının karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Nirvana Yanılgısı ve Devlet Müdahalesinin Sınırları

Çevre politikaları literatüründe piyasa başarısızlığına dayalı analizlerin önemli bir kısmı, çevresel sorunların çözümünde devlet müdahalesinin zorunlu ve üstün bir araç olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu yaklaşımda piyasa mekanizmasının eksiklikleri

tespit edilmekte ve bu eksikliklerin kamu otoriteleri tarafından düzeltilebileceği kabul edilmektedir (Can, 2016). Ancak Mark Pennington’a göre bu tür analizler metodolojik açıdan ciddi bir sorunu, yani “nirvana yanılgısı”nı içermektedir (Pennington, 2014). Nirvana yanılgısı, alternatif kurumsal düzenlemelerin karşılaştırılmasında bir seçeneğin idealize edilmiş hali ile diğerinin gerçek dünyadaki performansının karşılaştırılmasıdır. Çevre politikaları bağlamında bu durum, piyasa mekanizmasının gerçek kusurlarının, gerçekte var olmayan mükemmel bir devlet modeliyle karşılaştırılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Böyle bir yaklaşım, devlet müdahalesinin bilgi, teşvik ve uygulama sınırlılıklarını göz ardı ederek analitik açıdan eksik ve yanıltıcı sonuçlara yol açmaktadır (Pennington, 2014). Pennington’un eleştirisi, çevre politikalarının değerlendirilmesinde referans noktasının yanlış seçilmesine odaklanmaktadır. Neo-klasik yaklaşım, piyasa sonuçlarını çoğu zaman “mükemmel rekabet” gibi pratikte ulaşılamayan bir model ile karşılaştırmakta; tam bilgi, sıfır işlem maliyeti ve dışsallıkların tamamen fiyatlara yansıdığı varsayımlarına dayanmaktadır. Bu koşulların sağlanamaması piyasa başarısızlığı olarak tanımlanmakta ve devlet müdahalesi için gerekçe oluşturulmaktadır. Ancak bu karşılaştırma, devletin de benzer ideal koşullar altında faaliyet gösterdiği varsayımını zımnen içermektedir. Oysa devlet müdahalesi de bilgi eksikliği, bürokratik sınırlılıklar ve politik süreçlerden kaynaklanan sorunlarla karşı karşıyadır (Aktan, 2011). Bu nedenle daha gerçekçi bir analiz, piyasa eksikliklerini

ideal bir devlet modeliyle değil, gerçek dünyadaki kurumsal performansla karşılaştırmayı gerektirir.

Bu erevede Pennington, evre politikalarının değerlendirilmesinde karşılaştırmalı kurumsal analiz yaklaşımını ön plana çıkarmaktadır. Bu yaklaşım, farklı kurumsal düzenlemelerin bilgi üretme kapasitesi, teşvik yapıları ve hata düzeltme mekanizmaları açısından birlikte değerlendirilmesini esas alır. Özellikle merkezi planlama süreçleri, çevresel kaynakların değeri ve kullanımına ilişkin kararları belirlerken dağınık ve öznel bilgiye erişmekte zorlanmaktadır (Hayek, 2011). Çevresel değerlerin bireysel tercihler, yerel koşullar ve zamansal değişkenlere bağlı olması, merkezi otoritelerin bu bilgiyi doğru şekilde toplamasını ve işlemesini güçleştirmektedir. Bu nedenle devlet müdahalesine dayalı politikalar çoğu zaman eksik veya hatalı bilgiye dayanmakta ve beklenmeyen sonuçlar doğurabilmektedir (Pennington, 2014).

Devlet müdahalesinin bir diğer önemli sınırlılığı ise teşvik yapılarıyla ilgilidir. Kamu tercihi teorisinin ortaya koyduğu üzere, politikacılar ve bürokratlar her zaman toplumsal refahı maksimize eden aktörler değildir. Politikacılar yeniden seçilme kaygısıyla kısa vadeli ve popüler politikaları tercih edebilirken, bürokratlar kurumsal çıkarlarını koruma ve genişletme eğiliminde olabilmektedir (Aktan, 2011). Bu durum, evre politikalarının etkinliğini azaltmakta ve kaynakların verimsiz kullanımına yol açabilmektedir. Nitekim iyi niyetli müdahaleler dahi, çıkar gruplarının etkisi ve kurumsal teşvikler nedeniyle hedeflenen

sonuçlardan sapabilmektedir. Bu bağlamda devlet müdahalesi, çözüm üretmesi beklenen bir araç olmaktan çıkarak yeni problemlerin kaynağı haline gelebilmektedir (Akça, 2011).

Nirvana yanılgısının bir diğer sonucu ise çevre politikalarında aşırı müdahaleci ve merkeziyetçi yaklaşımların meşrulaştırılmasıdır. Piyasa başarısızlıkları çoğu zaman daha fazla düzenleme ve kontrol ihtiyacı olarak yorumlanmakta; bu durum bireysel özgürlükler ve kurumsal esneklik açısından çeşitli sorunlar doğurmaktadır. Pennington'a göre bu tür yaklaşımlar, çevre politikalarının etkinliğini artırmak yerine adaptasyon kapasitesini azaltmakta ve yenilik süreçlerini sınırlamaktadır. Bu noktada Pennington, çevre politikalarında daha temkinli ve dengeli bir müdahale anlayışını savunmaktadır. Devlet müdahalesi tamamen reddedilmemekte; ancak sınırlarının dikkatli biçimde belirlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Özellikle piyasa mekanizmalarının işleyebileceği alanlarda merkezi planlama yerine daha esnek ve yerel çözümlerin tercih edilmesi önerilmektedir. Bu çerçevede piyasa başarısızlıklarının varlığı, devlet müdahalesinin otomatik olarak üstün olduğu anlamına gelmemekte; aksine bu müdahalenin de kendi kurumsal sınırlılıkları içinde değerlendirilmesi gerekmektedir (Akça, 2011). Bu yaklaşım, çevre politikalarının daha gerçekçi ve karşılaştırmalı bir perspektifle ele alınmasına katkı sağlamaktadır.

Bilgi Problemi ve Hayekçi Perspektifin Çevre Politikalarına Uyarlanması

Mark Pennington'un çevre politikalarına ilişkin yaklaşımının teorik temelinde, Avusturya iktisadının geliştirdiği bilgi problemi yer almaktadır. Bu yaklaşım, ekonomik ve toplumsal kararların alınmasında gerekli olan bilginin doğası gereği dağınık, öznel ve çoğu zaman örtük nitelikte olduğunu savunmaktadır. Pennington, bu perspektifi çevre politikalarına uyarlayarak, merkezi planlamaya dayalı müdahalelerin neden sistematik olarak başarısız olma eğiliminde olduğunu açıklamaktadır. Hayek'in analizine göre ekonomik sistemlerde gerekli olan bilgi, merkezi bir otorite tarafından toplanmış bir veri seti değil; toplumun farklı bireyleri arasında dağılmış, yerel koşullara bağlı ve sürekli değişen bir yapıya sahiptir (Hayek, 2011; Yayla, 2000). Bu bilgi yalnızca nesnel verilerden değil, bireylerin deneyimleri, beklentileri ve sezgileri gibi öznel unsurlardan oluşmaktadır. Bu nedenle ekonomik kararlar, merkezi planlama yerine bireylerin kendi bilgi ve deneyimlerine dayanan etkileşimleri aracılığıyla şekillenmektedir (Pennington, 2014).

Pennington, çevre politikalarının da yalnızca teknik ve fiziksel veriler üzerinden anlaşılabilecek basit problemler olmadığını vurgulamaktadır. Bir doğal alanın korunmasının değeri, bireyler arasında farklılık göstermekte ve zamana ile mekâna bağlı olarak değişmektedir. Dolayısıyla çevresel kaynakların kullanımına ilişkin kararlar yalnızca bilimsel verilere değil, bireylerin öznel

değerlendirmelerine de dayanmaktadır. Bu tür bilginin merkezi bir otorite tarafından eksiksiz biçimde toplanması ve işlenmesi pratikte mümkün değildir. Bu nedenle çevre politikalarında sıklıkla kullanılan maliyet-fayda analizleri de önemli sınırlılıklar içermektedir. Bu analizler çevresel değerleri nicel ölçütlere indirgemeye çalışsa da, bu değerlerin büyük ölçüde öznel ve ölçülmesi güç olması, sonuçların eksik ve tartışmalı olmasına yol açmaktadır. Bu durum, merkezi planlamaya dayalı çevre politikalarının yanlış veya yetersiz bilgiye dayanmasına neden olabilmektedir. Bilgi probleminin önemli bir yönü de bilginin “verilmiş” olmamasıdır. Pennington’un Hayekçi perspektifi takip ederek vurguladığı üzere, ekonomik ve çevresel bilgi çoğu zaman önceden mevcut bir veri seti değil, piyasa süreçleri içinde keşfedilen bir olgudur. Bireyler, farklı alternatifleri deneyerek ve bu süreçte öğrenerek yeni bilgi üretmektedir. Bu dinamik süreç, fiyat mekanizması aracılığıyla diğer aktörlere aktarılmaktadır (Ashford, 2016). Bu bağlamda piyasa mekanizması yalnızca mevcut bilgiyi işleyen değil, aynı zamanda yeni bilginin ortaya çıkmasını sağlayan bir keşif süreci olarak işlev görmektedir. Fiyatlar, kaynak kıtlığı, bireysel tercihler ve alternatif maliyetler hakkında bilgi taşıyarak bireylerin daha bilinçli kararlar almasına imkân tanımaktadır (Biber, 2008; Berlin, 2014). Buna karşılık merkezi planlama sistemleri bu tür bir bilgi üretim ve iletim mekanizmasından yoksundur. Planlayıcılar çoğu zaman geçmiş verilere ve sınırlı istatistiksel bilgilere dayanmakta, bu da dinamik ve değişken çevresel koşullara

uyum sağlamayı zorlaştırmaktadır. Ayrıca bu süreçlerde yerel ve bağlamsal bilginin yeterince dikkate alınmaması, politika sonuçlarının gerçek dünya koşullarıyla uyumsuz olmasına yol açabilmektedir.

Pennington'un analizinde bilgi problemi yalnızca teknik değil, aynı zamanda kurumsal bir sorundur. Farklı kurumsal düzenlemeler, bilgi üretme ve kullanma kapasitesi açısından farklı performanslar sergilemektedir. Piyasa mekanizmaları bireylerin kendi bilgi ve deneyimlerine dayanarak karar almasına imkân tanırken, merkezi planlama sistemleri karar alma yetkisini sınırlı sayıda aktörde topladığı için bilgi çeşitliliğini ve esnekliğini azaltmaktadır. Bu durum çevre politikalarının tasarımında önemli sonuçlar doğurmaktadır. Pennington'a göre çevresel sorunların çözümünde merkezi planlama yerine yerel bilgiye dayalı, esnek ve çok merkezli kurumsal yapıların tercih edilmesi gerekmektedir. Bilgi probleminin çevre politikaları açısından bir diğer sonucu belirsizliktir. Çevresel sistemler yüksek düzeyde belirsizlik içeren ve öngörülmesi güç süreçlerdir. Bu nedenle çevre politikalarında kesin ve değişmez çözümler üretmek mümkün değildir. Pennington'a göre piyasa mekanizmaları bu belirsizlikler karşısında daha esnek ve uyarlanabilir çözümler sunabilirken, merkezi planlama sistemleri katı ve hiyerarşik yapıları nedeniyle bu tür değişken koşullara uyum sağlamakta zorlanmaktadır. Pennington'un bilgi problemi analizi, çevre politikalarında merkezi planlamanın sınırlarını ortaya koymakta ve piyasa mekanizmalarının bu alandaki potansiyel

üstünlüklerini açıklamaktadır. Çevresel sorunların çözümünde gerekli olan bilginin dağınık, öznel ve sürekli değişen niteliği, bu bilginin merkezi bir otorite tarafından etkin biçimde kullanılmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle çevre politikalarının daha esnek, yerel bilgiye dayalı ve çok aktörlü bir çerçevede ele alınması gerekmektedir.

Piyasa Mekanizması: Fiyatlar, Teşvikler ve Keşif Süreci

Mark Pennington'un çevre politikalarına ilişkin yaklaşımında piyasa mekanizması, yalnızca alternatif bir kaynak tahsis aracı değil; aynı zamanda bilgi üretimi, koordinasyon ve öğrenme süreçlerini mümkün kılan dinamik bir kurumsal yapı olarak ele alınmaktadır (Berlin, 2014; Hayek, 2011). Bu çerçevede piyasa, neo-klasik iktisadın varsaydığı gibi statik bir denge sistemi değil; bireyler arasında dağılmış bilginin etkileşim yoluyla ortaya çıktığı ve sürekli yeniden üretildiği bir “keşif süreci” olarak değerlendirilmektedir (Pennington, 2014; Yayla, 2003). Pennington'un bu yaklaşımı doğrudan Hayekçi perspektife dayanmaktadır. Hayek'e göre piyasa sistemi, bireylerin sahip olduğu dağınık bilgiyi fiyatlar aracılığıyla koordine eden bir mekanizmadır (Hayek, 2011). Fiyatlar yalnızca arz ve talep ilişkisini yansıtan teknik göstergeler değil, aynı zamanda kaynakların kıtlığı, alternatif kullanım maliyetleri ve bireylerin tercihleri hakkında bilgi taşıyan sinyallerdir (Ashford, 2016; Biber, 2008). Bu nedenle çevresel kaynakların nasıl kullanılacağına ilişkin kararlar merkezi planlama süreçleri içinde tam olarak belirlenemez; bu kararlar bireylerin yerel

bilgi, deneyim ve beklentilerine dayanarak şekillenir. Piyasa mekanizması ise bu dağınık bilgiyi fiyatlar aracılığıyla bir araya getirerek kaynakların daha etkin tahsisini mümkün kılar.

Pennington’a göre piyasa mekanizmasının en önemli avantajlarından biri, bilgi ile teşvikler arasında kurduğu doğrudan ilişkidir. Piyasa sisteminde bireyler kendi kararlarının sonuçlarına katlanmakta ve bu sonuçlara göre davranışlarını uyarlamaktadır. Bu durum, daha dikkatli ve verimli kararları teşvik eden güçlü bir mekanizma oluşturmaktadır (Ashford, 2016; Stroup, 2014). Özellikle mülkiyet haklarının açık biçimde tanımlandığı durumlarda, bireyler sahip oldukları kaynakların değerini koruma ve artırma yönünde hareket etmektedir (Yayla, 2003). Örneğin bir doğal kaynağın aşırı kullanımı, kıtlığı artırarak fiyatların yükselmesine yol açmakta; bu da hem üreticileri hem de tüketicileri daha dikkatli davranmaya ve alternatif çözümler geliştirmeye yönlendirmektedir. Bu süreç, merkezi planlama sistemlerinde bulunmayan bir geri bildirim mekanizmasıdır. Pennington’un analizinde piyasa mekanizmasının bir diğer önemli özelliği dinamik etkinlik sağlamasıdır. Neo-klasik yaklaşım genellikle statik etkinliğe odaklanırken, Pennington çevresel sorunların çözümünün yeni teknolojilerin ve alternatif çözümlerin geliştirilmesine bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle dinamik etkinlik çevre politikaları açısından daha kritik bir kriterdir. Piyasa sistemi rekabet ve kâr motivasyonu aracılığıyla yenilikçi çözümleri teşvik etmekte; girişimciler daha az kaynakla daha fazla çıktı üretmeye çalışırken

Çevresel etkileri azaltabilecek teknolojiler geliştirmektedir (Yerdelen-Kaygin vd. 2025; Pennington, 2014). Buna karşılık merkezi planlama sistemleri, bürokratik yapıları ve riskten kaçınma eğilimleri nedeniyle bu tür yenilik süreçlerini teşvik etmekte yetersiz kalmaktadır (Yayla, 2003). Ayrıca planlayıcıların sınırlı bilgiye dayanması, yeni teknolojilerin potansiyelini doğru değerlendirmelerini zorlaştırmaktadır.

Piyasa mekanizmasının bir diğer önemli yönü, hata yapma ve öğrenme kapasitesidir. Piyasa sistemi farklı stratejilerin denenmesine imkân tanımakta; başarısız uygulamalar elenirken başarılı olanlar yaygınlaşmaktadır (Kasper, 2007). Bu süreç, evre politikalarının dinamik bir öğrenme mekanizması içinde gelişmesini sağlar. Merkezi planlama sistemlerinde ise bu tür deneysel süreçler sınırlıdır ve yanlış politikaların düzeltilmesi daha uzun zaman alabilmektedir. Pennington’a göre piyasa mekanizmasının bu özellikleri çevresel sorunların çözümünde önemli avantajlar sunmaktadır. Ancak bu durum piyasanın kusursuz olduğu anlamına gelmemektedir. Piyasa da belirli sınırlılıklar içermekte ve bazı durumlarda çevresel sorunları çözmekte yetersiz kalabilmektedir. Bu nedenle önemli olan, piyasa ve devlet mekanizmalarının ideal modeller üzerinden değil, gerçek dünyadaki performansları dikkate alınarak karşılaştırılmasıdır. Pennington’un temel argümanı, piyasanın tüm eksikliklerine rağmen merkezi planlamaya kıyasla daha esnek, uyarlanabilir ve bilgiye duyarlı bir yapı sunduğudur. Bu bağlamda piyasa mekanizması, fiyat sistemi aracılığıyla bilgi

retmesi, teşvik yapıları yoluyla bireyleri yönlendirmesi ve dinamik öğrenme süreçlerini mümkün kılması sayesinde çevresel sorunların çözümünde merkezi bir rol oynamaktadır. Bu yönüyle piyasa, yalnızca ekonomik bir araç değil, aynı zamanda çevresel kararların daha etkin ve uyarlanabilir biçimde alınmasını sağlayan kurumsal bir yapı olarak değerlendirilmektedir.

Mülkiyet Hakları, Coaseyen zm ve Kurumsal Yapı

Mark Pennington'un evre politikalarına ilişkin yaklaşımında mülkiyet hakları, çevresel sorunların anlaşılması ve çözülmesi açısından merkezi bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Pennington'a göre çevresel problemlerin önemli bir kısmı, piyasa mekanizmasının doğasından değil, aksine mülkiyet haklarının belirsizliği veya eksikliği gibi kurumsal yetersizliklerden kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede çevresel bozulma, çoğu zaman kaynakların açık erişim niteliği taşıdığı ve bireylerin bu kaynakların kullanımına ilişkin maliyetleri tam olarak üstlenmediği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu durum literatürde "ortak malların trajedisi" olarak bilinen probleme işaret etmektedir. Açık erişime sahip doğal kaynaklar, bireylerin bu kaynakları mümkün olan en kısa sürede ve en yüksek düzeyde kullanma eğiliminde olması nedeniyle aşırı tüketilmekte ve zamanla tükenmektedir. Bu süreçte bireylerin rasyonel davranışları, kolektif düzeyde irrasyonel sonuçlara yol açmaktadır. Pennington'a göre bu problemin temel nedeni, piyasa mekanizmasının başarısızlığı değil, mülkiyet haklarının açık ve güvence altına alınmamış olmasıdır (Pennington, 1999).

Bu bağlamda Pennington’un yaklaşımı, Coaseyen analiz ile doğrudan ilişkilidir. Ronald Coase’un geliştirdiği çerçeveye göre dışsallıklar (Coase, 1960; Kargı ve Yüksel, 2010) her zaman devlet müdahalesini gerektiren problemler değildir. Eğer mülkiyet hakları açık biçimde tanımlanmış ve işlem maliyetleri düşük ise, taraflar gönüllü müzakereler yoluyla bu dışsallıkları içselleştirebilirler. Bu yaklaşım, çevre politikalarında yaygın olan “piyasa başarısızlığı → devlet müdahalesi” şeklindeki doğrusal ilişkiyi sorgulamakta ve alternatif çözüm yollarının mümkün olduğunu göstermektedir.

Pennington’a göre mülkiyet haklarının açık biçimde tanımlanması, çevresel kaynakların kullanımına ilişkin kararların daha etkin biçimde alınmasını sağlamaktadır. Mülkiyet sahibi bireyler, sahip oldukları kaynakların değerini koruma ve artırma yönünde güçlü teşviklere sahip oldukları için, bu kaynakları daha sürdürülebilir biçimde yönetmektedir. Bu durum, çevresel kaynakların korunmasını yalnızca etik bir sorumluluk olmaktan çıkarak, ekonomik bir teşvik meselesi haline getirmektedir (Bkz. Oktaysoy, 2025). Örneğin özel mülkiyet altında bulunan bir orman, sahibinin uzun vadeli çıkarları doğrultusunda daha dikkatli biçimde yönetilebilir. Orman sahibinin amacı, kısa vadeli kazanç elde etmekten ziyade, kaynağın uzun vadeli değerini korumak ve artırmak olduğu için, aşırı kesim gibi davranışlardan kaçınması beklenir. Buna karşılık mülkiyetin belirsiz olduğu veya kamuya ait olduğu durumlarda, bireylerin bu tür uzun vadeli teşviklere sahip olmaması, kaynakların aşırı kullanımına yol açabilmektedir.

Pennington'un yaklaşımda mülkiyet haklarının önemi yalnızca teşvik yapıları ile sınırlı değildir. Aynı zamanda bu haklar, çevresel sorunların çözümünde gerekli olan bilgi ve koordinasyon süreçlerini de desteklemektedir. Mülkiyet haklarının açık biçimde tanımlandığı durumlarda, taraflar arasında pazarlık ve sözleşme mekanizmaları devreye girmekte ve bu süreçler aracılığıyla daha esnek ve bağlama özgü çözümler üretilebilmektedir. Bu durum, merkezi planlama sistemlerinin sağlayamadığı bir uyarlanabilirlik ve çeşitlilik sunmaktadır.

Coaseyen yaklaşımın çevre politikalarına uygulanması, özellikle dışsallıkların yönetimi açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Pennington'a göre çevresel sorunların önemli bir kısmı, taraflar arasında yapılacak anlaşmalar yoluyla çözülebilir. Örneğin bir fabrikanın yarattığı kirlilik sorunu, fabrikanın faaliyetlerinden etkilenen bireyler ile yapılacak pazarlıklar sonucunda çözüm bulabilir. Bu süreçte hangi tarafın başlangıçta hak sahibi olduğu önemli olmakla birlikte, nihai sonuç, tarafların karşılıklı çıkarlarını maksimize edecek şekilde şekillenmektedir. Ancak Pennington, Coaseyen çözümün her durumda sorunsuz işleyeceğini iddia etmemektedir. Özellikle işlem maliyetlerinin yüksek olduğu, taraf sayısının fazla olduğu ve bilgi asimetritlerinin yoğun olduğu durumlarda, bu tür pazarlık süreçleri zorlaşabilmektedir. Bu nedenle mülkiyet haklarının etkinliği, yalnızca hukuki tanımlamalarla değil, aynı zamanda bu hakların uygulanabilirliği ile de yakından ilişkilidir. Bu noktada

Pennington'un yaklaşımı, kurumsal çerçevenin önemini vurgulamaktadır. Mülkiyet haklarının etkin biçimde işlemesi için, bu hakların hukuki olarak güvence altına alınması, sözleşmelerin uygulanabilir olması ve taraflar arasında güvenin tesis edilmesi gerekmektedir. Bu tür kurumsal altyapılar, piyasa mekanizmalarının çevresel sorunlara yönelik çözüm üretme kapasitesini artırmaktadır.

Bununla birlikte Pennington'un mülkiyet haklarına dayalı yaklaşımı, bazı sınırlılıklar da içermektedir. Özellikle küresel çevre sorunları söz konusu olduğunda, mülkiyet haklarının açık biçimde tanımlanması ve uygulanması zorlaşmaktadır. Atmosfer, okyanuslar ve biyolojik çeşitlilik gibi kaynaklar, sınır aşan ve çok sayıda aktörü içeren yapıları nedeniyle, Coaseyen çözümlerin uygulanmasını güçleştirmektedir. Bu durum, piyasa temelli çözümlerin belirli alanlarda sınırlı kalabileceğini göstermektedir. Ancak bu sınırlılıklara rağmen Pennington'un yaklaşımı, çevre politikaları literatürüne önemli bir katkı sunmaktadır. Özellikle çevresel sorunların yalnızca piyasa başarısızlıkları üzerinden değil, aynı zamanda kurumsal yapıların niteliği üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede mülkiyet hakları, çevresel kaynakların sürdürülebilir yönetimi için kritik bir araç olarak öne çıkmakta ve piyasa mekanizmalarının bu alandaki potansiyelini ortaya koymaktadır. Pennington'un mülkiyet hakları ve Coaseyen analiz çerçevesi, çevre politikalarında alternatif bir düşünme biçimi sunmaktadır. Bu yaklaşım, çevresel sorunların çözümünde merkezi planlama yerine, bireyler arası etkileşim,

pazarlık ve kurumsal çeşitlilik gibi unsurların önemini vurgulamakta ve çevre politikalarının daha esnek ve uyarlanabilir bir çerçevede ele alınmasına katkı sağlamaktadır.

Piyasa Çevreciliğinde Yenilik, Girişimcilik ve Dinamik Etkinlik

Mark Pennington'un çevre politikalarına ilişkin yaklaşımında piyasa mekanizmasının en önemli üstünlüklerinden biri, yenilik, girişimcilik ve dinamik etkinlik süreçlerini teşvik etme kapasitesidir. Bu yaklaşım, çevresel sorunların çözümünü yalnızca mevcut kaynakların etkin kullanımına indirgememekte; uzun vadede çözümün yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve alternatif üretim yöntemlerinin ortaya çıkmasına bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Neo-klasik çevre politikası literatürü ise genellikle statik etkinliğe odaklanmakta ve belirli bir anda kaynakların en verimli şekilde tahsisini temel kriter olarak kabul etmektedir (Taşdemir, 2021). Bu çerçevede amaç, mevcut teknoloji ve tercihler altında maliyetleri minimize ederek faydayı maksimize etmektir. Ancak Pennington'a göre bu bakış açısı çevresel sorunların dinamik doğasını yeterince kavrayamamaktadır. Bu nedenle çevre politikalarının değerlendirilmesinde dinamik etkinlik—yani zaman içinde bilgi üretimi, teknolojik gelişme ve yenilik süreçleri—daha merkezi bir rol oynamalıdır (Pennington, 2014). Piyasa mekanizması bu dinamik süreçlerin ortaya çıkmasını sağlayan temel kurumsal yapılardan biridir. Rekabet, bireyleri ve firmaları daha verimli üretim yöntemleri geliştirmeye ve yeni teknolojiler üretmeye teşvik etmektedir (Stroup, 2014; Yayla, 2003). Bu süreçte girişimciler

Çevresel sorunlara alternatif çözümler üretmekte ve başarılı olan çözümler yaygınlaşmaktadır (Oktaysoy vd., 2025). Bu durum, daha az kaynak kullanan ve daha sürdürülebilir üretim tekniklerinin gelişmesine imkân tanımaktadır. Buna karşılık merkezi planlama sistemleri, mevcut bilgi ve teknolojilere dayanma eğiliminde oldukları için yenilik süreçlerini teşvik etmekte yetersiz kalmakta; bürokratik yapı ve sınırlı bilgi erişimi, alternatif çözümlerin değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır (Yayla, 2003).

Girişimcilik bu sürecin merkezinde yer almaktadır. Pennington'un Hayekçi perspektifine göre girişimciler yalnızca mevcut fırsatları değerlendiren değil, aynı zamanda yeni fırsatlar yaratan aktörlerdir. Bu bağlamda çevresel sorunlar aynı zamanda ekonomik fırsatlar da sunmaktadır (Gökdayı, 2021). Enerji verimliliği, yenilenebilir enerji ve atık yönetimi gibi alanlarda geliştirilen yenilikçi çözümler hem çevresel sorunları azaltmakta hem de ekonomik değer üretmektedir. Bu durum, çevresel koruma ile ekonomik büyüme arasında zorunlu bir çelişki bulunmadığını göstermektedir.

Piyasa mekanizmasının bir diğer önemli avantajı ise hata yapma ve öğrenme kapasitesidir. Farklı aktörlerin farklı stratejiler denemesi, başarısız uygulamaların elenmesini ve başarılı olanların yaygınlaşmasını sağlamaktadır (Kasper, 2007). Bu süreç, evre politikalarının esnek ve öğrenmeye açık bir yapı içinde gelişmesine imkân tanımaktadır. Buna karşılık merkezi planlama sistemlerinde kararlar geniş ölçekte uygulandığı için yanlış politikaların etkisi

daha geniş olmakta ve düzeltilmesi daha uzun sürmektedir. Pennington'un dinamik etkinlik vurgusu, çevre politikalarının değerlendirilmesinde kullanılan kriterlerin yeniden düşünülmesini gerektirmektedir. Statik etkinlik odaklı yaklaşımlar kısa vadeli maliyet-fayda analizlerine dayanırken, çevresel sorunların çözümü büyük ölçüde gelecekte geliştirilecek teknolojilere bağlıdır. Bu nedenle çevre politikalarının yenilik ve girişimciliği teşvik eden, esnek ve adaptif bir kurumsal çerçeveye dayanması gerekmektedir. Bu çerçevede piyasa mekanizması, bilgi üretimi, teşvik yapısı ve öğrenme kapasitesi sayesinde çevresel sorunların çözümünde önemli bir rol oynamaktadır.

Eşitsizlik, Refah ve Çevre İlişkisi

Çevre politikaları literatüründe eşitsizlik, refah ve çevresel kalite arasındaki ilişki, uzun süredir tartışılan ve farklı teorik yaklaşımlar tarafından farklı şekillerde yorumlanan bir konudur (Stern ve Dietz, 1994; Taylor, 2000). Özellikle ana akım çevreci yaklaşımlar, gelir eşitsizliğinin çevresel bozulmayı artırdığı ve bu nedenle çevre politikalarının aynı zamanda yeniden dağıtım politikaları ile desteklenmesi gerektiği yönünde bir görüş benimsemektedir. Bu yaklaşım, düşük gelirli grupların çevresel zararlar karşısında daha kırılgan olduğu ve ekonomik eşitsizliklerin çevresel adaletsizliklere yol açtığı varsayımına dayanmaktadır. Ancak Mark Pennington'un yaklaşımı, bu yaygın görüşe eleştirel bir perspektiften yaklaşmaktadır. Pennington'a göre eşitsizlik ile çevresel kalite arasındaki ilişki, çoğu zaman basitleştirici ve tek

yönlü analizlerle ele alınmakta; bu durum ise yanlış politika sonuçlarına yol açabilmektedir. Özellikle eşitsizliğin doğrudan çevresel bozulmanın nedeni olarak görülmesi, piyasa mekanizmalarının çevresel iyileşme üzerindeki potansiyel etkilerini göz ardı etmektedir.

Pennington'un analizinde ekonomik büyüme ve gelir artışı, çevresel kalite ile pozitif bir ilişki içinde değerlendirilmektedir. Gelir düzeyi arttıkça bireylerin çevresel kaliteye olan talebinin de arttığı savunulmaktadır. Bu durum, çevre politikaları literatüründe "çevresel Kuznets eğrisi" olarak bilinen yaklaşımla paralellik göstermektedir (Aytun, 2014). Buna göre ekonomik kalkınmanın erken aşamalarında çevresel bozulma artmakta; ancak belirli bir gelir seviyesinin üzerine çıkıldığında, bireylerin çevreye verdiği önem artmakta ve çevresel iyileşmeler ortaya çıkmaktadır. Pennington'a göre piyasa mekanizmaları, bu sürecin işleminde kritik bir rol oynamaktadır. Ekonomik büyüme, yalnızca gelir artışı sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda daha temiz teknolojilerin geliştirilmesi ve çevresel standartların yükseltilmesi için gerekli kaynakları da oluşturmaktadır. Bu bağlamda çevresel kalite, ekonomik refahın bir sonucu olarak ortaya çıkmakta ve piyasa süreçleri aracılığıyla güçlenmektedir (Pennington, 2014).

Pennington'un yaklaşımının en dikkat çekici yönlerinden biri, eşitsizliğin tamamen olumsuz bir olgu olarak değerlendirilmesine karşı çıkmasıdır. Ona göre eşitsizlik, yalnızca gelir dağılımındaki farklılıkları ifade etmekle kalmamakta, aynı

zamanda ekonomik sistem içinde önemli bir bilgi ve teşvik mekanizması olarak işlev görmektedir. Gelir farklılıkları, bireylerin hangi faaliyetlerin daha değerli olduğunu anlamalarına yardımcı olmakta ve bu doğrultuda davranışlarını şekillendirmektedir. Bu durum, piyasa mekanizmasının işleyişi açısından kritik bir öneme sahiptir. Pennington, eşitsizliklerin aynı zamanda yenilik ve girişimcilik süreçlerini teşvik ettiğini savunmaktadır. Daha yüksek gelir elde etme imkânı, bireyleri yeni fikirler geliştirmeye ve daha verimli üretim yöntemleri aramaya yönlendirmektedir. Bu süreç, çevresel sorunların çözümünde de önemli bir rol oynamaktadır. Daha temiz ve verimli teknolojilerin geliştirilmesi, büyük ölçüde bu tür teşvik mekanizmalarına bağlıdır. Dolayısıyla eşitsizlik, yalnızca sosyal bir problem olarak değil, aynı zamanda ekonomik ve çevresel ilerlemenin bir unsuru olarak da değerlendirilebilir. Bununla birlikte Pennington, eşitsizliğin her durumda olumlu sonuçlar doğurduğunu iddia etmemektedir. Özellikle belirli kurumsal koşullar altında eşitsizlikler, çevresel sorunları derinleştirebilir ve belirli grupların çevresel maliyetleri orantısız biçimde üstlenmesine yol açabilir. Ancak bu durum, eşitsizliğin kendisinden ziyade, kurumsal yapıların yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Mülkiyet haklarının zayıf olduğu, hukukun etkin işlemediği ve piyasa mekanizmalarının kısıtlandığı durumlarda, eşitsizlikler çevresel bozulmayı artırabilir.

Pennington'un yaklaşımı bu noktada çevre politikalarının yalnızca yeniden dağıtım politikaları üzerinden ele alınmasına karşı çıkmaktadır. Ona göre gelir eşitsizliklerini azaltmaya yönelik

politikalar, çevresel sorunların çözümü açısından her zaman etkili olmayabilir ve bazı durumlarda ters etki yaratabilir. Özellikle ekonomik büyümeyi sınırlayan ve piyasa mekanizmalarının işleyişini bozacak müdahaleler, uzun vadede çevresel kaliteyi olumsuz etkileyebilir. Bu bağlamda Pennington, çevre politikalarının tasarımıyla ekonomik teşviklerin ve piyasa dinamiklerinin göz önünde bulundurulması gerektiğini savunmaktadır. Çevresel kaliteyi artırmanın en etkili yollarından biri, bireylerin gelir düzeyini artırmak ve bu sayede çevreye yönelik talebi güçlendirmektir. Bu yaklaşım, çevre politikalarının yalnızca kısıtlayıcı ve düzenleyici araçlara dayanmaması gerektiğini, aynı zamanda ekonomik büyüme ve refah artışı ile desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Uygulama Alanları: Arazi Kullanımı, Şehir Planlama ve Ulaşım Politikaları

Mark Mark Pennington'un çevre politikalarına ilişkin yaklaşımı, yalnızca teorik bir çerçeve sunmakla kalmamakta, aynı zamanda bu çerçevenin somut politika alanlarına nasıl uygulanabileceğini de göstermektedir. Özellikle arazi kullanımı, şehir planlaması ve ulaşım politikaları, piyasa temelli yaklaşımın sınırlarının ve devlet müdahalesinin sonuçlarının gözlemlenebileceği başlıca alanlar olarak öne çıkmaktadır. Bu alanlara ilişkin analizler, çevre politikalarının yalnızca teorik düzeyde değil, uygulama açısından da karşılaştırmalı kurumsal bir perspektifle ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu

çerçeve Pennington, tek bir çözüm modelini savunmak yerine, farklı kurumsal düzenlemelerin performanslarının birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu genel çerçeve içinde ilk olarak arazi kullanımı politikaları öne çıkmaktadır. Arazi kullanımı, çevre politikalarının en yoğun düzenlemeye tabi alanlarından biridir. Devlet, yapılaşma, tarım, sanayi ve doğal alanların korunmasına ilişkin kapsamlı planlama süreçleri yürütmektedir. Bu müdahalelerin temel amacı çevresel değerlerin korunması ve kaynakların sürdürülebilir yönetimidir. Ancak Pennington’a göre merkezi planlama süreçleri, yerel bilgiye ve bireysel tercihlere yeterince erişemediği için çoğu zaman beklenen sonuçları üretememektedir. Arazi kullanımına ilişkin kararlar yalnızca fiziksel özelliklere değil; ekonomik değerler, bireysel tercihler ve yerel ihtiyaçlar gibi çok sayıda değişkene bağlıdır. Bu tür dağınık ve bağlamsal bilginin merkezi bir otorite tarafından doğru biçimde değerlendirilmesi son derece güçtür (Pennington, 2014).

Nitekim Pennington, İngiltere’deki arazi planlama sistemini örnek göstererek merkezi müdahalelerin beklenmeyen sonuçlar doğurabileceğini ortaya koymaktadır. Yapılaşmayı sınırlandırmaya yönelik düzenlemeler, konut arzını azaltmakta ve fiyatların artmasına yol açmaktadır. Artan fiyatlar ise daha yoğun yapılaşma baskısı yaratmakta ve çevresel hedeflerle çelişen sonuçlar doğurabilmektedir. Bu durum, iyi niyetli planlama politikalarının piyasa dinamikleri dikkate alınmadan uygulandığında ters etki

yaratabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda Pennington, arazi kullanımında mülkiyet haklarının güçlendirilmesine ve daha esnek, piyasa temelli düzenlemelere dayalı bir yaklaşımın yerel bilgiye daha duyarlı ve etkin çözümler üretebileceğini savunmaktadır. Arazi kullanımından şehir planlamasına geçildiğinde benzer sorunların daha karmaşık bir biçimde ortaya çıktığı görülmektedir. Şehir planlaması, nüfus yoğunluğu, ulaşım altyapısı, enerji kullanımı ve yeşil alanların korunması gibi çok boyutlu unsurları içermektedir. Bu nedenle genellikle merkezi otoriteler tarafından düzenlenmektedir. Ancak Pennington'a göre şehirler, sabit kurallarla yönetilebilecek yapılar değil; sürekli değişen ve farklı aktörlerin etkileşimiyle şekillenen dinamik sistemlerdir. Bu nedenle katı ve tek tip planlama yaklaşımları, şehirlerin doğal gelişim süreçlerini kısıtlamakta ve kaynakların etkin olmayan biçimde kullanılmasına yol açabilmektedir. Bu noktada Pennington, şehir planlamasında piyasa mekanizmalarının daha etkin kullanılmasını önermektedir. Özellikle arazi fiyatları ve kira düzeyleri, kaynak kullanımına ilişkin önemli bilgi sinyalleri sunmaktadır. Bu fiyat sinyalleri, hangi alanlarda yoğunlaşmanın daha verimli olduğunu ve hangi alanların korunması gerektiğini gösterebilmektedir. Merkezi planlama sistemlerinin bu sinyalleri göz ardı etmesi veya bozması, kaynak tahsisinde hatalara yol açmaktadır. Buna karşılık piyasa temelli yaklaşımlar, şehirlerin daha organik, esnek ve uyarlabilir biçimde gelişmesine katkı sağlayabilmektedir.

Benzer bir durum ulaşım politikalarında da gözlemlenmektedir. Ulaşım sistemleri, trafik yoğunluğu, hava kirliliği ve enerji tüketimi gibi çevresel sorunların doğrudan ortaya çıktığı alanlardır. Bu nedenle yoğun biçimde devlet müdahalesine konu olmaktadır. Ancak Pennington’a göre merkezi müdahaleler çoğu zaman beklenen sonuçları üretmemektedir. Özellikle trafik yoğunluğunu azaltmaya yönelik altyapı yatırımları, kısa vadede olumlu sonuçlar doğursa da uzun vadede yeni talep yaratarak sorunun yeniden ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum “induced demand” olgusunu yansıtmakta ve merkezi planlamanın sınırlılıklarını göstermektedir (Pennington, 2014). Ayrıca toplu taşıma teşvikleri veya bireysel araç kullanımını sınırlayan politikalar, bireylerin tercihleri dikkate alınmadan uygulandığında istenmeyen sonuçlar doğurabilmektedir. Ulaşım sistemleri bireylerin günlük yaşamlarıyla doğrudan bağlantılı olduğu için, bu alandaki politikaların daha esnek ve davranışsal tepkileri dikkate alacak şekilde tasarlanması gerekmektedir. Bu çerçevede Pennington, ulaşım politikalarında fiyatlandırma mekanizmalarının önemine dikkat çekmektedir. Yol kullanım ücretleri, park ücretleri ve yakıt fiyatları gibi araçlar, bireylerin davranışlarını yönlendirerek ulaşım talebinin daha etkin biçimde yönetilmesini sağlayabilmektedir. Bu tür piyasa temelli araçlar, merkezi planlamanın sağlayamadığı esneklik ve uyarlanabilirlik avantajını sunmaktadır.

Arazi kullanımı, şehir planlaması ve ulaşım politikaları örnekleri, Pennington'un yaklaşımının uygulama düzeyinde de geçerli olduğunu göstermektedir. Bu alanlarda karşılaşılan sorunlar, merkezi planlamanın bilgi ve teşvik sınırlılıklarını ortaya koyarken; piyasa mekanizmalarının esneklik, uyarlanabilirlik ve öğrenme kapasitesi sayesinde önemli alternatifler sunduğunu göstermektedir. Bu bağlamda çevre politikalarının tasarımı tek boyutlu çözümler yerine, farklı kurumsal mekanizmaların karşılaştırmalı biçimde değerlendirildiği daha bütüncül bir yaklaşım benimsenmelidir.

SONUÇ

Çevre Mark Pennington'un çevre politikalarına ilişkin yaklaşımı, bilgi problemi, kurumsal yapı, teşvik mekanizmaları ve piyasa süreçleri ekseninde analiz edilmiştir. Bu yaklaşım, çevre politikaları literatüründe uzun süre baskın olan piyasa başarısızlığı merkezli analizlere güçlü bir eleştiri sunmakta ve alternatif bir metodolojik çerçeve önermektedir. Bu yönüyle Pennington, çevresel sorunların yalnızca teknik veya ekonomik araçlarla değil, aynı zamanda epistemolojik ve kurumsal temeller üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Pennington'un yaklaşımının temelinde, çevre politikalarının değerlendirilmesinde kullanılan karşılaştırma çerçevesine yöneltlen eleştiri yer almaktadır. "Nirvana yanılgısı" kavramı, piyasa mekanizmasının kusurlarının idealize edilmiş bir devlet modeliyle karşılaştırılmasının analitik açıdan hatalı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle Pennington, normatif idealler yerine gerçek dünyadaki

kurumsal alternatiflerin karşılaştırılmasına dayanan bir yaklaşım önermekte ve çevre politikası tartışmasını kurumsal performans zeminine taşımaktadır. Bu çerçevenin ikinci temel unsuru ise bilgi problemi analizidir. Hayek'in dağınık bilgi yaklaşımından hareketle Pennington, çevresel karar alma süreçlerinde gerekli bilginin merkezi otoriteler tarafından tam olarak toplanamayacağını ve işlenemeyeceğini vurgulamaktadır. Çevresel sorunların bağlama bağımlı, dinamik ve belirsizlik içeren yapısı, merkezi planlamanın sınırlılıklarını daha da belirgin hale getirmektedir. Bu nedenle çevre politikalarının başarısı, yalnızca araç seçimine değil, bu araçların bilgi üretme ve kullanma kapasitesi yüksek kurumsal yapılar içinde uygulanmasına bağlıdır. Bu bağlamda piyasa mekanizması, Pennington'un yaklaşımında yalnızca bir kaynak tahsis aracı değil, aynı zamanda bir bilgi üretim ve koordinasyon süreci olarak ele alınmaktadır. Fiyat sistemi aracılığıyla dağınık bilginin koordine edilmesi, bireylerin yerel bilgiye dayalı kararlar alabilmesi ve girişimcilik süreçlerinin teşvik edilmesi, piyasanın çevresel sorunların çözümünde önemli avantajlar sunmasını sağlamaktadır. Özellikle dinamik etkinlik çerçevesinde piyasa, yalnızca mevcut kaynakların optimal kullanımını değil, aynı zamanda yeni teknolojilerin ve alternatif çözümlerin ortaya çıkmasını da mümkün kılan bir yapı olarak öne çıkmaktadır (Oktaysoy vd., 2025). Bu noktada mülkiyet hakları, yaklaşımın kritik bir bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Açık ve güvence altına alınmış mülkiyet hakları, bireylerin çevresel kaynakları daha sürdürülebilir biçimde

kullanmasını sağlayan gl teşvikler üretirken; belirsiz mülkiyet yapıları çevresel bozulmayı artırmaktadır. Bu nedenle Pennington, evre politikalarının yalnızca düzenleyici müdahalelerle değil, aynı zamanda kurumsal çerçevenin ve mülkiyet haklarının güçlendirilmesi yoluyla ele alınması gerektiğini savunmaktadır.

Pennington’un yaklaşıımı, devletin rolünü tamamen dışlamamaktadır. Aksine, devlet müdahalesinin sınırlarını ve potansiyel başarısızlıklarını ortaya koyarak daha temkinli ve karşılaştırmalı bir politika anlayışını önermektedir. Kamu tercihi teorisinin işaret ettiği teşvik sorunları, bürokratik sınırlılıklar ve politik süreçlerin doğası, devlet müdahalesinin her durumda etkin sonuçlar retmeyebileceğini göstermektedir (Aktan, 2011; Özkıvrak, 2019). Bu nedenle Pennington, “daha fazla devlet” ya da “daha fazla piyasa” gibi tek boyutlu çözümler yerine, bağlama duyarlı ve kurumsal çeşitliliği esas alan bir yaklaşıımı savunmaktadır. Bununla birlikte bu yaklaşıımın belirli sınırlılıkları da bulunmaktadır. Özellikle küresel lkte ortaya çıkan çevresel sorunlar, piyasa temelli çözümlerin uygulanabilirliğini zorlaştırmakta ve kolektif eylem problemlerini gündeme getirmektedir. İklim değişikliği gibi sınır aşan sorunlar, mülkiyet haklarının tanımlanmasını güçleştirmekte ve piyasa mekanizmalarının etkinliğini sınırlayabilmektedir. Bu tür durumlarda piyasa mekanizmalarının tek başına yeterli olmayabileceği ve ulusal ile uluslararası düzeyde koordinasyon gerektiren kamu politikalarına ihtiyaç duyulabileceği açıktır.

Pennington'un yaklaşıımı, evre politikaları literatürüne önemli bir metodolojik ve teorik katkı sunmaktadır. Tek yönlü ve indirgemeci yaklaşımlar yerine, farklı kurumsal düzenlemelerin karşılaştırmalı olarak değeriendirilmesini önermesi, bu yaklaşımın en güçlü yönünü oluşturmaktadır. Bu perspektif, evre politikalarının daha esnek, uyarlanabilir ve bağlama duyarlı biçimde tasarlanmasına imkân sağlamaktadır.

Kaynakça

Akça, H. (2011). Devlet müdahalesinin başarısızlığı üzerine bir değerlendirme. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(3), 179–190.

Aktan, C. C. (2011). Devletin büyümesi ve devletin başarısızlığının anatomisi. Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 3(1), 29–49.

Ashford, N. (2016). Özgür toplumun ilkeleri (C. Madenci, Çev.; 5. bs.). Liberte Yayınları.

Aytun, C. (2014). Çevresel Kuznets eğrisi hipotezi: Panel veri analizi. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, 44. <https://izlik.org/JA97CH77BW>

Berlin, I. (2014). Two concepts of liberty. In J. Wolff & M. Rosen (Eds.), Reading political philosophy (pp. 231–237). Routledge.

Biber, A. E. (2008). Değişen devlet anlayışı, müdahalecilik ve piyasa ekonomisi. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1), 56–69.

Can, M. (2016). Çevre sorunları ve piyasa başarısızlığı: Dışsallıklar çerçevesinde bir değerlendirme. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(3).

Coase, R. H. (1960). The problem of social cost. Journal of Law and Economics, 3, 1–44.

Gökdayı, İ. (2021). Yeşil girişimcilik ve yeşil katma değer oluşturmak: Sürdürülebilirlik için bir çözüm olabilir mi? Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), 42–51.

Hayek, F. A. (2011). Özgürlüğün anayasası (Y. Z. Çelikkaya, Çev.). Bigbang Yayınları.

Hayek, F. A. (2015). Kölelik yolu (T. Feyzioğlu, Çev.). Liberte Yayınları.

Kargı, V., & Yüksel, C. (2010). Çevresel dışsallıklarda kamu ekonomisi çözümleri. *Maliye Dergisi*, 159, 183–202.

Kasper, W. (2007). Ekonomik özgürlük ve gelişme (B. Akın, Çev.). Liberte Yayınları.

Kırıkçı, M. B. (2024). Kurumlar ve çevre kirliliği ilişkisinin incelenmesi: AB ülkelerinden kanıtlar. *İzmir İktisat Dergisi*, 39(2), 450–470.

North, D. C. (1990). Institutions, institutional change and economic performance. Cambridge University Press.

Oktaysoy O, Topcuoglu E, Selvi MS, Uygungil-Erdogan S, Şahin Y, Tatar V, Özdemirkol M and Karafakioglu E (2025) Psychological green climate as a mediator between green transformational leadership, innovation, and environmental awareness. *Front. Psychol.* 16:1701658. doi: 10.3389/fpsyg.2025.1701658

Oktaysoy, O. (2025). Yeşil Dönüştürücü Liderliğin İşe Adanma ve Sürdürülebilir Örgüt Performansı Üzerindeki Etkisinde Yeşil İnsan Kaynakları Yönetiminin Aracı Rolü: Trabzon Arsin Organize Sanayi Bölgesinde Bir Araştırma. *Kent Akademisi*, 18(6), 3530-3553. <https://doi.org/10.35674/kent.1677501>

Özdemirkol, M. (2025). Türkiye'nin ilk iklim kanununda yerel yönetimlerin sorumlulukları. In E. Akcagündüz (Ed.), *Yerel yönetimler, kent ve çevre politikaları araştırmaları I*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17392953>

Özer, M. A., & Kartal, M. (2021). Kamu tercihi ve yönetimde karar verme: Teorik bir değerlendirme. *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 10(26), 75–94.

Özkıvrak, Ö. (2019). Piyasa başarısızlığına dayalı devlet müdahalesine iki farklı yaklaşım: Refah teorisi ve kamu tercihi teorisi. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 7(2), 39–54.

Pennington, M. (1999). Free market environmentalism and the limits of land use planning. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 1(1), 43–59. <https://doi.org/10.1080/714038523>

Pennington, M. (2014). Sağlam politik ekonomi: Klasik liberalizm ve kamu politikasının geleceği (A. Yayla, Çev.). *Liberte Yayınları*.

Stern, P. C., & Dietz, T. (1994). The value basis of environmental concern. *Journal of Social Issues*, 50(3), 65–84.

Stroup, R. L. (2014). Eko-nomi (A. Uzun, Çev.). *Liberte Yayınları*.

Taylor, D. E. (2000). The rise of the environmental justice paradigm: Injustice framing and the social construction of environmental discourses. *American Behavioral Scientist*, 43(4), 508–580.

Yayla, A. (2000). Özgürlük yolu: Hayek'in sosyal teorisi. *Liberte Yayınları*.

Yayla, A. (2003). Piyasa medeniyeti. In A. Yayla (Ed.), *Piyasa medeniyeti*. *Liberte Yayınları*.

Yerdelen-Kaygin, C., Oktaysoy, O., Topcuoglu, E., & Kaygin, E. (2025). The Mediating Role of Financial Needs in the Impact of Green Transformational Leadership on Innovative Behavior and Digital Transformation. *International Journal of Organizational Leadership*, 14(3).

Zengin Taşdemir, S. (2021). Ekonomi-ekoloji etkileşimi: Neoklasik çevre iktisadı ile ekolojik iktisadi düşünce birbirini

tamamlıyor mu? Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi,
6(2), 356–370.

BÖLÜM 3 **MEKÂNSAL AYRIŞMA BAĞLAMINDA TOPLU KONUT PROJELERİNİN** **ERKEKLERİN GÜNLÜK HAYATINA YANSIYAN ETKİLERİ**

Diyarbakır TOKİ Üç Kuyular Mahallesi Örneği

MUSTAFA KAPLAN¹

GİRİŞ

Tarihsel süreç içinde insanlar, aktığı yere hayat katan nehirlerin ve bu nehirden akıp-giden su ile verimli topraklara dönüşen alanların etrafında ev yapmayı, köy ve kent kurmayı öncelikli olarak tercih etmişlerdi. Bu mekânlar arasındaki sosyal-ekonomik ilişkiler, bu alanların ekosistemi çerçevesinde şekillenmekte ve yeniden üretilmekteydi. Ancak modern kentleşme süreciyle birlikte bu doğal ilişkiler ağı önemli ölçüde dönüşüme uğramıştır. Günümüzde kentler, toprağın yoğun betonlaşma ile kaplandığı, mekânın ekonomik bir meta haline geldiği ve sermaye birikimi süreçlerinin belirleyici olduğu alanlar haline gelmiştir. Artık sosyal ve ekonomik ilişkiler kapitalistleşmiş kentlerin ekolojik alanı içerisinde yeniden şekillenmekte ve üretilmektedir. Böylece kapitalist kentlerde meydana gelen mekânsal ayrışma ve buna bağlı olarak şekillenen gündelik sosyal ilişkiler, sermayenin kentler içindeki dolaşım hızına bağlı olarak değişmekte ve dönüşmektedir. Kentsel dönüşüm projeleriyle birlikte kendini iyice hissettiren mekânsal ayrışma, gündelik yaşamı kapitalist bir paradigma anlayışı içerisinde tüketmekte ve onu yeniden üretmektedir.

1970’li yıllarda kapitalizmin içine girdiği krizi aşma çabaları, sermayenin uluslararası ölçekte hareketliliğine imkân tanıyacak yeni bir uluslararası yapının oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Kapitalizm artık hareket alanını genişletecek, rahatlatacak yeni alanlar, mekânlar keşfetmeye başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak da özellikle son yıllarda kapitalizm kendisini en çok modern kentlerde görünür kılmaktadır. “Kapitalizmin en büyük keşfi kentlerdir” sözü geçerliliğini günümüzde de güçlü bir şekilde sürdürmektedir. Sermayenin karlı gördüğü alanlara yatırım yapması Harvey’in (2004: 24) de vurguladığı gibi, mevcut aşırı birikmiş sermayenin herhangi başka bir yerde yeni pazarlar, yeni üretim kapasiteleri, yeni kaynaklar, toplumsal olanaklar ve emek

¹ Doktora Öğrencisi

İnönü Üniversitesi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Kentleşme ve Çevre Sorunları Bilim Dalı

ORCID: 0000-0001-6997-1647

olanakları açmak yoluyla mekânsal yer değiştirmeler gerçekleştirmektedir. Bunun yanında sermayenin dolaşıma daha makul bir gelecekte tekrar girmesi için uzun dönemli sermaye projeleri veya sosyal harcamalara (eğitim ve araştırma gibi) yatırım yapma yoluyla zamansal bir yer değiştirme durumunu ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye’de son dönemlerde hız kazanan “Kentsel Dönüşüm Projeleriyle” birlikte kentler modern anlamda yeniden dönüştürülmektedir. Bu dönüşüm projeleriyle kentlerin belli alanları çöküntü alanları olarak tanımlanmaktadır. Öte yandan, bu projelerle kentin değişen ve dönüşen alanları ise üst gelir gruplarının yaşam tarzına uygun olarak modern anlamda yeniden dizayn edilmektedir. Yaşanan bu gelişmeler akademik çevrelerde “Mekânsal (Kentsel) Ayrışma” kavramını ve sorununu gündeme getirmektedir. Aynı zamanda “Mekânsal Ayrışma” beraberinde modern kentlerde gündelik sosyal ilişkilerde bir aşınmayı, ayrışmayı ve kutuplaşmayı doğurmaktadır.

2003 yılı itibariyle “Planlı Kentleşme ve Konut Seferberliği”nin başlamasıyla yeni bir vizyon kazanan TOKİ, Türkiye’nin hemen hemen her ilinde konut yapma çalışmaları başlatmıştır. 1984 yılında Turgut Özal döneminde temelleri atılan TOKİ, öncelikli hedefi deprem gibi doğal afetlerden evleri zarar gören aileler için konut yapmaktır. Yeni vizyonu ile TOKİ günümüzde ise, yaşanan bu olumsuz durumların yanında kentlerin çeperine plansız bir şekilde kurulmuş olan gecekondu mahallelerini elimine etmek ve bir yatırım aracı olarak konut yatırımları yapmak gibi bir amaç gütmektedir.

Toplu konut projeleri çerçevesinde yapılan konut tipleri, 1+1, 2+1, 3+1 tarzında ve farklı metre karelerde yapılmaktadır. Alt, orta ve üst gelir grupları gibi toplumun her kesimine hitap edecek tarzda konutlar kurulmaktadır. Devlet’in toplu konut projeleriyle meydana getirdiği konutlarla, bir yandan sosyal devlet ilkesi gereğince yoksul kesimlere iyi koşullarda kentli olabilme ve ev sahibi olabilme imkânı sunmaktadır. Öte yandan, kentlerin bunaltıcı havasından bıkmış orta ve üst kesime hitap ederek “günümüzün kapitalist ruhu”na uygun bir şekilde kâr amacı güden bir şirket gibi hareket etmektedir.

TOKİ tarafından yapılan bu toplu konutlar, halkın gelir durumuna göre belli etaplara bölünerek planlanmaktadır. Yaşanan bu durum toplu konut projeleriyle kurulan mekânların, mekânsal ve toplumsal anlamda bir ayrışma durumuna yol açmaktadır. Öte yandan toplumun farklı kesimlerini (alt, orta ve üst gelir gruplarını) bir araya getiren “karma yapılı küçük kentler” meydana getirilmektedir. Bu karma yapılı ortamda giderek gündelik sosyal ilişkiler arasındaki bağlar aşınmaktadır. Bu mekânlarda kurulan Camii, Yas Evleri, Halk Evleri gibi toplumsal kaynaşmayı sağlayan alanlar, zaruri günler dışında kullanılmamaktadır. Hatta nadiren yapılan site toplantıları dışında komşular birbirlerini görmemekte ve bir araya gelmemektedirler. Yaşanan bu durum, sosyal

ilişki ağlarını, her geçen gün konut sakinleri arasında kopartmaktadır. Ve bu karma mekânlar, konut sakinlerini daha çok yalnızlığa ve bireyselliğe mahkûm etmektedir. Bu yeni mekânlarda toplumsal ilişkiler, gündelik hayatın sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkileri içinde yeniden üretilmektedir. Gündelik sosyal ilişkilerin yeniden üretildiği bu mekânlarda, toplumsal cinsiyetin rolleri bağlamında ‘erkekler deneyimi’ üzerinden bu çalışma yürütülmektedir.

Bu çalışma, kent merkezinden uzakta kurulan bu mekânların gündelik yaşamın sosyal ilişkileri üzerinde nasıl bir etki meydana getirdiğini araştırmaktadır. Bununla birlikte TOKİ Üç Kuyular Mahalle’sinde ataerkil bir toplum yapısı içinde yaşayan erkeklerin, gündelik sosyal yaşantısını, komşuluk ilişkilerini ve boş zamanlarını nasıl değerlendirdiklerini anlamayı hedeflemektedir.

Bu doğrultuda çalışmanın temel hipotezleri şu şekilde formüle edilmiştir: Birinci hipoteze göre, toplu konut projeleri mekânsal ayrışmayı derinleştirerek farklı toplumsal kesimlerin mevcut sosyal ilişkilerini parçalamakta ve bu ilişkileri yeni mekânsal düzenlemeler içerisinde yeniden şekillendirerek üretmektedir. Diğer hipotez ise, toplu konut projeleriyle ortaya çıkan yeni mekânsal düzenlemelerin erkeklerin gündelik hayat pratiklerini, sosyal ilişki ağlarını ve boş zaman değerlendirme biçimlerini dönüştürdüğünü ileri sürmektedir. Bu dönüşüm sürecinde toplumsal cinsiyet rolleri ve ekonomik koşullar belirleyici faktörler olarak kendini göstermektedir.

Öte yandan bu araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Çalışma kapsamında TOKİ Üç Kuyular Mahallesi’nde yaşayan erkeklerle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş ve katılımcı gözlem yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama sürecinde yapılandırılmış ve yarı yapılandırılmış mülakat tekniklerinden yararlanılmış, elde edilen veriler yorumlayıcı bir yaklaşım çerçevesinde analiz edilmiştir. Ayrıca saha gözlemleri ve literatür taraması ile elde edilen bulgular karşılaştırılarak araştırmanın kuramsal ve ampirik boyutu birlikte değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak bu çalışma, toplu konut projelerinin yalnızca fiziksel mekânı değil aynı zamanda sosyal ilişkileri de dönüştüren bir süreç olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Mekânsal ayrışmanın gündelik yaşam pratikleri üzerindeki etkilerinin özellikle erkek deneyimi üzerinden analiz edilmesi, kent sosyolojisi ve toplumsal cinsiyet çalışmaları açısından önemli bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

MEKÂNSAL AYRIŞMA VE ERKEKLERİN GÜNDELİK HAYAT DENEYİMLERİ

Bu bölümde mekânsal ayrışma, gündelik hayat ve erkeklerin gündelik yaşam deneyimleri arasındaki ilişki ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Bununla birlikte erkeklerin gündelik yaşam deneyimleri içinde gerçekleşen boş zaman, kahvehane kültürü ve hegemonya-iktidar-erkeklik ilişkisi üzerinde durulmaktadır.

Mekânsal Ayrışma

Kadim bir kavram olarak mekânsal ayrışma, kentsel mekânın yapılanmasının doğal bir sonucu olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Çünkü kent, benzerlik ve farklılık gibi iki temel kategoriye meydana getirmektedir. Kent, belli bir kültür ve yaşantı temelinde bir birlik tesis etmekte ve yaşamı sürekli hale getirebilmektedir. Ancak yaşamın devam eden halinde değişimler, farklılaşmalar olagelmekte ve kent de bundan nasibini almaktadır. Kentin bir yönü benzerliğe diğer yönü farklılığa açılırken, böylece mekânsal ayrışmanın bir alanı kendini göstermektedir (Alver, 2009). Günümüz modern kent yapısında görülen mekansal ayrışma, yoğun olarak metropol kentlerinde kendini görünür kılsa da pre-kapitalist ve kapitalist üretim tarzlarının aynı anda varlığını sürdürerek kent mekanını etkilediği metropol niteliği taşımayan kentlerde de kendini göstermektedir (Aksu, 2013: 16). Bu yüzden mekânsal ayrışma konusunu yeniden ve özenle ele almak durumundayız (Harvey, 2002: 147).

Mekânsal ayrışma ile ilgili yapılan toplumbilimsel açıklamalar, benzer insanların birbirlerine yakın yaşamaktan hoşlandıkları ya da sadece birbirlerine yakın yaşadıkları gibi bir açıklama getirilmektedir. Harvey'e (2002: 147-148) göre bu indirgemeci bir yaklaşımdır, çünkü insanların birbirlerine yakın yaşadıkları için mi benzer oldukları, yoksa benzer oldukları için mi birbirlerine yakın yaşadıklarını anlamak güçtür. Harvey'e göre, neo-klasik ekonomi kuramının yaptığı, yararı en yükseğe çıkaran bağımsız tüketici davranışlarının mekânsal ayrışmayı ürettiği mekânsal ayrışma yorumu da indirgemeci bir yaklaşımdır. Çünkü 'yarar' kavramına belirgin bir anlam yüklemek zordur ve bireylerin Pazar eğilimlerine etki edebilecek çok çeşitli koşulların varlığı söz konusu olabilir.

Mekânsal ayrışma meselesi üzerinde çalışan ve yorum yapanların birçoğu, sorunun genelde toplumsal yapı ile özelde mekânsal ayrışma arasındaki zorunlu ilişkileri açıklığa kavuşturma sorunu olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Harvey, 2002: 148). Harvey'e göre mekânsal ayrışma meselesini anlamak için dört ana varsayım ortaya koyar. Bunlar (Harvey, 2002: 161): 1- Mekânsal ayrışma, kapitalist toplumdaki toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi çerçevesinde açıklanmalıdır. 2- Mekânsal birimler, komşuluk birimleri, yerel topluluklar, bireylerin değerlerini, beklentilerini, tüketim alışkanlıklarını, Pazar donanımlarını ve bilinç durumlarını önemli ölçüde etkileyecek özel toplumsal etkileşim ortamlarıdır. 3- Büyük nüfus yoğunluklarının farklı topluluklara ayrılması, Marksçı anlamda sınıf bilincinin bölünmesine hizmet eder. 4- Mekânsal ayrışma aynı zamanda kapitalist toplumdaki çelişkilerin birçoğunu yansıtır ve somutlaştırır. Bu durum kararsızlık ve çatışma olarak kendini mekânda somutlaştırır.

Mekânsal ayrışma, kapitalist sistemin üretim biçimi çerçevesinde yeniden üretilmekte ve farklı toplumsal tabakaların belli alanlara yoğunlaşması, komşuluk ilişkileri, birey beklentileri ve

tüketim alışkanlıkları düzeyinde ayrışmalar meydana gelmektedir. Bu ayrışmayla birlikte, sosyal ilişkilerde yalnızlaşma, bireyselleşme ve yabancılaşma sorunu ortaya çıkmaktadır.

Mekânsal Ayrışma ve Gündelik Yaşam

Lefebvre'e göre mekân, üretim ilişkilerini ve yeniden üretimin toplumsal ilişkilerini içermektedir. Mekân, toplumsal bir üründür ve her üretim biçimi kendi mekânını üretmektedir. Bu bağlamda, mekânın üretim sürecinde yaratılan yeni mekânlar aynı zamanda yeni toplumsal ilişkiler oluşturmaktadır. Lefebvre'e göre kapitalizm, mekân üretiminde, kendi temsillerini yapıları bir çevre aracılığıyla inşa etmektedir ve mekânsal pratikler bu temsiller ile toplumsal ilişkiler arasındaki bu etkileşimden doğmaktadır (Güllüpcinar, 2012: 13). Aynı üretim, yani kapitalist üretim tarzının bir sonucu olarak mekânsal ayrışma meydana gelmektedir. Harvey'in de ifade ettiği gibi, kapitalist üretim sisteminin sürekli büyüyen birikimi, hızla büyüyen kentleşme süreci içinde gerçekleşmektedir (Harvey, 2002: 160). Bu kapitalist üretim sistemi içinde yeniden üretilen mekânsal ayrışma, kapitalizmin bir çelişkisi olarak ortaya çıkmaktadır.

Mekânsal ayrışma, kapitalizmin bir çelişkisi olarak kendini mekânda yeniden üretirken, aynı zamanda toplumsal ilişkilerde bu çelişkiler yumağı içinde kendini görünür kılmaktadır. Kapitalist sistemin üretim biçimi içinde gündelik olan da kendini rutin bir şekilde yeniden üretmektedir. Lefebvre'nin ifade ettiği gibi, gündelik yaşam artık devrimci olmayan bir nitelikte kendini yeniden üretmektedir. Bu yeniden üretim, kendisini gündelik yaşamın sıradanlığı, tek-düzeliği, yalnızlığı ve bireyselliği içinde gerçekleştirmektedir. Hâkim paradigmanın yarattığı mekânsal ayrışma ortamında kendisine ve çevresine yabancılaşması daha belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Yabancılaşmanın önemli bir tetikleyicisi de, kapitalist üretim tarzının getirdiği rekabet biçimidir. Çalışma ve iş hayatının itici bir unsuru olarak kendini gündelik hayatta etkin bir şekilde gösteren kapitalist rekabet tarzı, gündelik hayatın sosyal ilişkilerini aşındırmaya uğratmaktadır.

Sermayenin kentin mekânında hızla büyüyerek yeni yerler keşfetme süreci, mekânsal ayrışmayı önemli bir sorun olarak ortaya çıkarmıştır. Ayrışan mekânlar, kapitalist üretim tarzı içinde gündelik yaşamın bütün alanlarını kuşatıcı bir şekilde sarmıştır. Toplumsal olarak farklılaşmış ve farklı mekânlardaki gündelik sosyal ilişkiler yeniden biçimlenme sürecine girmiştir.

Mekânsal ayrışma sonucunda ortaya çıkan yeni alanlar, toplumun farklı kesimlerini mekânda farklı bir biçimde yerleştirmektedir. Bu farklılık, gündelik yaşamda komşuluk ilişkilerini ve diğer sosyal ilişkileri zayıflatmakta ve nihayetinde ortadan kaldırmaktadır. Farklı toplumsal sınıflar arasında rekabet, daha belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. 'Daha çok kazanma arzusu', gündelik dilin içinde kendine meşrutiyet kazandırarak, bedenden sonra ruhu da tahakküm altına almış durumdadır.

MEKÂNSAL AYRIŞMA BAĞLAMINDA GÜNDELİK YAŞAMDA ERKEKLERİN SOSYAL İLİŞKİ DENEYİMLERİ

Bu ana başlık, üç alt başlık çerçevesinde değerlendirilecektir. Bu alt başlıklar, ‘Gündelik Yaşam ve Boş Zaman Kavramı Üzerine’, ‘Erkeklik, İktidar ve Hegemonya İlişkisi Üzerine’, ‘Kahvehane ve Erkeklerin İlişkisi Üzerine’.

Gündelik Yaşam ve Boş Zaman Kavramı Üzerine

Lefebvre’e göre gündelik olan, özgünlükten, yaratıcılıktan, keşfedicilikten, zevkleri dönüştürme gücünden yoksundur (Köse, 2008: 13). Gündelik olan, temelde bir rutin olana gönderme yapmaktadır. Yani gündelik derken her gün olan düşünülmektedir (Cantek, 2005: 2). Dolayısıyla gündelik kavramı bir sıradanlığı, aynılığı ve değişmez olanı işaret etmektedir. ‘Gündelik olan’ bilebildiğimiz bütün toplumlarda insan soyunun varlığını sürdürmek için geliştirdiği etkinliklerden oluşur: yeme, içme, barınma, üretme, güvenlik, soyun yeniden üretimi gibi basit insani gereksinimleri karşılamak üzere yapılan tüm etkinlikler ‘gündelik’ rutinlerin, yığılmış bilgilerin, ritüellerin ve toplumsal işbölümünün arasına dağılmış bir yığın işi kapsamaktadır (akt. Yiğit, 2012: 127).

Lefebvre’e göre gündelik yaşam kavramını ifade ettiğimizde ise, kavramın kendisinde belli bir belirsizlik durumu söz konusudur. Her şeyden önce, gündelik yaşam nerededir? Çalışmada mı, yoksa serbest zamanda mı? Aile ve özel yaşamda mı, yoksa kültürün dışındaki ‘yaşamsal deneyim’ anlarında mı? Lefebvre’e göre bu sorulara verilebilecek ilk yanıt şu olabilir: Gündelik yaşam, bu üç alanın ya da görüngünün tümünde birden gelişir ve tümü tarafından kuşatılmıştır. Gündelik yaşam bu üç farklı alanın bütünlüğü içinde vardır ve somut bireyi belirleyen de budur (Lefebvre, 2010: 37). Gündelik yaşamın kendini görünür kıldığı bu alan, toplumu oluşturduğu düşünülen temel değerlerin yaygınlık ve meşruluk kazandırılmaya çalışıldığı bir alandır. Söz konusu değerlerin farklı sınıf ve konumlardaki insanlar tarafından paylaşılması ya da reddedilmesi nedeniyle aynı zamanda bir mücadele alanıdır. Bir başka ifadeyle, ideolojinin kendini görünür kıldığı bir alandır. Aynı çerçevede gündelik yaşamın dönüşümü derken, toplumun dönüşümü kastedilmektedir (Cantek, 2005: 1).

Lefebvre’in gündelik yaşam kuramının temel varsayımı şudur: Yaşamın her alanını bütünsel olarak manipüle eden ve içeren genelleştirilmiş bir ideoloji olarak gündelik yaşam, bireylerin toplumsal dünyaya bağlılıklarını pekiştirmekle kalmaz, gündelik yaşam, aynı zamanda ideolojik bir kitle kültürü tarafından cesaretlendirilmiş bir kaçış olanağına da zemin hazırlar. Gündelik yaşam, her iki işlevini yerine getirirken, büyük ölçüde kitle iletişim araçlarının etkili gücüne başvurur. Öte yandan, boş zamanın çalışmayla ele geçirilişi, sembolik tüketim için gerekli maddi koşulların üretilmesi olarak düşünüldüğünde, aslında Lefebvre’in vurguladığı “kaçışın imkânsızlığı”

düşüncesini de doğrular niteliktedir. Şayet, boş zaman kazanmak için öncelikle ondan feragat etmek gerekliyse, ya da başka bir deyişle, boş zamanın kendisi çalışma zamanı olmadan ele geçirilemiyorsa, sembolik tüketim başta olmak üzere, her türlü tüketim için gerekli önkoşulu oluşturan boş zaman, artık yoktur (Köse, 2008: 12). Çünkü boş zaman, çalışma zamanı dışında olan bir alandır ve gündelik hayat içinde boş zaman bir tüketim alanıdır.

Lefebvre, modern dünyada gündelikliğin bireyler için ifade ettiği anlamı, çalışma zamanı ve boş zaman arasındaki karşıtlık temelinde ya da bireyler için bir kaçış çizgisi ve sahte bir özgürlük duygusu yaratması bağlamında, gerçekliği yanılsamaya dönüştüren bir manipülasyon süreci temelinde anlamlandırır. Buna göre, boş zamana dayalı gündelik yaşam, hem bir özgürlük yanılsaması hem de mutlak kaçışın imkânsızlığını ifade etmektedir (Köse, 2008: 12).

Lefebvre'e (2010: 46) göre boş zaman, gündelik yaşamda gündelik olmayan şeklinde kendini göstermektedir. Bu anlamda, gündelikliğin dışına asla çıkılamaz ve mutlak anlamda kaçış, artık mümkün değildir. Bununla birlikte, mümkün olduğunca bir kaçış yanılsamasına sahip olma arzusu söz konusudur. Bütünüyle yanıltıcı olmayacak yanılsama, hem reel, hem de görünen bir 'mundo' (dünya) oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle, gündelik yaşamdan başka bir şey olmayan bir görünümün gerçekliğini ortaya koymaktadır. O halde, boş zaman kazanmak için çalışırız ve Lefebvre'e göre boş zamanın sadece bir tek anlamı vardır: İş'ten, yani şu cehennemi döngüden uzaklaşmak.

Gündelik olanın mantığı, öncelikle gündelik yaşamın manipüle edici yönünün farkına varmayı gerektirir. Lefebvre'e göre, söz konusu mantığı, onu çevreleyen tüm mistifikasyon biçimlerinden arınmış olarak kavramaya çalışmanın tek yolu, bireysel bilincin kendisi hakkında açıklamalarda bulunabileceği diyalektik bir düşünce tarzını yeniden egemen kılmaktan geçmektedir. Aksi halde, toplumsal yaşamı ve bu yaşam içindeki ilişkileri yeniden üreten bireyleri, ürettikleri şeylere karşı kayıtsız bir toplumsal organizmanın insafına bırakmaktan başka çıkar yol yoktur (Köse, 2008: 13). Gündelik yaşam böylece bir rekabet alanına dönüştürülmektedir. Dolayısıyla gündelik yaşam, ideolojinin kendini görünür kıldığı bir alan olarak farklı sınıf, eğitim ve statüdeki bireyler tarafından farklı şekillerde sahiplenilmekte, gündelik yaşam pratikleri bireylerin kimliğinin, sınıfının ve statüsünün tanımlayıcısı haline dönüşmektedir (Yiğit, 2012: 130).

David Chaney'in de saptadığı gibi sistem tarafından dayatılan gündelik yaşam pratikleri, sınıflara farklı stratejilerle dayatılmakta, genellendiğinde üst sınıflarda, alt sınıflardan ayrılma eğilimi ile kendisini göstermekte; alt sınıflarda ise üst sınıflardan farklılıklarını yok etmek gibi bir taktikle tüketilmektedir. Sınıfları belirleyen en temel özellik, üretim ve elde edilen gelirle ilgili olduğu kadar, günümüzde artan bir şekilde tüketim kültüründe bu gelirin nasıl kullanıldığı ile de

ilintilidir. Esasen modern toplumlarda, arkaik toplumlara ait gösterişe yönelik israf başka bir görünümle de olsa sürdürülmektedir (Yiğit, 2012: 130).

Gündelik yaşam kapitalist sistem içinde gittikçe değersizleşmektedir, rutinleşmektedir ve aptallaşmaktadır, çünkü bireylerin kendilerini yaratıcı bir şekilde ifade etme kapasitesi maddi refah ve sosyal statü uğruna feda edilmektedir. Hepsinden önemlisi burjuva ahlakı kişisel mutluluk ve esenliğin bir dizi görkemli soyutlamaya –onur, disiplin, aile, ülke ve sermaye- kurban edilmesini talep ediyordu (Gardiner, 2016: 47-48). Artık gündelik yaşam insanın içsel mutluluğunu ve huzurunu belli sosyal statüler ile yer değiştirmektedir.

Lefebvre’e göre, artık yaşamak ve en zorunlu ihtiyaçları karşılamak için değil, tüketmek için gereksinme duyulan boş zamanın üretilme biçimini, dolayısıyla yaşamın ve üretim ilişkilerinin yeniden üretimini değil, üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin bir krizini ifade etmektedir (Köse, 2008: 14). Gündelik olarak toplumsal yaşamı üretmenin “devrimci” temeli, üretim eyleminin kılık değiştirmiş niteliğinden dolayı, artık pek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla artık gündelik yaşam da üretilmemektedir. Çünkü gündelikliğin üretimi teması, Lefebvre’ci düşüncede, ancak ve sadece gündelik yaşamın devrimci olarak üretilmesi temasıdır. Bir başka deyişle, gündelik olanı üretmek, bireylerin bir yapıt olarak kendi yaşamlarını üretmeleridir (Köse, 2008: 14-15).

Kısacası gündelik yaşam; çalışma, boş vakit, aile yaşamı ve özel yaşamın bir bütünüdür (Lefebvre, 2010: 48). Bu bütünlük artık kapitalist düzen içinde hayat bulmaktadır. Böylece gündelik olan kapitalist bir formatla yeniden üretilmektedir. Bireysel özgünlük, öznellik durumu ortadan kalktığı için, yeniden üretilen gündelik ilişkiler “devrimci bir nitelik” taşımamaktadır. Dolayısıyla gündelik yaşam, devrimci bir nitelik kazanmadığı için artık üretilmemektedir. Böylece iş zamanı dışında yeniden üretilen boş zaman, bir tüketim ve bir kaçış alanı olarak gündelik hayat içinde kendini göstermektedir.

Erkeklik, İktidar ve Hegemonya İlişkisi Üzerine

Serpil Sancar’a göre erkeklik deyince ne kast ettiğimiz belirgin değildir. Çünkü erkeklikten bahsettiğimiz zaman, erkeklerin davranışlarını mı, kimlik olarak kurulmuş erkekliği mi, ilişkisel olarak temsil edilen erkekliği mi, imge olarak sunulan erkeklikleri mi, söylem olarak kurulmuş bir ‘erkekliği’ mi kastettiğimiz ya da doğrudan yaşanan, gözlenen ve pratik olarak icra edilen erkeklikten mi bahsedildiği açık değildir (Çelik, 2015: 4). Aynı zamanda cinsler arasındaki ilişkiyi sadece biyolojik bir çerçevede anlamaya çalışmak yani erkek ve dişi olarak biyolojik bir temele indirgemek de onu anlamak için yeterli olmayabilir. Bu bağlamda ‘toplumsal cinsiyet’ i (gender) de irdelemek gerekir (Gülbüz, 2008: 1).

Toplumsal cinsiyet denince, dişi ve eril olmayı belirleyen cinsiyetten farklı olarak toplum tarafından, yani ataerkil toplum yapısı tarafından kurgulanan ve oluşturulan bilişsel kalıpların, beklentilerin, tutumların ve davranışların toplamı olarak anlayabiliriz. Toplumsal cinsiyetin en önemli tarafı da, kadınlık ve erkekliğe ilişkin olan bu genel, yaygın ve köklü inanç ve değerlerin olmasıdır. Kadının ve erkeğin toplumsal yapı içinde nasıl düşünüp hareket etmesi gerektiğini, henüz bebeklik yıllarından itibaren inşa eden toplum, bu denetimini yaşamın her alanında sürdürür (Çelik, 2015: 1). Butler'a göre bu süreç içerisinde toplumsal cinsiyete anlam veren, onu özne haline getiren şeyler; jestler, hareketler ve temsillerdir (Demren, 2014: 17).

Erkekliği toplumsal cinsiyet bağlamında anlamak için iki kavrama başvuracağız: İktidar ve Hegemonya.

Demren, iktidar ilişkileri olmadan herhangi bir öznellik olmayacağına göre, iktidar ilişkileri olmadan da herhangi bir toplumsal cinsiyet ya da erkeklik öznelliğinin de var olamayacağı söylenebileceğini, ifade etmektedir. Bu bağlamda bir toplumdaki egemen söylemler, iktidar ilişkileri dolayısıyla insanları cinsiyetleri üzerinden neyi yapıp neyi yapmayacakları konusunda yönlendirir. Erkeğin dünyasında, heteronormatif² bir toplumsal cinsiyet biçimlenmesinin türevleri inşa ve empoze edilir. Bu heteronormatif öznellik oluşumları ataerkil ilişkiler ve deneyimler içerisinde yeniden inşa edilirler. 'Erkeklik' ve 'Kadınlık' öznellikleri birbirlerine karşıt, birbirlerini tamamlayıcı ve birbirlerine bağlı şekilde kurgulanırlar. 'Erkeklik'in, kadınsı veya kadın olmayan olduğu varsayılır ve erkekliğe bağlı öznellikler bununla ilgili normatif söylemler tarafından sınırlandırılır ve inşa edilir (Demren, 2014: 18).

Demren'e göre özellikle iktidarın erkekliğe bağlı öznelliklerle doğrudan bir ilişkisi söz konusudur ve hatta iktidar 'erkeklik'le özdeşleştirilir. Erkekliğe bağlı normatif ve hegemonik öznellikler iktidara içkin bir şekilde kurulurlar. İktidarın ilişkilerinin sürdürülebilmesi için bu öznellikler arasında belli bir uyumun ve ortaklığın olacağı varsayılır (Demren, 2014: 19). Devamlılığını sağlamak isteyen her iktidar için, yeni gelecek olan kuşaklar önemli derecede gereklidir. Çocuk ve gençler bir özne ve kendilerine has karakterleriyle önemli ve özel olmak yerine, iktidarın sürekliliğini sağlayan "nesne" olarak görülmektedir. Bu nedenlerle, çocuk yetiştirmek ataerkinin devamı için ayrı bir öneme sahiptir (Çelik, 2015: 8).

Erkeklik ve hegemonya ilişkisine baktığımızda, farklı erkeklik biçimleri arasında geçişli, hiyerarşik ve çatışmalı bir ilişki inşa eden hegemonik erkeklik, erkeklerin kadınlar üzerindeki tahakkümünden beslenerek toplumsal cinsiyet düzenini oluşturan bir erkeklik kurgusudur. Kurgu olarak nitelendirilmesinin temel nedeni ise ideal bir tip olarak düşünülmesi ve fakat farklı kültür ve

² Sadece kadın ve erkek olarak iki ayrı cinsiyetin olduğunu, bunların birbirlerine cinsel arzu ve istek duyabileceklerini norm olarak varsayan, kurumsallaştıran, bunun dışında var olan bütün cinsiyet oluşumlarını ve ilişki tarzlarını reddeden düşünce (Demren, 2014: 18).

coğrafyalarda araştırmalar yapıldıkça tipleştirmenin zorlaşmasıdır (şimşek, Öner, 2015: 449). Her toplumda hegemonik erkekliği oluşturan özellikler farklılık gösterir. Hegemonik erkeklik basitçe, toplumdaki farklı erkeklikler arasında üstün olan erkeklik modeline referans gösteren bir kavramdır. Connell, bu hegemonik formun özellikle erkekliğin en yaygın olanını temsil etmesi gerekmediğini ifade eder. Connell'e göre çoğu erkek, toplumlarındaki veya kültürlerindeki hegemonik erkeklikle bir gerilim içinde yaşamaktadır ve hegemonik erkekliğe sahip olanlar ise maliyeti çok daha fazla olsa bile bu konuma uygun bir şekilde yaşamak için sürekli çaba göstermek durumundadır (Barutçu, 2013: 13).

Connell, hegemonik erkekliği, erkeklerin hâkimiyetini, kadınların ise bağlılığını garanti altına alan ataerkilliğin meşruiyet problemine cevap veren bir toplumsal cinsiyet pratiği biçimi olarak tanımlar. Yani hegemonik erkeklik, erkeğin toplumdaki üstün konumunu besleyen bir kavramdır. Öte yandan Connell, hegemonik erkekliğin sadece kadınlarla değil, tabi kılınmış erkekliklerle ilişkili olarak da inşa edildiğini söylemiştir. Yani toplumda egemen erkeklik normlarına sahip erkekler, bu üstünlüklerini hem kadınlar üzerinden, hem de erkeklik inşalarında çıkmaza girip 'tam erkek' olamamış erkeklerin varlıkları üzerinden kurarlar. Richard Howson ise, hegemonik erkekliğin günümüz batı toplumsal cinsiyet düzeni içerisinde, toplumdaki bütün diğer toplumsal cinsiyet türlerini baskıladığını belirtmekte ve bunun ardında yatan nedenin hegemonik erkekliğin 'ideal' olarak algılanması olduğunu söylemektedir (Barutçu, 2013: 14).

Erkekliğin dünyası içinde içkin olan ve toplumsal cinsiyet yapısı içinde yeniden inşa edilen hegemonya ve iktidar ilişkileri, gündelik hayatın sosyal ilişki ağları içinde, kamusal alanda, iş hayatında, kahvehane ve ev ortamında görmek mümkündür.

Kahvehane ve Erkeklerin İlişkisi Üzerine

Kahvehanelerin ortaya çıkışı kahve içeceğinin kullanılmasıyla doğrudan bir ilişkisi söz konusudur. İşlam ülkelerinde kahve, 15. Yüzyılın ortalarında içilmeye başlandı. Önceleri sufi cemaatlerin zikir esnasında içtikleri bir tür içecekti. Gündüz vakitlerinde dünyevi ve zanaat işleriyle uğraşan sufiler, geceleri de zikir halkalarına katılmak suretiyle dünyevi hayattan uzaklaşmak için toplanmaktaydılar. Geceleri zikir sırasında sufileri ayakta tutmak ve manevi olarak onlara güç vermek amacıyla kahve içilmekteydi. Böylece kahvenin tüketilmesi, zaman içinde dini ve toplumsal uygulamalar kanalıyla tüm Müslüman cemaatine yayıldı. Böylece kahve tüketimi, sufi zikir ayinlerinin çerçevesinin dışına çıkıp genel bir nitelik kazandı. Artık kahve, sohbet ve dostluğun oluşmasına yardımcı olan keyifli bir uyarıcı madde olarak algılanmış (Demren, 2014: 36-37) ve böylece yaygınlık kazanmıştır.

Kahvehane ilk defa 1511 yılında Mekke’de bir camin yanında kurulmuştur. Kahvehaneler başlangıçta camilerin konumuna göre dağılım şekilleri belirlenmekteydi.³ Kahvehaneler mimari açıdan belli bir estetik kaygı taşınmadan yapılmaktaydı.⁴ Kahvehaneler daha çok şehirli ve şehre gelip-geçen yabancıların (satıcılar, hacılar, gezginler) buluştukları (Demren, 2014: 37) ve sosyal ilişkilerin ortaya çıktıkları mekânlardı. Kahvehaneler zaman içerisinde diğer İslam ülkelerine yayıldı.

Kahvehanelerin Osmanlı’da ki kuruluşu belli farklılıklar göstermektedir. Tarihçi Solakzade, kahvenin Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferinden sonraki yıllarda Müslüman tüccarlar tarafından 1519’da İstanbul’a getirilmiş, ancak fazla rağbet görmemiş olduğunu ifade etmektedir. Kahve, asıl Yemen Valisi Özdemir Paşa sayesinde ünlenmiştir. Paşa, Yemen’de içip lezzetini çok beğendiği kahveyi Kanuni Sultan Süleyman’a da ikram etmiştir. İlk defa tattıkları bu içecekten Padişah da saraydakiler de keyif almışlardır. Böylece saraya giren ve çok beğenilen kahve, kısa zamanda saraydan halka da yayılmakta ve Kahire’den gemilerle çuval çuval kahve İstanbul’a getirilmeye başlanmaktadır. Kahvenin saraya girmesiyle birlikte, bir kahvecibaşı makamı kurulur. Üstelik kahvecibaşılık, herkesin yapabileceği bir meslek değildir. Bu mesleği yapmak için belli özellikler aranmaktadır. Bunlar sadık ve sır tutmayı bilen kişiler arasından özenle seçilmektedir. Kahvecibaşılikten sadrazamlığa yükselenler bile olmuştur (Ankara Kahveciler Esnaf Odası, 2015).

İstanbul’da ilk kahvehaneler de 1555 yılında biri Halep’ten diğeri Şam’dan gelen Hâkim ve Şems isimli kişiler tarafından Tahtakale’ de açılmıştır. Tahtakale o dönemde İstanbul’da ticaretin merkezi, can damarı konumundadır. Tahtakale’dekilerin peşi sıra da şehrin birçok yerinde ardı ardına pek çok kahve açılmıştır. İnsanlar akın akın buralara gelmeye başlamıştır (Ankara Kahveciler Esnaf Odası, 2015). Tahtakale ve civarında hızla yayılan kahvehaneler, Osmanlı erkekleri için ev, cami, tekke ve çarşı arasında geçen günlük hayat yeni bir anlam kazanmaktadır. Erkekler bu kültür ortamları o kadar sever ki kısa süre içinde kahvehane sayısı 500’ü aşar (Duvarcı, 2012: 78). Önce İstanbul’da, ardından ülkenin başka kentlerinde sayıları hızla çoğalan kahvehaneler zamanla kasaba ve köylere kadar yayılmıştır. Artık hemen her mahallede irili-ufaklı kahvehaneler (Şahbaz, 2007: 43) kurulmaya başlamıştır.

Halkın kahveye ve kahvehanelere gösterdiği bu aşırı ilgi imamları, hocaları çok rahatsız eder, hatta zamanın Şeyhülislamı Ebussuud Efendi “Kömürleşme derecesinde kavrulan her şeyin yasak” olduğu şeklinde bir fetva vermektedir. Çünkü bir mahalleye “bir ekmekçi fırınına mukabil, on kahvehane” isabet etmesinden de anlaşılacağı gibi durum ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Hatta sorun, İstanbul’a kahve getiren gemilerin dipleri delinerek batırılmasına kadar varmaktadır (Ankara

³ B. Evrene göre kahvehaneler, ilk kez cami yakınlarında namaz saatini bekleyen kişilerin zaman öldürme mekânı olarak ortaya çıkan kahvehaneler, giderek kahvenin büyük ölçekli ve oldukça yaygın tüketimi nedeniyle caminin bir aksesuarı ya da yan yapısı olmaktan kurtulup, kendilerine özgü bir işleve kavuştu (akt. Şahbaz, 2007: 40).

⁴ Günümüzde de kahvehaneler, herhangi bir estetik kaygı taşımadan yapılmaya devam etmektedir.

Kahveciler Esnaf Odası, 2015). Camilerde, mescitlerde kahvehanelere gidilmemesi için vaazlar, öğütler verilmektedir. Harcanan çabalar sonucunda nihayet tarihteki ilk yasak Kanunî Sultan Süleyman Dönemi'nin (1520–1566) önde gelen isimlerinden biri olan Şeyhülislam Ebusuûd tarafından konulur. Her padişah döneminde de uzun ya da kısa süreli olarak yasaklamalar yinelenir. Özellikle de IV. Murat Dönemi'nde idam cezasına kadar varan sert yasaklamalar uygulanmıştır (Şahbaz, 2007: 44). Tüm bu uyarı ve yasaklara rağmen kahvehanelerin sayısı her geçen gün artmıştır (Ankara Kahveciler Esnaf Odası, 2015).

16. yüzyıldan itibaren Osmanlı sosyal hayatında yerini alan kahvehaneler, Osmanlı'nın altın çağını yaşadığı bu yüzyıldan başlayarak Tanzimat'ta, Meşrutiyet'te ve sonrasında Cumhuriyet döneminde yaşanan sosyal değişim ve Batılılaşma sürecinde aktif mekânlar olarak yer almıştır. Kahvehaneler bu değişim esnasında eleştiri gibi, kültürel dönüşüm ve değişim süreçlerinin en önemli araçlarından birini bünyesinde barındırabildiği için etkin bir role sahiptir. Özellikle Tanzimat sonrasında ortaya çıkan kültürel çeşitlilik ve sosyal zenginliğin en iyi gözlenebildiği kurumlardan biri olarak kahvehaneler, gündelik hayatı ev, çarşı ve cami arasında sıkışmış sıradan Osmanlı insanını ev hayatından sosyal bir hayatın içerisine çekebilmiştir (Ediz, 2008: 180).

Önce şairlerin, yazarların ve zamanın entelektüellerinin buluştukları, memleket meselelerini konuştukları tartıştıkları yerler olan kahvehaneler, belli dönemlerde yasaklansa da giderek sosyal hayatın ayrılmaz bir parçası olarak toplumdaki yerlerini almaya devam etmiştir. Mahalle kahveleri, esnaf kahveleri, yeniçeri kahveleri, tulumbacı kahveleri, aşık kahveleri, semavi kahveleri, meddah kahveleri, esrarkeş kahveleri gibi türlü türlü kahveler açılmaktadır. Hatta bir zamanlar seyyar kahvelerin olduğu bilinmektedir. Tarih boyunca bizde bir kıraathane-kahvehane kültürü gelişir. Oralarda sadece kahve içilmeyip sohbetler edilir, tartışılır, şiirler söylenir, çalgı çalınır, kitap okunur, tavla, kâğıt, domino oynanır, nargile içilir (Ankara Kahveciler Esnaf Odası, 2015). Erkeğin gündelik hayatın içinde yer alan ve anlam bulan birçok etkinlik, bu mekânlarda kendini göstermekteydi.

Kahvehanelerin, erkeklerin çalışma saatleri dışında ya da çalışmaya ara verdikleri zamanlarda uğradıkları, işsiz erkeklerin bütün gününü geçirdiği mekânlardır. Osmanlı'da kahvehaneler, erkeklerin bir araya gelip sosyalleştikleri, karşılıklı bir etkileşim içerisine girdikleri, sohbet ettikleri, eğlendikleri, şakalaştıkları, tartıştıkları ve bunları ortak bir deneyim olarak birbirleriyle paylaştıkları mekânlardır. Kahvehaneler, kamusal yapıdaki toplumsal hiyerarşinin ortadan kalktığı, her kesimden ve meslek grubundan erkeğin birbirleriyle dolaysız ve samimi bir şekilde arkadaşlık edebildiği yerler olmaktadır (Demren, 2014: 64).

Cumhuriyet dönemi ile birlikte kahvehaneler, gelenekseli temsil eden düşünce ile modernleşme hareketlerini savunan düşünce arasında kalmıştır. Dans salonları, barlar gibi halkın bir

araya gelebilecekleri yeni mekânlar, Cumhuriyet'in modernleşme hareketlerine paralel olarak sayılarında önemli bir artış olmasına rağmen, kahvehaneler kendine has özellikleri ile varlığını korumaya devam etmektedir. Bu dönemde kahvehaneler, resmi ideolojinin muhalefetine yapıldığı mekânlar, bunun karşısında kahvehanelere gramofon koyularak ulusun inşası sürecinde, otoriteyi meşrulaştırmak amacıyla, çeşitli marşlar çalmak ve plaklara konuşmalar doldurularak buralarda dinletmek (Deniş, 2011: 7-8) suretiyle resmi ideolojinin propagandasının yapıldığı mekânları olmuştur. Öte yandan Cumhuriyet döneminde kahvehaneler, yine de çay ve kahvenin içildiği, kâğıt ve taş oyunlarının oynadığı mekânlar olarak da işlev görmeye devam etmiştir.

1950'li yıllardan sonra hız kazanan kırdan kentlere göç hareketlerinin bir sonucu olarak kahvehaneler, hemşerilerin birbirleriyle irtibata geçtikleri ve böylece birbirlerini koruma ve birbirlerine yardım etme (Deniş, 2011: 9) duygusunun ortaya çıktığı bir mekân olma özelliğini de kazanmıştır. 1960'lı yıllardan sonra ise kahvehaneler, sağ-sol, alevi-sünni çatışmasının ortasında kalmıştır. Bu süreçte kahvehaneler, karşıt ideolojiler arasında karargâh gibi kullanılmış ve kahvehaneler bombalanmış, taranmış ve hatta kaçırılan kişilerin işkence gördüğü mekanlar haline dönüşmüştür (Deniş, 2011: 11). 1980 Askeri Darbesi'nden sonra bir nebze de olsa kahvehaneler, durulma sürecine girmiştir.

Günümüzde kahvehaneler, her ne kadar Osmanlı sosyal hayatı içinde ki önemini kaybetmiş olsa da ve Cumhuriyet dönemi süreci içindeki siyasal çatışmaların bir üssü gibi kullanılmış olmasına rağmen varlığını korumaya halen devam etmektedir. Günümüzde kahvehaneler, modern Cafelerin kurulmasıyla sosyal hayat içindeki önemini kısmen de olsa kaybetmiştir. Günümüzde kahvehaneler, daha çok alt ve orta gelir gruplarının ev sahipliği yaptığı mekânlardır. Bu mekanlarda erkekler, gündelik hayat içindeki sorunlarının konuşulduğu, oyunların oynandığı, futbol maçlarının izlendiği ve iş stresinin atıldığı terapi mekanları konumundadır. Bunun yanında kahvehaneler, işsiz erkeklerin ve emeklilerin zaman geçirmek için uğradıkları alanlardır.

MEKÂNSAL AYRIŞMA BAĞLAMINDA TOKİ ÜÇ KUYULAR MAHALLESİ VE ERKEKLERİN GÜNDELİK HAYAT DENEYİMLERİ

Bu bölümde, toplu konut projelerinin yarattığı mekânsal ayrışma sorununu ve bunun Diyarbakır'a yansımaları ele alınmaktadır. Daha sonra, mekânsal ayrışmanın Diyarbakır TOKİ Üç Kuyular Mahallesi Örneği çerçevesinde değerlendirilecektir.

Türkiye'de Toplu Konut Politikasının Dönüşümü ve Toplu Konut Projelerin Yarattığı Mekânsal Ayrışma

Mekânsal ayrışma her ne kadar kadim bir kavram, kentin devam eden halinin bir uzantısı olarak ortaya çıkmış olsa da, modern anlamda mekânsal ayrışma farklı bir tartışmanın konusunu oluşturmaktadır. Kentsel ayrışma yeni düzlemde, kentin kendi dışındaki yerlere karşı konumundan

yahut kendi iç yapılanmasını doğal bir süreçte gerçekleştirme durumundan kaynaklanan farklılaşma üzerinden tartışılmamaktadır. Mekânsal ayrışmanın gündemine aldığı konular, kentin sınıflar, kültürler, aktörler, gruplar, cemaatler tarafından bölüşülmesi, kısmen kentsel bütünlüğün parçalanması veya bir başkasına karşı aldığı konuma karşılık gelmesidir. Özellikle maddi ve kültürel sermayenin tekelleşmesi ve belli gruplarca paylaşılması; politik, ekonomik çıkar ve rant hesapları; kentin daha rasyonel dolayısıyla ekonomik kullanımı gibi değişik faktörler, mekansal ayrışmanın temellerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla mekânsal ayrışma, toplumsal yapıdaki sınırların, farklılıkların, ayrışmanın, tabakalaşmanın, sınıflaşmanın, bölünmenin açık bir göstergesi haline gelmektedir (Alver, 2009).

Türkiye açısından mekânsal ayrışma konusu ele alındığında, sermayenin ulus-devletlerin sınırlarını aşarak uluslararası ölçekte hareket etmesiyle birlikte Türkiye ekonomisi üzerinde de ciddi değişimlere yol açmıştır. Özal dönemi ile neo-liberal ekonomik politikalar çerçevesinde hayata geçirilen 24 Ocak Kararları'yla Türkiye ekonomisi, Fevzi Öztürk'ün vurguladığı gibi, serbest piyasa ekonomisine adım atarken, devletin hazinesi de uzun yıllarca kendi doğurduğu bu piyasaya mahkûm olmuş ve gelir dağılımını bozucu şekilde faizle beslenen bir sermaye grubu oluşturmuştur. Ekonomide yaşanan rant mantığı toplumsal gelir uçurumunu büyütmüştür (Öztürk, 2013). Bu dönem, ekonomik önlemler ve politikaların belirleyici olduğu bir dönemdir. Belirleyici olan bu ekonomik politikalar tabii ki sosyal, kültürel ve sınıfsal dönüşümleri de beraberinde getirmiştir (Firidin Özgür, 2006: 81).

1980'li yılların Türkiye'sinde kentleşme süreçlerine damgasını vuran, farklılaşma ya da çeşitlenme ile ortaya çıkan ayrışma eğilimleridir. Bir uçta, kentin çeperinde eskisinden çok farklı yöntemlerle ve ilişkilerle var kalmaya çalışan ve bu uğurda daha önceden yapmayı tasavvur bile edemeyeceği çok şeyi yapmaya hazır kent yoksulları; arada bir yerde kooperatifler yoluyla kentteki paylaşım kavgasına katılan ve kent çeperindeki geniş arazilere göz diken orta sınıflar ve diğer uçta, kentin en prestijli alanlarında 'kapattığı' arazilerde özel güvenlik sistemleri ile korunan yüksek duvarların ardında yaşayan ve topluma bile dönüp bakmayan üst sınıflar (Firidin Özgür, 2006: 81) yer almaktadır. Sosyal ve mekânsal ayrışmanın olduğu bu dönemde (1984'te) Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı kurulmuştur. Kâr amacı taşımayan bu kuruluş, hızlı nüfus artışı ve kentleşme sebebiyle oluşan konut ve kentleşme sorunlarının çözülmesi ve dar gelirlilerin konut ihtiyacının karşılanması (Aysev Deneç, 2014) amacıyla kuruldu.

1984 yılında yürürlüğe giren 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu ile özerk Toplu Konut Fonu oluşturulmuş daha sonra yapılacak düzenleme ile fon kaldırılmıştır. Toplu Konut İdaresi'nin yapısı, yetkileri ve işlevi 2985 sayılı kanun takip eden 25 yılda yasal müdahalelerle düzenlenmiştir. 2985 sayılı kanunda yapılan ilk değişiklikler 1990 yılında olmuştur. Dönemin siyasi ve sosyal atmosferinin etkisi ile toplumun belirli kesimlerine (şehitler, gaziler, dullar vb) faizsiz konut kredisi

verilmesi, idarede çalışan personelin iş sözleşmeleri gibi değişiklikler kanunda yer almıştır. 90'lardaki değişiklikler TOKİ'nin organizasyonel yapısında, yetki ve erk alanı ile görevlerinde esaslı bir değişime yol açmamıştır (Kaya, 2010).

1990'lı yıllarda belli ölçülerde etkinliğini sürdüren kurum, 2001 ekonomik kriziyle birlikte iki önemli darbe alır. Bu darbeler, Toplu Konut Fonu'nun 20.06.2001 tarih ve 4684 sayılı Kanun ile kaldırılması ve Türkiye Emlak Bankası'nın iflasıdır. Alt ve orta gelir grubuna devlet destekli konut kredisi sağlanmasında kritik rol oynayan bu iki kurumun ortadan kalkması, TOKİ'nin mali kaynaklarının büyük ölçüde kısıtlanarak neredeyse işlevsiz hale gelmesine sebep olmuştur (Aysev Deneç, 2014).

2000'li yılların başında Türkiye derin bir ekonomik kriz içindedir. Fiziksel olarak ise, 1999 Marmara depreminin ortaya koyduğu üzere, oldukça kalitesiz bir yapı stoğuna sahiptir. Böyle bir iklimde yapılan Kasım 2002 seçimleriyle iktidara gelen AK Parti için şartlar, konut üretimi konusunda radikal adımlar atmaya elverişlidir. Nitekim kentsel dönüşüm ve yenileme projelerinin meşrulaştırılmasında sıkça kullanılan söylemlerden biri, 1999 depremine referanslarla “sağlıksız, güvensiz, yasadışı” yapılaşmayı kaldırarak “sağlıklı, güvenli, hijyenik” yapılar üretmektir (Aysev Deneç, 2014).

2003 yılı ile birlikte ise TOKİ tarafından da vurgulanan hızlı ve köklü değişim başlamıştır. Ocak 2003'den sonra AK Parti hükümetinin Acil Eylem Planı'nda yer alan konut seferberliği vurgusu kentsel dönüşüm projelerinin hayata geçmeye başlamasına ve dönüşümde TOKİ'nin belirleyici bir aktör haline gelmesine yol açmıştır (Kaya, 2010).

2004 ve 2005 yıllarında gerçekleşen değişiklikler ise TOKİ'nin önünün açıldığı bir dizi düzenlemeyi içermektedir. Bunlardan en önemlisi TOKİ'ye tanınan plan tadilatı ve projelerin hayata geçmesini sağlayacak kamulaştırma yetkileridir. Plan tadilatı yapma yetkisinin kuruma verilmesi TOKİ'nin mekân üzerinde strateji belirleyen bir kurum konumuna gelmesini sağlamıştır. Böylece kurum bu yıllarla birlikte gecekondü dönüşüm bölgelerindeki arsa/konut sahipleri, yerel yönetimler ve diğer kurumlar karşısında orantısız bir güce sahip olmuştur (Kaya, 2010). Bu geniş yetkiler sayesinde TOKİ, bir kamu kuruluşundan ziyade kâr amacı güden, neredeyse sınırsız yetkilerle donatılmış özel bir şirket gibi hareket eder duruma gelmiştir. Bedelsiz olarak devraldığı kamu arazilerini istediği imar kurallarıyla düzenleyip, özel sektörle ortaklıklar kurarak projelendiren ve satışından gelir elde eden TOKİ, Türkiye konut piyasası üzerinde asimetrik bir etki alanına sahip olmuştur. Kurum 2003'den bu yana kendisine verilen geniş arazi kaynakları ve tanınan yasal olanaklar sayesinde konut piyasasının dinamiklerini yönlendiren, kentlerin gelişim yönlerini ve yoğunluklarını belirleyen (Aysev Deneç, 2014) önemli bir aktör haline gelmiştir. Toplu konut

projeleri sadece Türkiye sınırları içinde değil, yurt dışında da belli ülkelerde faaliyet göstererek etki alanını genişletmektedir.⁵

Yasal olanakları itici bir güç olarak kendisine takviye eden ve kentsel dönüşüm projeleriyle önemli bir alan hâkimiyeti kazanan TOKİ, toplumun farklı kesimlerinin beklentilerini karşılayacak şekilde Türkiye'nin bütün illerinde konut yapmaya hız vermiştir. TOKİ'nin öncelikli hedefleri arasında, gecekondulu mahallerini elimine etmek, bu mahallede yaşayan halkı ve kentin yoksul kesimini ev sahibi yapmak yer almaktadır. Aynı zamanda TOKİ, toplumun farklı kesimlerine (uzun vadeli taksit seçenekleriyle ev sahibi olmak isteyen alt ve orta gelirli gruplara, kentin karmaşık ortamından bunalan orta ve üst gelir gruplarına) hitap ederek kentlerin çeperinde konutlar yapmaktadır. Farklı toplumsal beklentileri göz önüne alınan ve TOKİ tarafından yapılan bu toplu konutlar, farklı etaplardan ve farklı metre karelerden oluşmaktadır. Toplu Konut Mahalleleri, farklı biçimlerde ve farklı etaplardan oluşması, öte yandan toplumun gelir durumuna göre farklı metre karelerden oluşan konutlar yapılması ayrışma sorununu kendi içinde somutlaştırmaktadır.

Toplu konut projelerinin sosyal ve mekânsal ayrışma yaratmasıyla toplumsal ilişkiler arasındaki hassas, kırılğan olan sosyal ilişki ağlarında, kapanması zor derin yaralar açmaktadır. Dilek Ünsal'ın da ifade ettiği gibi, kentsel yoksulun yerinden edilerek şehrin ulaşım açısından zor olan, altyapıları eksik toplu konut alanlarına yerleştirilmelerinin demografik, sosyal ve ekonomik anlamda sert etkileri olacağı açıktır. Öncelikle, kırılğan sosyal örüntüler içinde hayatta kalmayı başarabilen insanların varoluş pratikleri alt üst olur. Kentin nispeten merkezinde yaşayan insanların çepere transferleriyle kent hayatından soyutlanmaları, çalışma ve dayanışma biçimlerinin alt üst edilmesi, sosyal ve mekânsal ayrışmayı kaçınılmaz kılmaktadır (Aysev Deneç, 2014).

Mekânsal Ayrışma Bağlamında Diyarbakır'da Kentsel Mekânın Dönüşümü

Kentlerin tarihsel süreç içindeki gelişimine baktığımızda, Sanayi Devrimi öncesi kentler kuruldukları yerin toprağının ve taşının rengini taşımaktaydı. Sanayi Devrimi öncesi kentler, ekseriyetle içinde yükseldiği toplumların kültürel ve dini değerlerini ve mimari özelliklerini kent mekânında göstermekteydi. Sanayi Devrimiyle birlikte kentler, hızla büyümüş ve sermayenin birikim alanlarına dönüşmüştür. Sermaye, hareket alanını genişletmek ve hızını artırmak için kentlerin yapılı çevresine yönelmiştir. Modern anlamda yeniden şekillenen kentler, küreselleşme hareketiyle birlikte birbirine benzer yapıda dizayn edilmiş olarak ortaya çıktılar. Böylece günümüz kentleri, yerel özellikler dikkate alınmaksızın küreselleşme dinamikleri çerçevesinde şekillenmeye başlamıştır.

⁵ Mevcut durumuyla Pakistan, Endonezya, Sri Lanka ve Somali gibi ülkelerde projeleri bulunan TOKİ'nin bu yurtdışında toplu konut inşasına yönelişi ile TOKİ Projelerine uluslararası bir boyut kazandırarak farklı ülkelere yayılması durumu ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda TOKİ Projeleri yurtdışına açılarak Türkiye ekonomisi için kısmi kazanımlar sağlamaktadır (Numan Telci, 2013).

Küreselleşmenin kentler üzerindeki değiştirici ve dönüştürücü etkisini Diyarbakır kentinde de görmek mümkündür. Sermayenin kentlerin yapılı çevresine ve kârlı gördüğü alanlarına yönelmesiyle birlikte mekânda yaşanan farklılaşma yeni bir boyut kazanmıştır. Kent mekânında yaşanan ayrışmanın etkisini, Diyarbakır kentinde en yapay haliyle kendini göstermektedir. Nazife Gürhan'nın (2016: 924) 'Diyarbakır Kent Algısı Üzerine Bir Araştırma' adlı çalışmasında ifade ettiği gibi Diyarbakır, geleneksel ile modernliği bir arada barındıran nadir kentlerden biridir. Bir tarafta UNESCO Dünya mirası listesine giren surlarla çevrili binlerce yıllık bir tarihe sahip olan ve birçok medeniyete ev sahipliği yapmış eski Diyarbakır kenti, diğer tarafta ise büyük metropollere benzer kentsel dönüşümü yaşayan modern Diyarbakır kenti bulunmaktadır. Bu anlamıyla Diyarbakır, geleneksel ile modern olanın mekânda ayrıştığı bir kent olarak görünmektedir. Mekânsal ayrışma ile birlikte kentte toplumsal ayrışma ve sosyal eşitsizlikler meydana gelmektedir. Sermayenin kârlı gördüğü alanlara yönelmesi, bu ayrışma ve eşitsizliği derinleştirmektedir.

Kentlerin küresel süreçlerden etkilenmesiyle hem kent içi hem de kentler arası farklılıklar derinleşmekte ve kent mekânında bölünmeyi, parçalanmayı tetikleyici bir rol oynamaktadır (Aslanoğlu, 2000: 159). Diyarbakır kentinde bu sürecin etkisinin bir sonucu olarak ortaya çıkan mekânsal ayrışmayı en açık biçimiyle görmek mümkündür. Kent, ayrılmış yapısıyla bir tarafta yoksulluğu ve sefaleti en acımasız şekilde yaşarken, diğer yanda ise lüks ve sefahati en ihtişamlı şekilde kendini göstermektedir. Böylece kentin bütünlüklü bir yapısından ziyade parçalı ve ikili bir yapıya sahip olduğu görülmektedir (Gürhan, 2016: 924).

Diyarbakır'da semt düzeyinde yaşanan mekânsal ayrışma, aynı zamanda kendini mahalle düzeyinde göstermektedir. Köksal Alver'e göre Mahalle, sadece mekânsal bir biçim değil, belli bir yaşam tarzını temsil etmektedir. Bu yapısıyla sakinlerine bir kimlik aşıladığından ve aidiyet sunduğundan söz edilebilir (Baday, 2011: 43). Her mahallenin kendi kimliği, kişiliği ve ruhu olduğu düşünülürse, Diyarbakır'da her mahallenin başka mahallelerden farklı yönleriyle ayrıştığı görülmektedir. Her mahallenin sosyal, kültürel ve maddi sermayesi farklı olduğu gibi mekânsal özellikleri de farklılık göstermektedir (Gürhan, 2016: 923). Örneğin, Suriçi, Şehitlik, Ben u Sen, Alipaşa, Mardinkapı, Aziziye, Seyrantepe, Fiskaya, Bağlar, Fatihpaşa, İskenderpaşa, Melikahmet, Saraykapı, Yenikapı, Balıkçılarbaşı, Çifhavuzlar, Yanıkköşk, Yeniköy gibi mahallelerin tamamı yoksulluk haritasında Diyarbakır'ın en yoksul mahalleleri olarak kendini göstermektedir.⁶ Bu mahalleler, gecekondu mahalle tarzı yapılaşmanın da fazla olduğu alanlardır. Bu mahallelerde hırsızlık olayları, çeteleşme ve yerel ölçekte çatışmaların yoğun yaşandığı yerlerdir. Ofis, Dicle Kent ve Metropol gibi semtler ve bu semtlerdeki mahalleler Diyarbakır'ın modern yüzünü diğer bir ifadeyle mekândaki ayrışmasını göstermektedir.

⁶ <http://siyasihaber3.org/amed-yoksulluk-haritasi-burjuvalar-ve-yoksullar-ugur-amed>

Toplu Konut Projeleri'nin Diyarbakır'da Yarattığı Mekânsal Ayrışma

Kentsel dönüşüm projeleri çerçevesinde TOKİ tarafından yapılan toplu konutlar, Türkiye'nin her ilinde yapılmaktadır. Toplu konutların yapıldığı kentlerden biri de Diyarbakır'dır. Diyarbakır kenti, son yıllarda hızlı bir şekilde kentleşme sürecine girmiştir. Bu hızlı kentleşme süreciyle birlikte, kentin etrafındaki kent dışı alanlar üzerine binalar yükselmiştir.

Kentlerin büyümesinde ve kentsel bütünleşme süreçlerinde çok farklı kurum ve kuruluş aktif rol aldığı bilinmektedir (Yıldız, 2023: 34). Diyarbakır kentinin kentsel büyümesini ve genişlemesini sağlayan aktörler ise, genelde yerel sermaye gruplarıdır. Sermaye kentin etrafındaki tarım alanları ya da kent dışı alanlar üzerine özel güvenlikli siteler ve lüks konutlar yaparak, kentin büyüyen bölgelerini rant alanlarına dönüştürmektedir. Diğer taraftan kentsel dönüşüm projeleri çerçevesinde kent içindeki gecekondü mahallerini dönüştüren devletin yetkili kurumları (TOKİ, Belediyeler, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı yerel teşkilatları, yerel sermaye grupları) bulunmaktadır. Kentleşme süreçlerine aktif olarak katılan ve yaptığı toplu konut projeleriyle kendini gösteren bir aktör ise TOKİ'dir. TOKİ, genelde kentin belli bir uzaklık mesafesinde yaptığı toplu konutlar ile mekânsal ayrışma sürecine diğer aktörler gibi önemli bir katkı sağlamaktadır.

Diyarbakır kenti, 2000'lerden beridir lüks konutlar kurularak kentleşme süreci hızlanmıştır. Bu konut seferberliğine rağmen, kentte halen büyük bir konut ihtiyacı bulunmaktadır. Öğretmenler, devlet memurları gibi daha mütevazı ama düzenli gelire sahip grupların konut ihtiyacı yerel sermaye grupları tarafından tam olarak karşılanamamaktadır. Bu kesimlerden gelen konut talebi TOKİ tarafından karşılık bulmaktadır. TOKİ, piyasada kendine konut bulamayan ya da kendine uygun maliyetle konut bulamayan kesimi de ev sahibi yapmayı hedeflerken, aynı zamanda alt-orta gelir gruplarına ve yoksullara da konut yapmaktadır (Genç, 2015).

TOKİ'nin kentteki çalışmalarına baktığımızda önemli kentsel çalışmalar içinde kendini göstermektedir. Örneğin Suriçi'nde TOKİ-belediye resmi ortaklığıyla devam eden kentsel dönüşüm projeleri bulunmaktadır. Suriçi'nin yeniden tanımlanması gayesi turizm odaklı bir mekânsal organizasyondur. Öte yandan yaşanan ayrışma sürecinde, bölgenin son derece yoksul ve güvencesiz sakinlerinin yerlerinden edileceği gerçeğini (Genç, 2015) de beraberinde getiriyor.

TOKİ bir yandan yaptığı toplu konutlar ile sosyal devlet anlayışı ile hareket ederken, öte yandan kâr amacı güden bir şirket gibi hareket etmektedir. Ancak TOKİ, Suriçi'nde böyle bir kâr amacı içine girmemiştir. Kendisi için karlı bir alan olmamasına rağmen TOKİ'nin bu kararının arkasında siyasal güç dengeleri bulunmaktadır. Ankara'da TOKİ yöneticilerine Suriçi'nin kentsel dönüşüm sürecine katılmayı "neden kabul ettiniz?" diye sorulduğunda "biz Diyarbakır'da kâr

hedefinde değiliz, bu bizim için prestij projesi" diyerek (Genç, 2015) kentleşme sürecinin ekonomik olmayan yönüne vurgu yapmıştır.

Diyarbakır kentinde TOKİ'nin pek çok faaliyet alanı bulunmaktadır. TOKİ Kayapınar'daki banliyöleşme sürecindeki rolü, Üç Kuyular Mahallesi'ni kurması, TOKİ Memur-sen toplu konutlarını yapması ve bunun yanında Diyarbakır'ın birçok bölgesinde ve ilçelerinde toplu konutlar yapmaktadır. Genç'in belirttiğine göre TOKİ 2003-2015 arası dönemde Diyarbakır'da 10.000 konut inşa etmiştir. Kent merkezinin periferisinde inşa edilen konutlar esasen orta sınıf ve alt-orta sınıfa hitap eden konutlardır (Genç, 2015). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde terör olayları sonrası oluşan konut ihtiyacını karşılamak için yoğun şekilde çalıştıklarını vurgulayan TOKİ Başkanı Ergün Turan, "2017 yılında bölgede 12 bin 750 konut için proje hazırladık. Bölgede 2016 yılında 12 bin 357 konutun yapımına başladık. Yıl bitmeden konutların bir kısmını bitirip hak sahiplerine teslim edeceğiz. 2017 yılında Diyarbakır'da bin konut"⁷ yapacaklarını ifade etti.

TOKİ, bir yandan karışık mülkiyet yapılarını düzleyerek konut ve arsa piyasasını formelleştiren, piyasada efektif biçimde yer bulamayan arsa ve konutları alınırsatılır unsurlar haline getiren bir kurumsal aktör olarak hareket etmektedir. Diğer yandan da kentlerin çeperlerindeki büyük ölçekli kent dışı alanları imara açarak konut ve arsa piyasalarındaki metalaşma süreçlerini derinleştiren (Genç, 2015) önemli bir aktör konumundadır. Bu yönüyle toplu konut projeleri çerçevesinde TOKİ tarafından yapılan toplu konutlar, Diyarbakır kentinde belli toplumsal grupların konut ihtiyacı karşılarken, öte yandan yürüttüğü toplu konut çalışmalarıyla kentsel mekânın ayrışmasına, kent dışı alanları metalaşmasına ve bunun yanında kentleşme sürecinin derinlerine indikçe sosyal ayrışmanın ve eşitsizliklerin de ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Mekânsal Ayrışma Bağlamında TOKİ Üç Kuyular Mahallesi

TOKİ Üç Kuyular Mahallesi, TOKİ tarafından toplu konut projesi çerçevesinde yapılmış ve 2009 yılında yapımı bitirilerek kura çekimiyle anahtar teslimatı yapılmıştır. TOKİ Üç Kuyular Mahallesi, 4 etaptan ve 3240 konuttan oluşan bir mahalledir. Yerel sermaye gruplarının mahallenin çeperine yükselttiği binalarla mahallenin konut sayısı artmıştır. Etaplar bittikten sonra 2009 yılında anahtar teslimatı yapılmış ve doğal çevre üzerine kurulan yapay bir yerleşim alanıdır. Diyarbakır'ın Yenişehir belediyesinin mücavir alan sınırları içerisinde yer almaktadır. TOKİ Üç Kuyular Mahallesi, Ergani-Elazığ yolunun sağ tarafında kurulmuş olup, kent merkezine yaklaşık olarak 10 km uzaklıktadır. Mahallenin giriş kısmında küçük çaplı köy yerleşimleri bulunmaktadır. Mahallenin arka tarafında ise, yaklaşık olarak 2 km mesafede köy yerleşim alanları bulunmaktadır. Mekânsal ayrışma bağlamında bu mahalle, kent ile kır arasında kurulmuş yapay bir mekândır.

⁷ <http://www.diyarinsesi.org/haber/2017de-tokiden-diyarbakira-bin-konut-hamlesi-93457.htm>

Bu mekânın kurulmasıyla birlikte, yerel sermaye grupları mahallenin çeperinde güvenli siteler ve lüks konutlar yapmaya başlamıştır. Kentsel dönüşüm projeleriyle kent dışı alanlar metalaşarak rant nesnesi haline gelmektedir. Kapitalist sistemin üretim biçimi içinde, sermayenin daha kârlı gördüğü alanlara yönelmesi mekânsal farklılaşma sorununu derinleştirmektedir. Öte yandan, TOKİ tarafından yapılan toplu konutlarla toplumun farklı kesimlerinin aynı mekânda toplayarak karma yapılı toplumsal sınıf meydana gelmektedir. Böylece mekânsal ayrışma sorununa ek olarak gündelik hayatın sosyal ilişkilerinde ayrışma sorununu gündeme getirmektedir.

Mekânsal ayrışma sorunun kapanmaz bir yara haline getiren bir diğer etken ise, toplu konut evlerinin yapısal biçimidir. TOKİ tarafından toplu konut projesi çerçevesinde yapılan TOKİ Üç Kuyular Mahallesi, 4 etaptan oluşmaktadır. Her bir etap, toplumun farklı kesimleri için farklı bir biçimde kurulmuştur. Site görevlileriyle yaptığım görüşmelerde ortaya çıkan verilerden hareketle şunları söylemek mümkündür: İlk aşamada kurulan 1. Etap, belli özel şartlar altında memur kesimi için, 3. ve 4. Etaplar orta sınıf gelir grubu için ve 2. Etap ise yoksul ve alt gelir grupları için yapılmıştır. Yapılan konutlar, farklı metre karelerden oluşmaktadır. Yoksul ve alt gelir grubu için yapılan konutlar, 45 m² olan konutlar 1+1 ve 65 m² olan evler 2+1 olarak planlanmıştır. Orta ve memur kesimi için yapılan konutlar, 85 m² olan evler 2+1 ve 130 ve 146 m² olan evler 3+1 tarzında dizayn edilmiştir.

Kenan (35) adındaki site görevlisiyle yaptığım görüşme sonucunda site görevlisi şu sözleri ifade etti:

“2. Etapta oturan aileler, genel ekseriyetle maddi imkânları yetersiz yoksul gecekondulu mahalle sakinleri ve alt gelir grupları oturmaktadır. Bu etapta oturan aileler, genel olarak kiracı konumundadır. 2. Etap ekseriyetle Bağlar, Fiskaya, Suriçi gibi Diyarbakır’ın gecekondulu mahallerinden gelen yoksul aileler oturmaktadır. Öte yandan köylülüğe özgü özellikler bu etapta kendini daha fazla görünür kılmaktadır. 1. Etap’ta oturanlar ise, genel olarak memur kesimi ve ekseriyetle ev sahibidir.”

Yine görüştüğüm bazı kişiler, 2. Etap’ta oturan yoksul ailelere gıda yardımı yaptıklarını ifade ettiler. Mekânda yaşanan ayrışma, kendisini en saf haliyle bu mekânda göstermektedir. Kendisiyle görüşme yaptığım Ömer (42) adındaki diğer bir site görevlisi ise (şimdilerde servis şoförlüğü yapıyor), mekânsal ayrışma sorununu somutlaştıran şu sözleri ifade etti:

“Bana göre 2. Etap Bağlar Mahallesi ve 1. Etap ise Ofis semtidir. 2. Etap konut sakinleri Bağlar Mahallesi’ndeki aileler gibi kapı önlerine oturuyorlar. Komşuluk ilişkileri çok iyi ve samimi bir ortam var. 1. Etap konut sakinlerinde ise tam tersi bir durum söz konusudur.”

TOKİ tarafından yapılan toplu konut mahallerinin diğer önemli bir sorunu ise, aileleri bu konutlara yerleştirip sahihsiz bırakılmasıdır. Mekânsal ayrışmanın getirdiği konut sakinleri için

önemli bir sorun, yaklaşık olarak 1-2 km uzaklıkta olan Araştırma hastanesine sabah saat 10'dan sonra toplu taşıma aracının hizmet veriyor olmasıdır. Konut sakinleri, sabah hastaneye gitmek gerektiğinde toplu taşıma hizmetinin verilmemesi kendileri için önemli bir sorun teşkil ettiğini ifade etmektedir. Yetkililerin bu soruna bir çözüm bulması gerektiğini ifade ettiler.

Konut sakinlerinin diğer önemli bir sorunu ise, Site Yönetimi'nin tavrıyla ilgilidir. TOKİ yetkilileri toplu konutların Site Yönetimi'ni, İstanbul merkezli bir temizlik şirketinin inisiyatifine bırakmıştır. Konut sakinlerinin talepleri ve itirazları Site Yönetimi tarafından dikkate alınmamaktadır. Site Yönetimi'ne verilen aidatların fazla olması, verilen aidatların karşılığının görülmemesi, aidatların zamanında ödenmemesi durumunda icralık olmak ile konut sakinlerini tehdit edilmesi, konutların kapı, asansör gibi araç-gereç malzemelerinin kalitesiz olması ve çabuk aşınması ve bozulan-kırılan malzemelerin yapımı için yedek parçalarının şehir dışından getirmek gibi sorunları mevcuttur. Mustafa (45) adındaki site görevlisi ile yaptığım görüşmede, Site Yönetimi ile konut sakinleri arasında yaşanan gerilimi şöyle ifade etti: "2012 yılında konut sakinleri Site Yönetimi'ne karşı bir protesto düzenledi. Davul-zurna sesleri eşliğinde mahalle içinde seslerini yükselttiler. Daha sonra protesto eden öfkeli halk, Ergani-Elazığ yolunu trafiğe kapattı. Seslerini gerekli yetkililere duyurmak istediler. Ancak tüm çabalar sonuçsuz kaldı." Mekânsal ayrışmanın yarattığı önemli bir sorun, sınıf bilincini aşınmaya uğratmasıdır. Toplumun farklı kesimlerinin bir arada olduğu böyle karma yapıli ortamlarda, aynı zamanda beklentilerin, hassasiyetlerin de farklılaşmasına neden olmaktadır. Aynı bilinç düzeyine sahip olmayan insanların aynı kaygılar etrafında toplamak kolay olmamaktadır.

Site Yönetimi, 10 yıllık bir sözleşme ile İstanbul merkezli temizlik şirketi tarafından çalışanlar belirlenmektedir. Site Yönetimi'nde görev alan yetkililer ile yaptığım görüşmede, mahallenin kendi yönetimini kurması için her etapta oturan konut sakinlerinin en az %55'nin ev sahibi olması gerekmektedir. 4 etap da oturan konut sakinlerinin de %55 ev sahibi olduğuna dair noter onaylı bir belgeyi Site Yönetimi'ne verdikten sonra Site Yönetimi bu belgeyi Başbakanlığa bağlı olan TOKİ başkanlığına göndermektedir. Başbakanlık yetkili kurumlarının uygun görmesi halinde, mahalle sakinleri kendi yönetimini kurabilmektedir.

Ailelerin bu mahalleyi tercih etmelerinin istisnasız tek sebebi 'huzurlu, sakin ve doğa ile iç içe olması' olarak kendini göstermektedir. 'Kentin bunaltıcı havasından, yaşanan çatışmalardan kaçıp, çocuklarına iyi bir gelecek kurmak kaygısı' 'ailenin reisi' olarak her erkeğin ortak kaygısı ve söylemi olarak ortaya çıkmıştır. Öte yandan, mahallenin açık alanlarının fazla olması, çocuklar ve yaşlılar içinde 'daha iyi yaşanılabilir' bir mekân olarak cezpl ediciliğini artırıyor. Görüştüğüm 60 yaşlarında yaşlı bir amca bu durumu şöyle ifade etti: "Burası çocuklar ve yaşlılar için çok güzel. Etrafımız toprak ve yeşillik, huzurlu ve sakin bir yer". Öte yandan site bahçesinde tavuk beslemek,

sebze ekmek, ağaç bakımı yapmak gibi uğraşlar iş hayatının bunaltıcı ve stresli ortamından uzaklaşmak isteyen erkekler için dinlendirici etkinliklerdir.

Aynı zamanda çevre köylerden de aileler bu mahalleye yerleşmek için gelmektedir. Bu mahalle özellikle yeni evli çiftler için kentli olmanın ilk basamağıdır. Köyden bu mahalleye taşınan ataerkil toplum yapısı içindeki erkekler, köy ile bağlarını korumaya çalışırken, diğer yandan da kentin özgür havası içinde ‘modern bir birey’ olmanın imkânını da yakalamaktadır. Yıldız’ın (2023: 21) belirttiği gibi, kentte yeni gelenler, sosyal ve kültürel açıdan bir uyum sürecinin içine girmektedir. Köyden 4 yıl önce bu mahalleye yerleşen bir kişi (35) ile yaptığım görüşmede şunları ifade etti: “Bu mekânlarda toplumsal baskı az olduğu için daha rahat hareket ediyorum. Eşimle birlikte sinemaya gidiyorum, dışarıya yemek yemeye çıkıyoruz ve eşim yemek sofrasını kurarken ona yardım ediyorum. Köyde olsaydım bunları yapmazdım”. Bu bağlamda TOKİ Üç Kuyular Mahallesi’nde bir yandan köyün temiz havası ve toprak kokusu ile köy ile olan bağları kurarken, diğer yandan kentin getirdiği maddi imkânlar ve kentin özgür havası, bu mahalleye yerleşen köylülere kentli olmanın haklı gururunu yaşatmaktadır. Yıldız’ın (2023: 21) da ifade ettiği gibi kent, kente yeni gelenleri bir yandan kentle bütünleştirirken, diğer yandan da onları dönüştüren bir araç görevi görmektedir.

ERKEKLERİN DENEYİMİ ÜZERİNDEN TOKİ ÜÇ KUYULAR MAHALLESİ’NDE GÜNDELİK SOSYAL İLİŞKİLER

Ataerkil toplum yapısının hâkim olduğu ve buna bağlı olarak toplumsal cinsiyet ayrımcılığının derin yaşandığı toplumlarda erkekler, kamusal ve özel alanın güçlü bir aktörü konumundadır. Erkeklerin bu toplum yapısı içindeki baskın rolü, gündelik hayatın bütün alanlarında kendini zorunlu olarak göstermektedir. Ataerkil toplumlarda erkeğe ve kadına biçilen roller arasında derin farklılıklar gözlenmektedir. Uğur Baran Becerikli’nin ‘Erkeklik ve Erkeklik Çalışmaları: Kahvehane Kültürü Örneği’ adlı çalışmasında vurguladığı gibi, ataerkil toplum yapılarında kadın evde oturup çocuk bakan, ev işlerini düzenleyen-toparlayan, sokakta pek fazla görünür olmayan ve erkeğin bir adım gerisinde duran bir konumdadır. Erkek ise evin reisi, kamusal alanın en görünür olan parçası ve kadının koruyucusu olarak kendini göstermektedir.⁸ Erkeğe ve kadına ataerkil toplum tarafından biçilen roller, gündelik hayatın sosyal ilişkileri içinde cinsiyetler arasında ayrımcılığın ve eşitsizliğin daha fazla görünür kılınmasına yol açmaktadır. Ancak cinsiyetler arasındaki ilişki, modernleşme, kentleşme ve mekândaki sosyal ilişkilerin kapitalist üretim ve tüketim tarzı içinde yeniden ve farklı bir biçimde şekillenmektedir.

⁸ https://www.academia.edu/17345204/Erkeklik_ve_Kahvehane_K%C3%BCIt%C3%BCr%C3%BC

Ataerkil toplum yapısı içindeki erkekler, sadece ‘soyut bir birey’ değildir. Erkek, ailesini geçindirmek zorunda olduğunu düşünerek önemli bir yükünü üstlenen bir işçi, eşine iyi bir hayat sunmak çabasında olan bir koca ve çocuklarının geleceğini düşünen bir babadır. Bu durum ‘eline bakılan kişi’ olarak erkeği ortaya çıkardığı gibi, aynı zamanda bu durum erkeğin eline güç ve iktidar sunmaktadır. Yine aynı şekilde yukarıda ifade ettiğimiz gibi modernleşme süreçleri bu erkeğin rolünü kapitalist sistem içinde yeniden üretmektedir.

Bu bölümde erkeklerin gündelik hayattaki sosyal ilişki deneyimlerini, iş hayatı ve boş zamanı, arkadaş ve komşuluk ilişkilerini ve kahvehane erkek ilişkisi üzerinde değerlendirme yapılmıştır. Erkekler, gündelik hayatın sosyal ilişki ağı içinde hareket ederken iş hayatının yorucu havasından uzaklaşmak ister. Bu yüzden boş zamanı bir kaçış alanı olarak görmektedir. İş hayatının getirdiği yorgunluk hali ve bu yorgunluk halinin komşuluk ilişkilerini minimize eden bir özelliği söz konusudur. Mekânsal ayrışmanın getirdiği yeni bir mekân ve bu yeni mekândaki komşuluk ilişkileri bu süreç içerisinde yeni bir boyut kazanmaktadır. Erkekler boş zamanlarını bazen evde ailesiyle birlikte geçirmek ve bazen de kahvehanede geçirmek istemektedir. Böylece kahvehane, erkekler için gündelik hayatta önemli bir kaçış alanı olarak görülmektedir.

Erkeklerin İş Hayatı ve Boş Zamanı

TOKİ Üç Kuyular Mahallesi’nde ailesinin maddi ihtiyaçlarını yerine getirmek için bu sorumluluğu üstlenen erkeklerin neredeyse tamamı, mahalle muhtarının da ifade ettiği gibi, belli bir işte çalışmaktadırlar. Kent yaşamında herkesin iş bölümü çerçevesinde çalışması bir zorunluluk halini almaktadır. TOKİ Üç Kuyular Mahallesi, karma yapılı bir mahalle olduğu için çalışan erkeklerin iş alanları da çeşitlilik göstermektedir. Asker, Polis, Öğretmen, Güvenlik, Sağlık, Eğitim gibi herhangi bir kamu kurumunda çalışan memur kesimi bulunmaktadır. Köyden gelen erkekler ise, özel bir kurumda çalışmak, esnafılık yapmak ya da site görevlisi olmak gibi iş alanlarında çalışırken köy ile olan bağlılığını ve ilişkilerini korumaya çalışmaktadır. Memur ve köylü kesimin yanında, merkez ilçelerin gecekondu mahallerinden gelen erkekler ise inşaat, servis şoförlüğü gibi serbest mesleklerde çalışmaktadır.

Erkeklerin bu mahalleye gelmesiyle birlikte mevcut eski işlerini devam ettirmektedirler. Ancak bu mahalleye gelerek yeni bir iş imkânı elde eden erkekler de vardır. Yeni bir iş imkânı sağlayan erkek grubu site görevlileridir. Bu mekânlar, site görevliliği işi yanında market, kırtasiye, fırın, kahvehane ve Cafe, berber gibi hizmet sektörü alanında da yeni iş fırsatları doğurmaktadır. Bu bağlamda bu mekânların istihdam ettiği kişi sayısı, sayısal olarak az olmasına rağmen yeni bir iş imkânı ve iş çeşitliliği sunması bakımından önemli bir alandır.

Ailesinin maddi ihtiyaçlarını karşılamak zorunda olduğunu hisseden erkekler, zamanlarının çoğunu iş hayatı içinde geçirmektedir. Hatta farklı iş alanlarında çalışan erkekler, fırsat buldukça ek işte yapmaktadırlar. Örneğin görüştüğüm bazı erkeklerin çalışma biçimleri şöyle; inşaata çalışma tecrübesi olan bir site görevlisinin (42) hafta sonları inşaata çalışarak ek iş yapması, berberlik yapan bir berberin (28) aynı zamanda elektronik işi yapması, TCDD’e güvenlikçi olmasına rağmen, boş zamanlarında boya-badana işi yapması gibi. alışmak, erkekler için kutsal bir grevmiş gibi hayatlarının önemli bir alanını kuşatmaktadır.

Görüştüğüm kişiler ‘ek iş’ durumunu şöyle ifade etmekteydi: “Kentte yaşamak için mevcut gelir ancak ev giderlerini ve çocukların eğitimini karşılamaktadır. Bunun yanında ‘ek iş’i daha çok çocuklarımızın geleceği ve ‘iyi bir yaşam’a ulaşma için yapıyoruz.” ‘İyi bir yaşam’ her kentlinin özellikle orta sınıfın arzuladığı bir amaçtır. Rowbotham’ın (1998: 79) ifade ettiği gibi orta sınıf erkeği için iş hayatı, fabrika işçisinin içine oranla, bedensel bakımdan daha hafif olmakla birlikte, karmaşık ruhsal baskılar altındadır. İş hayatı rekabet güdüsü içinde bu yarışı sürdürebilme kaygısı içindedir. Erkekler için ailesine iyi bir gelecek sunmak kaygısı gitgide bütün düşüncesini işgal etmektedir. Böylece erkek, ailesine daha iyi imkânlar sunmak zorunda hisseder kendini.

Modern kent yaşamının bir parçası olan rekabet güdüsü, erkeklerin iş temposuna eşlik ederek itici bir g sağlamaktadır. Bunun yanında Louis Wirth’e göre bu sürece etki eden bir diğer etken ise, aralarında duygu bağı olmayan insanların birbirlerine yakın olarak yaşamaları ve çalışmaları “rekabetin, ilerleme güdüsünün ve karşılıklı sömürünün artmasına” neden olmaktadır (Güllüpınar, 2012: 67). Rekabet anlayışı erkeklerin daha çok çalışması için önemli bir itici güçtür. Görüştüğüm mahallenin berberi (27) iş hayatının ne kadar zor olduğunu ve rekabet biçimini şöyle ifade etti:

“Ailem ve arkadaşlarımın ortamında kalsaydım şimdi elde ettiklerim olmayabilirdi. Yaklaşık olarak bir yıldır evliyim. Taksitle bir ev aldım ve şimdi taksitle ikinci el bir araba aldım. Aynı zamanda ek işte yapıyorum. şimdi ki hedefim, berber dkknımın olmasını istiyorum. Kiradan kurtulsam başka bir şey istemem.”

TOKİ  Kuyular Mahallesi’ndeki erkekler, boş zamanlarını çalıştığı için biçimine göre yorumlanmaktadır. Yorucu ve stres yoğunluğu fazla olan bir işte çalışıyor ise, boş zaman, ‘dinlenmek’ olarak tanımlanmaktadır. Ama görüştüğüm erkekler genel olarak boş zamanı, ‘iş dışı zaman’ olarak kavramsallaşmaktadır. Erkekler boş zamanlarını dinlenerek, ailesiyle evde geçirerek, çocukları ile ilgilenerek, kahvehaneye giderek ve fırsat buldukça ek iş yaparak geçirmektedir.

Erkekler için boş zamanın en anlamlı yanı kahvehanelerdir. Çünkü kahvehaneler erkekler için, gündelik hayatın sefaletinden, sıradanlığından, ağır çalışma koşullarından ve uzun çalışma srelerinden, iş yerinde maruz kalınan hakaretlerden, ev içi yaşantının yarattığı rutinlerden ve

problemlerden bir kaçış alanıdır (Öngel, 2014). Aynı zamanda kahvehane erkekler için, samimi bir arkadaş ortamı demektir.

Mekânsal ayrışmanın yarattığı önemli sorunlardan biri, erkeklerin bu yeni mekânlardaki sosyal ilişki ağlarına tutunamaması halidir. Görüştüğüm birçok erkek, boş zamanını eski arkadaş ortamının olduğu kahvehanelerde geçirmeyi tercih etmektedir. Erkeklerin bu karma yapılı mekânlarda yeni bir arkadaşlık ortamı kurmak istememektedir. Farklı toplumsal grupların bir arada olmasının ve insanların birbirlerini tanımamasının getirdiği güven sorunu, bu düşüncenin arkasındaki önemli bir etkenidir. Erkekler eski arkadaş ortamlarını daha samimi ve daha güvenli bulmaktadır. Erkekler için yeni mekânlara tutunmak kolay olmamaktadır. Bu yüzden erkekler, eskiden yaşanan mekânlardaki mahallerine giderek, boş zamanlarını samimi ve güvenli gördüğü arkadaş ortamlarında geçirmektedir.

Mahalledeki kahvehaneye daha çok site görevlileri gitmektedir. Site görevlileri, işi gereği bu mekânlarda sosyal ilişki ağları yoğun bir şekilde geliştiği için, bu mekânlarda yabancılık çekmemektedir. Polis ve asker grubu boş zamanları iş yoğunluğundan dolayı pek olmasa da yine fırsat buldukça zamanlarını daha çok kentin merkezdeki Cafelerde geçirmekte ve mahalledeki kahvehaneye gitmemektedirler.

Yaptığım görüşmelerde ortaya çıkan önemli bir bulgu ise, Kürt ve Zaza erkekleri arasındaki iş hayatı ve boş zamanları değerlendirme deneyimleri konusundaki ayırımdır. Kürt erkekleri genel olarak, iş alanları çok çeşitlidir. Belli bir yetenek isteyen işlerde çalışmaktan ziyade, daha farklı iş sahalarında çalışmaktadır. Zazalar ise, daha çok el yatkınlığı isteyen ve kişisel beceri isteyen işlerde çalışmaktadırlar. Altan tan'ın Ziya Gökalp'tan aktardığına göre, Diyarbakır şehir merkezinde çalışan Zazalar, duvarcılık, fırıncılık, tamirat ve el sanatları gibi kişisel beceri isteyen işlerde daha başarılıdırlar (Tan, 2011: 38). Görüştüğüm Zazalar da aynı şekilde, inşaat ve servis şoförlüğü gibi el yatkınlığı ve kişisel beceri isteyen işlerde çalışmaktadırlar.

Kürt erkekleri ile yaptığım görüşmelerde, Kürt erkekleri Zazalara kıyasla daha kaygılı, şüpheli ve olumsuz bir bakış açısına sahiptiler.⁹ Zaza erkekleri ise, daha anlayışlı, daha anlaşılır konuşmaya dikkat eden ve çevrelerine karşı ilgili olan bir yapıları olduğu gözlenmiştir. Tan'ın ifade ettiği gibi Zazaların köyleri dağlık ve sulak olması, aileler şeklinde örgütlenmiş olması, yemek ve temizlik kültürlerinin daha gelişmiş olması (2011: 38) gibi etkenler de sosyal ilişki deneyimlerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu kanıyı güçlendirmek adına Zazaların boş zamanlarını

⁹ Bunun nedenlerini anlamak bu araştırmanın konusu dışındadır. Ancak Kürtlerin böyle bir kaygı ve şüphe içinde olması, Türkiye, Irak, Suriye ve İran Kürtlerinin yaşadığı birçok sorun sadece 'Kürt Kimliği' üzerinden yapılmış olması gerçeğini ifade etmek gerekir.

değerlendirme biçimlerine ilişkin iki örnek vermek istiyorum. Birinci örnek, Mustafa (45) adındaki site görevlisi, iş dışında kalan boş zamanlarını inşaata çalışarak ek iş yapmaktadır. Bunun yanında site bahçesindeki görevi dâhilinde olan site bahçesinin peyzaj çalışmaları ve ağaç bakımlarını yapmanın yanında, geri kalan boş zamanlarında kendi inisiyatifiyle meyve ağaçları dikmekte ve ağaç bakımlarına özel bir ilgi göstermektedir. Site bahçesindeki bu özverili çalışmaları aynı zamanda komşularının da dikkatini çekmiş ve bahçedeki çalışmalarına konut sakinlerinin katılmasına ön ayak olmaktadır. Yapılan bu tür çalışmalar ile erkekler arasında sosyal ilişki ağları da gelişmektedir. Diğer bir örnek ise, Halil (40) ismindeki inşaat işçisi, boş zamanlarını site bahçesinde ağaçlandırma çalışmaları yaparak geçirmektedir. Ancak site bahçesi ortak alan olduğu için bazı konut sakinleri bu çalışmalardan rahatsızlık duymuştur. Halil bey, TOKİ Üç Kuyular Mahallesi'nden taşınarak arasında yaklaşık olarak 2-3 km mesafe olan TOKİ Memur-sen konutlarına taşınmıştır. Bu mahallede de boş zamanlarını ağaç dikme ve site bahçesini yeşillendirme çalışmaları yapmaya devam etmiştir. Site bahçesinde yaptığı peyzaj ve ağaçlandırma çalışmaları, Toplu Konut İdaresi yetkililerinin dikkatini çekmiş ve bu yaptığı çalışması diğer toplu konut peyzaj çalışmaları için örnek bir çalışma olarak belirlenmiştir. Bu yönüyle Zazaların gündelik hayat içindeki sosyal ilişkileri daha gelişmiş ve kişisel beceri isteyen işlerde daha fazla çalışmaktadırlar. Bunun yanında Zazalar Kürtlere kıyasla çevrelerine karşı daha duyarlıdırlar. Diğer bir ifadeyle Zazalar çiçek-böcekle uğraşmayı sevmektedirler.

Erkeklerin Arkadaşlık ve Komşuluk İlişkileri

Ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan içinde barındırdığı fırsatlardan dolayı kentlerin bir çekim gücü bulunmaktadır (Yıldız, 2025: 102). Toplu konut projeleriyle yer değiştiren aileler farklı bir beklenti içine girmektedir. Konut kalitesi kadar, sosyal ve psikolojik beklentileri söz konusudur. Bu beklentiler; güvenli bir komşu ilişkisi, bir gruba aidiyet duygusu ve gündelik hayatın içinde kurulan karşılıklı yardımlaşma ağlarıdır. Bu beklentiler, insanların gündelik yaşamlarında merkezi bir konumda yer almaktadır (Erman, 2016: 61-62). Ancak toplu konut projesinin yarattığı mekânsal ayrışma sonucunda ortaya çıkan mahalleler, toplumun farklı kesimlerini içinde barındıran karma yapılı bir mekâna dönüşmektedir. Bu mahallelerin karma yapısından dolayı, mahalle sakinlerinin birbirini tanımaması sosyal ilişkilerde güven sorununu gündeme getirmektedir.

Ailelerin sosyal konut alanlarından gelmeleriyle birlikte yaşamlarının ve kurdukları düzenin kesintiye uğramasının bedelini yerleştikleri karma yapılı konut projelerinde karşılayabilmeleri ise kolay olmamaktadır (Erman, 2016: 62). İnsanların bilmediği bir ortama uyum sağlaması ve tanımadığı insanlar ile bir grup içinde aidiyet duygusunu yakalaması ve samimi, güvenli bir komşuluk ilişkisini kurması pek mümkün olmamaktadır. Bu açıdan olaya baktığımızda mekânsal ayrışma alanları, arkadaşlık ve komşuluk ilişkilerini aşındırmaya uğratmaktadır. Özellikle bu

olumsuz durum, erkekler arasındaki gündelik sosyal ilişkilerde daha fazla kendini görünür kılmaktadır.

Erkekler arasında, arkadaşlık ve komşuluk ilişkilerini aşındırmaya uğratan diğer önemli bir sorun ise, farklı iş alanlarında çalışıyor olmalarıdır. İş hayatının getirdiği yoğun çalışma temposu ve çalışma saatlerinin farklı olması içinde olması erkeklerin sosyal ilişkide bulunmasını güçleştirmektedir. Yaptığım görüşmelerde erkekler, bu durumu şu sözlerle ifade ettiler: “İşimden dolayı eve gidiş saatlerim belli olmuyor. Bu yüzden sitemdeki komşularımı ve çoğu zaman da kapı komşumu bile görmüyorum. Görmediğim içinde bir iletişim aramızda kurulmuyor.” Aynı şekilde 1 yıldan 6-7 yıla kadar aynı evde oturan erkekler, kapı komşularını tanımamakta ve böyle bir gereklilik de duymamaktadır. İş hayatının yorucu temposu, onu böyle samimi bir komşuluk ilişkisi içinde olma kaygısı taşımasına izin vermemektedir. Rowbotham’ın vurguladığı gibi erkeklerin daha iyi bir gelecek kurmak isteğinden dolayı iş hayatının koşuşturması içinde, çevresiyle yakın ilişkiler kurması güçleşecek ve daha az arkadaşı olacaktır (Rowbotham, 1998: 79). Ancak bu durum kadınlar için pek geçerli olmamaktadır. Görüştüğüm erkeklerin eşleri komşuluk ilişkilerinde daha aktif olduğunu göstermiştir. En azından kadınlar, kapı komşularını tanımakta ve ev ziyaretleri yapmaktadırlar.

Mahalle Muhtarı (60) mahallenin sosyal ilişkilerini şu sözlerle açıkladı:

Öncelikle karma yapılı bir yer burası. Bu durum oluşacak bir arkadaşlık ve komşuluk ilişki ortamını engelliyor. İkincisi, kimse birbirini tanımıyor. Tanımadığı için de herhangi bir sosyal ilişki içine girmiyor. Üçüncüsü, siyasal ortamın istikrarsızlığı, mahalle sakinlerini tedirgin ediyor. Bu durum arkadaşlık ve komşuluk ilişkilerinin temeli olan güven duygusunu ve güven ortamını yok ediyor”.

Bu açıklamaların da ifade ettiği gibi, bu karma yapılı mahallelerde erkekler için arkadaş ortamı kurmak ve komşuluk ilişkileri oluşturmak sağlıklı bir şekilde gerçekleşmemektedir. 4 etaptan oluşan TOKİ Üç Kuyular Mahallesi’ndeki sitelerin etrafı tel örgülerle çevrili olması, mahallede bulunan polis ve askeri lojmanların etrafı tel örgülerle çevrili olması ve lojmanların stratejik köşesinde siyah camlarla kaplı gözetleme kuleleri olması, lojmanların her köşesinde dört yönü gösteren mobese kameralarının olması mekânsal ayrışmanın yanında toplumsal bir ayrışmayı da beraberinde getirmektedir. Böyle bir ortamda erkekler, erkeklik içgüdülerinin getirdiği korumacı aile refleksleriyle de sosyal ilişkilerinde daha temkinli ve şüpheli davranmaktadır. Şüpheli ve temkinli bakış açısından dolayı arkadaşlık ve komşuluk ilişkileri kurulsa bile kısa süreli olmaktadır. Güven üzerine kurulmayan gündelik sosyal ilişkiler zayıflamakta ve zaman içinde yok olmaktadır. Bundan dolayı erkekler, iş dışında kalan zamanlarının önemli bir bölümünü aileleriyle yani evde ya da site bahçelerinde tel örgüler içinde geçirmektedir. Bu mekânlarda yaşayan erkekler bir evcilleşme süreci yaşamaktadırlar. Bu yönüyle ataerkil toplum yapısının hâkim olduğu böyle

toplumlarda, mekânsal ayrışmayla birlikte gelen karma yapılı mekânlar, toplumsal cinsiyetler arasındaki eşitsizlik halini kısmen de olsa aşındırmaktadır.

Karma yapılı bu tür mekânlarda, gündelik hayatın içinde kurulan yardımlaşma duygusu pek mümkün olmamaktadır. Çünkü erkeklerin birbirini tanımaması ve kent hayatının ortadan kaldırdığı yardımlaşma duygusu bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Bu tür mekânlarda sosyal ilişkiler kuramayan ya da kurmayan erkekler, daha çok eski arkadaş ortamlarına giderek ya da akraba ziyaretleri yaparak farklı bir biçimde gündelik ilişkiler üretmektedirler. Kendisiyle görüştüğüm Abdullah (53) bey, bu durumu şu sözcüklerle ifade etti: “Samimiyet ve Güven”. Ancak görüştüğüm insanlar, zaman içinde bu ilişkilerin de kopmasından kaygılandığını ifade etmektedirler. Böylece erkekler bu mekânlarda daha çok yalnızlaştırmaktadır. Böylece yalnızlaşan erkeler, sosyal ilişkileri gündelik hayatın kapitalist anlayışı içinde yeniden üretmektedir. Kapitalist sistemin üretim biçimi içinde yeniden üretilen gündelik ilişkiler daralmakta ve sıradanlaşmaktadır.

Erkeklerin “Ekolojik Alanı” Olarak Kahvehane

Ekolojik alan, aynı canlı türlerinin kendilerinin olduğu, kendilerini bulduğu ve kendileri tarafından korunan en doğal alanlarıdır. Ekolojik alanda, canlı türleri arasındaki ilişkiler, bulunduğu ortamla bir aidiyet ilişkisi kurdukları için, herhangi bir kaygı taşımadan en doğal şekilde kendini göstermektedir. Kahvehaneler de erkekler için aynı durumu ortaya çıkarmaktadır. Kahvehaneler, erkeklerin doğal mekânları olarak bilinmektedir. Bu alanlar erkeler tarafından korunan ve erkekler için mahrem görülen mekânlardır. Bu mekânlara karşı cinsin yani kadınların girmesi pek mümkün değildir. Erkekler için bu alanlara karşı cinsin girmesi ancak olağan dışı bir durum söz konusu olması durumunda mümkün olmaktadır. Bu açıdan kahvehaneleri erkeklerin ‘Ekolojik Alanı’ olarak görebiliriz.

Kahvehaneler, erkeklerin kendilerini en doğal haliyle gösterdikleri alanlardır. Bu mekânlar erkekler için, birbirlerine kabadayılık ettiği, kendilerini diğer arkadaşlarına övdüğü, en ufak bir kaygı taşımadan küfürlü konuşmaların yapıldığı, özellikle oyun oynarken ve maç izlerken, siyasetin konuşulduğu ve çıkar hesaplaşmalarının yapıldığı ortamlardır. Kısacası site görevlinsin (35) de ifade ettiği gibi kahvehane, ‘erkeğin kendini özgür hissettiği bir ortamdır’.

Kahvehaneler, erkekler için aynı zamanda birer terapi mekanlarıdır. Erkekler bu mekânları, gündelik sosyal ilişkilerinden ve bunaltıcı, stresli iş yoğunluğundan bir kaçış alanı olarak görmektedirler. Her erkeğin bu mekânlara kaçış gerekçesi farklıdır; kimisi iş hayatının bunaltıcı havasından bıktığından stres atmak için, kimisi evde eşiyle tartıştığı zaman rahatlamak için, kimisi gündelik hayat içinde karşılaştığı olumsuz bir durumun etkisini üzerinden atmak için ve kimisi

gündelik hayatın rutinliğinden başka bir sıradanlığa (arkadaşları görmek, kâğıt oynamak gibi) kaçmak için gitmektedirler.

TOKİ Üç Kuyular Mahallesi'ndeki kahvehaneye toplumun farklı sınıf grupları gitmektedir. Mahalle Muhtarı'nın ve site görevlilerinin verdiği bilgiye ve kendim yaptığım gözlemlere dayanarak şunu söylemek mümkün; kahvehaneye genel olarak site görevlileri, köylüler, emekliler ve nadiren de memurlar gitmektedir. Bu açıdan kahvehane farklı toplumsal kesimdeki grupları bir araya getirmeyi başarmış bir mekânlardır.

Yaptığım görüşmelerde kahvehanenin erkekler için ne ifade ettiğini anlamaya çalıştım. Kahvehane genel olarak erkekler için samimi bir arkadaş ortamı demektir. Mahalle Muhtarı'nın (60) ifade ettiği gibi kahvehane: "Oturduğumuz yerdir. Arkadaşlarımı bulduğum yerdir". Kahvehane, erkek-erkeğe konuşmanın en doğal mekânıdır. Görüştüğüm bir sınıf öğretmeni (38) ise, kahvehaneyi, bir "uyuşturucu" olarak tanımladı. Yine aynı öğretmen bu durumu şöyle açıkladı:

"Kahvehanede iken, eşim bile beni telefonla arasa, rahatsız olurum ve hemen öfkelenirim. Kahvehanede rahatsız edilmek istemiyorum".

Kahvehanelere gelen mahalle sakinleri, yani erkekler gün içinde biriktirdikleri stresi bu mekânlarda atmaktadır. Erkekliğin duygusal, romantik olmayan yönleri bu mekânlarda sergilenmektedir. İktidar, hegemonya, güç, öfke, bağırma, kahkaha atma, gülmek gibi erkeklerin bu tür erkeksi yönlerini daha rahat ve en doğal şekilde kahvehane ortamında ortaya çıkarmaktadır. Kâğıt ve taş oyunları oynarken erkeklerin sergiledikleri tavırlar bunun açık bir göstergesidir. (Erkekler, kızgınlıklarını okey taşlarından çıkarması gibi) Kahvehaneler, bir yönüyle erkeklerin erkeklik özelliklerinin sergiledikleri bir gösteri alanına dönüşmektedir. Kahvehanede görüşme yaptığım sırada, oyun oynamak isteyen birinin arkadaşlarının oyun oynamak istememesi üzerine şu sözleri ve tavırları sergiledi: Kışkırtıcı, tahrik edici sözler sarf ederek arkadaşlarını oyun oynamaya davet etti. Bunu aynı zamanda meydan okuyan bir üslupla ifade etti. Oyunda birbirini alt etme kavramları ile bu meydan okuma şekli sürmektedir. Masada oturan arkadaşlar bu meydan okuma şeklini "Horozluk etmek" gibi bir tabirler ifade ettiler. Böylece kahvehane ortamında erkekler, 'hegemonik erkek' yönünü karşı cinse değil kendi cinsine karşı kullanarak bir meydan okuma şeklinde gerçekleştirmektedir.

Hegemonik erkeğin diğer yönleri oyun oynarken de ortaya çıkmaktadır. Kahvehanede yaptığım gözlemlerde bu durumu şöyle ortaya koymak mümkündür: Erkeklerin oyun oynarken ellerini sert bir biçimde masaya vurması, bir güç, iktidar gösterisine dönüşmektedir. Oyunu kazanırken kahkaha atılması, bir iç rahatlatmanın yanın da karşı taraf üzerine bir baskı yaratmak isteğinden ileri gelmektedir. Erkekler arasında oynanan oyunlar bir düelloya dönüşmektedir. Bir rekabet ortamındaymış gibi bir mücadele söz konusudur. Oyunda yenilen kişinin durumu bir

mağlubiyet havasında geçer ve onun yerine oyuna giren arkadaşı durumu rövanşa dönüştürerek oynar. Oyunu kazandığı zaman, arkadaşının mağlubiyetine atıf yaparak kendi galibiyetiyle sevinmesini sağlamaktadır.

Kahvehanede erkekler arasındaki konuşmalar ve tartışmalar, bir siyasi parti üyesinin ülke meselesini konuştuğu gibi ciddi bir şekilde geçer. Erkekler iddialarını kanıtlamak ve sözlerinin doğru olduğunu söylemek için, günlük olaylar ile desteklerler. Bunun yetersiz kaldığı durumlarda ise, yüksek sesle konuşur, bağırır ve ellerini masaya vurarak sözlerinin ve iddialarının doğruluğuna mimikleri ile destek sağlamaktadırlar. Ancak bu erkek-vari hareketler, konuşmaların yetersiz kalındığı zamanlarda değil hemen hemen her konuşmada kendini göstermektedir. Bu da göstermektedir ki, kahvehane erkeklerin en doğal alanı olan ekolojik alanıdır. Bu ekolojik ortamda erkekler, bütün erkeksi yönlerini sergilerler. Erkekler hatta oyunu kaybeden arkadaşlarına, kadınsı özellikler atfederek onu aşağılamak ya da kızdırmak ister. Erkeklerin bu söylemi, bir yönüyle toplumsal cinsiyet ayrımcılığını göstermektedir. Çünkü bu durum ataerkil toplum yapısı içinde ki hegemonik iktidar erkek yapısı, kadınlık özelliklerinin toplumsal cinsiyet hiyerarşi içinde küçük düşürücü bir durummuş gibi göstermektedir.

Eskiden Yaşanılan Mekândaki Sosyal İlişkiler

Mekânın şekli ve mekânın alana kurulum biçimi arasındaki ilişki ile toplumun gündelik sosyal ilişkileri arasında yakınlık ve uzaklık derecesi açısından bir paralellik durumu söz konusudur. Gecekondu mahalleleri, köy yerleşimleri gibi çok katlı olmayan ve iç içe geçmiş mekânlardaki sosyal ilişkiler daha yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Bunun yanında mekânın çok katlı yapı şeklinde yükseldiği ve birbirinden ayrıştığı alanlarda gündelik sosyal ilişkiler ya zayıftır ya da yoktur. Geleneksel anlamda birbirine bitişik veya yakın bir şekilde yapılan yerleşim alanları, sanayi devrimi ve kentleşme süreçleriyle birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Son dönemde yoğun bir şekilde yaşanan ve özellikle sermayenin de itici gücüyle birlikte kentsel dönüşüm projeleriyle kentler değişmekte ve dönüşmektedir. Kentsel dönüşüm projeleriyle birlikte mekânsal ayrışma sorunsalı derinleşmekte ve bu mekânlarda yaşayan insanlar arasındaki sosyal bağlar aşınmaktadır.

TOKİ'nin yaptığı toplu konut mahallerinde mekânsal ve sosyal ayrışmanın bütün boyutlarını görmek mümkündür. Aynı zamanda TOKİ'nin hareket alanını takip eden sermaye, mekânsal ve sosyal ayrışma sorunsalına katkı sağlayarak, bu sürecin derin bir şekilde yaşanmasına yol açmaktadır.

TOKİ Üç Kuyular Mahallesi'nde ikamet eden erkeklerle yaptığım görüşmelerde, eskiden yaşanılan mekân ile yeni yaşanılan ayrılmış mekân arasında ortaya çıkan gündelik sosyal ilişki deneyimlerinin ortaya çıkış biçimleri önemli derecede farklılık göstermektedir. Görüşmelerde

ortaya çıkan veriler, eskiden yaşanan mekânlardaki erkeklerin arkadaşlık ve komşuluk ilişkileri güçlü bağlarla birbirine bağlı olduğunu göstermektedir. Bu bağları sağlayan faktörler ise, içinde doğup büyüdüğü mahalle olması, herkesin birbirini tanıması ve bunun getirdiği güven ve samimiyet; aynı gelir seviyesine sahip ailelerden oluşması, evlerin şekillerinin benzer olması ve evlerin birbirlerine yakın kurulmuş olması olarak sıralayabiliriz.

Diyarbakır'ın Bismil ilçesinden bu mahalleye 2012 yılında gelen ve çiftçilik yapan Fırat (35) adındaki konut sakini sosyal ilişkiler hakkında şu sözleri ifade etti:

“Bu mahallede sosyal ilişkim yok. Ne komşuluk ne de arkadaşlık ilişkim var. Eski yaşadığım yerde, çevremdeki herkesi tanıyordum. Sosyal ilişkilerim çok fazlaydı. Burada boş zamanlarımı etrafı tel örgülerle çevrili olan site bahçesinde ve bazen de çocuğumla sitenin yanındaki parkta zaman geçiriyordum. Burada bireyselleşme söz konusu. 08.00-17.00 arası çalışan memurlar gibiyiz”.

Yine görüştüğüm güvenlik görevlisi olan Zait (38) adındaki konut sakini ise benzer bir açıklama yaparak şöyle dedi:

“Eskiden yaşadığım mekân benim çocukluğumun geçtiği mahalleydi. Orada herkesi tanıyordum. 2-3 katlı gecekondular tarzı bir mahallede yaşadım. Yaşadığım gecekondular mahallesinde, insanlar sokak başlarında oturduğu için komşuluk ilişkileri çok iyiydi. Sokaklar birbirine çok yakın ve hatta evlerin kapıları bile birbirine bakardı. Eski mahallemdeki arkadaşlık ve komşuluk ilişkilerim çok yoğundu. Ancak bu mahallede arkadaşlık ve komşuluk ilişkim alt düzeyde”.

Sonuç olarak şunu ifade edecek olursak, eskiden yaşanan mekânlardaki sosyal ilişki deneyimleri, mekânda yaşayan erkeklerin birbirini tanımasından ve evlerin birbirine yakınlık durumundan dolayı daha yoğun bir şekilde yaşanmaktaydı. Ancak mekânsal ayrışmanın yaşandığı mekânlarda, bu mekânlardaki konutların ayrışmayı derinleştirecek tarzda birbirinden uzakta kurulması ve bu mekânların birbirini tanımayan toplumun farklı sınıflarını barındırması gündelik sosyal ilişkileri farklı bir deneyim biçimiyle yaşanmasına ve üretilmesine yol açmaktadır.

SONUÇ

Neo-liberal ekonomik politikalar çerçevesinde kentsel dönüşüm projeleriyle kentler modern anlamda yeniden dönüşmektedir. Sermayenin birikim alanı olarak kentler, sermayenin kârlı gördüğü alanlara yönelmesiyle hızlı dönüşümler yaşamaktadır. Sermayenin hareketleriyle kentin mekânında yaşanan dönüşümle mekânsal ayrışma sorunu derinleşmektedir. Sermaye, hareket alanını genişletmek ve hızına bir ivme kazandırmak için, kent dışı alanları metalaştırarak yol almaktadır. Mekânsal ayrışmayı derinleştiren sermaye hareketleri, beraberinde sosyal ilişkilerde de eşitsizlikler ve kutuplaşmalar gündeme getirmektedir. Sosyal ilişkilerin aşınmaya uğradığı modern kentlerde, gündelik hayatın sosyal ilişki deneyimleri sıradanlaşmaktadır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyetin yapısı içindeki erkeklerin gündelik sosyal ilişki deneyimleri, kapitalist sistemin üretim tarzı içinde yeniden üretilmektedir.

Türkiye 1980 yılından sonra, neo-liberal ekonomik politikalar doğrultusunda bir siyaset izlemiştir. Bu süreçle birlikte neo-liberal politikalar, kentleşme hareketlerine de uygulanmıştır. TOKİ, 1984 yılında temelleri atılarak kentsel dönüşüm projelerine ‘Toplu Konut Projeleriyle’ katılmıştır. 2003 yılından sonra siyasal ve yasal gücü de arkasına itici bir güç olarak takviye eden TOKİ, Türkiye’nin her ilinde yapmaya başladığı toplu konut projeleriyle kentsel dönüşüm hareketine aktif olarak katılmış ve sürecin önemli bir aktörü haline gelmiştir. Toplu konut projeleri çerçevesinde yapılan konutlar, ekseriyetle kentlerin merkezinden uzakta ve ekseriyetle kent dışı alanlar üzerinde kurulmaktadır. Toplu konut projeleri, kent mekânında ayrışmayı derinleştirerek yeniden üretmekte ve toprağın metalaştırmasıyla sermayenin kent mekânında ki hareket alanını genişletmektedir. Kapitalist ekonomik sistemin üretim tarzının bir biçimi olarak ortaya çıkan ayrılmış mekânlar, gündelik sosyal ilişkilerini de bu üretim tarzı içinde yeniden üretmektedir.

Son dönemlerde Türkiye’nin her ilinde toplu konut yapımını hızlandıran TOKİ, Diyarbakır’da toplu konut, hastane, camii yapımı gibi önemli çalışmalar yürütmektedir. TOKİ’nin yaptığı önemli bir toplu konut hamlesi ise, 2009 yılında konutların anahtar teslimatı yapılan TOKİ Üç Kuyular Mahallesi’dir. Mahalle, kent ile kırsal arasında kurulmuş bir yerleşim alanıdır. TOKİ tarafından toplu konut projesi bağlamında kurulan mahalle, mekânsal ayrışmanın belirgin bir örneğidir. TOKİ’nin tarım alanlarını metalaştırması üzerine, yerel sermaye grupları tarım alanları üzerinde özel güvenli siteler yapmaya başlamıştır. Mahallenin periferindeki tarım alanlarını işgal eden sermaye, yaptığı sitelerle mekânsal ayrışma sorununa farklı bir boyut kazandırmıştır. TOKİ Üç Kuyular Mahallesi’nde ki mekânsal ayrışma sorununu derinleştiren diğer önemli bir etki ise, TOKİ tarafından yapılan toplu konutların mekânda yerleşme biçimleridir. Toplu konut siteleri, farklı etaplardan ve farklı biçimlerden oluşmaktadır. Bunun yanında konutların farklı metre karelerden oluşması ve aynı şekilde toplumsal sınıf gruplarının mekânda farklı bir biçimde yerleştirilmeleri

mekânda yaşanan ayrışma sorunu gündelik hayatın sosyal ilişkilerinin biçimlerine de yansımaktadır. Yoksul kesim ve alt gelir grupları için yapılan 2. Etap'ın konut sakinlerinin arasındaki gündelik sosyal ilişkiler daha samimi ve yoğun bir iletişim ağı içinde gerçekleşirken, memur kesimi için yapılan 1. Etap da ise gündelik sosyal ilişkiler tam tersi bir yönde cereyan etmesi, mekânsal ayrışmanın gündelik sosyal ilişkiler üzerindeki sarsıcı etkisini gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda gündelik sosyal ilişkiler, toplumun gelir durumuna ve mekâna yerleşme biçimlerine göre yeniden üretilmektedir.

Ayrışmanın, eşitsizliğin ve kutuplaşmanın hem mekânda hem de sosyal ilişkilerde yaşanıyor olması, ataerkil toplum yapısının gündelik yaşamda ürettiği toplumsal cinsiyet rollerinin deneyimlerinde bunu görmek mümkündür. Toplu konut projeleriyle, mekânsal ve sosyal ilişki arasındaki geleneksel sosyal bağlar kopma noktasına gelmiştir. Toplu konutların, toplumun farklı gruplarını bir araya getirmekte ve onları mekânda farklı biçimde yerleştirdiğini ifade etmiştik. Öte yandan, mahalledeki sitelerin etrafının tel örgülerle çevrili olması beraberinde bir güvensizlik ortamını meydana getirmektedir. TOKİ Üç Kuyular Mahallesi'nde yaşanan bu durum, konut sakinleri arasında oluşması beklenen gündelik sosyal ilişkiler için engellerin ortaya çıkarmasına, güven sorununa ve komşuluk ilişkilerinin oluşmamasına zemin hazırlamaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında ele aldığımız erkeklerin deneyimleri, gündelik sosyal ilişkilerinde gözle görünür biçimde sorunlar yaşamaktadır. Komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerini erkek deneyimleri üzerinden baktığımızda, görüştüğüm bir öğretmenin, “5 yıldan fazla bir süredir bu mahalledeki sitelerde oturuyor olmama rağmen, kapı komşumu bile tanımıyorum.” demesi, mekânsal ayrışma sorununun arkadaşlık ve komşuluk ilişkilerini ortadan kaldırmakta, yani kurulu geleneksel toplumsal ilişkileri parçalamaktadır.

Mekânsal ayrışmanın komşuluk ilişkilerini aşındırmasının yanında ortaya çıkardığı önemli bir sorun da farklı toplumsal grupların bir araya gelmesiyle birlikte gündelik sosyal ilişkilerin kapitalist sistemim üretim tarzı içinde yeniden üretilmesidir. Eski toplumsal düzenlerini bırakıp yeni bir mekâna yerleşen ataerkil toplum yapısı içindeki erkekler, bu ortamlarda istediği güveni ve samimiyeti bulamamaktadır. Bu yüzden erkekler, boş zamanlarını daha samimi ve güven verdiğini düşündüğü eski arkadaş ortamlarında geçirmeyi tercih etmektedir. Bu bağlamda erkekler, sermaye hareketleriyle daha belirgin bir hale gelen mekânsal ayrışma ortamlarına tutunamamaktadır. Erkekler bu mekânlara yabancılaşmakta ve kaçışı eski arkadaş ortamlarında aramaktadır. Ancak bu ilişkiler de zaman içinde zayıflamaktadır. Bu bağlamda ataerkil toplum yapısı içindeki erkekler, kimsenin kimseyi tanımadığı bu karma yapıli mekânlarda sosyal bir arkadaşlık ilişkisi kurmamakta ve karma yapıli toplumsal sınıfın getirdiği yabancılaşma duygusu ile eşine ve çocuklarına daha fazla zaman ayırmaktadır. Bu mahallede görüştüğüm istisnasız bütün erkekler, ailesi (eşi ve çocukları) için iyi bir gelecek kurmak kaygısı içine daha fazla girmektedir. Sosyal ilişkileri

zayıflayan orta sınıf erkeklerinin gündelik sosyal ilişki biçimleri, kapitalist sistemin getirdiği rekabet anlayışı içinde yeniden üretilmektedir. Böylece ‘iyi bir gelecek’ kaygısı içine giren erkeklerin gündelik sosyal ilişki deneyimleri, gelir durumuna göre mekâna yerleşme biçimine ve mekândaki ilişki biçimlerine göre şekillenmektedir.

KAYNAKÇA

- AMED, U. (2014), “Amed Yoksulluk Haritası Burjuvalar ve Yoksullar”,
<http://siyasihaber3.org/amed-yoksulluk-haritasi-burjuvalar-ve-yoksullar-ugur-amed>
- Ankara Kahveciler Esnaf Odası, (2015), “Kahvehanenin Tarihçesi”,
<http://www.ankarakahvecilerodasi.com/kahvehanenin-tarihcesi/>
- AKSU, G. (2013), Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal *Kentsel Yoksulluk Bağlamında Mekânsal Ayrışma Tokat Sulusokak Örneği*, Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kentleşme ve Çevre Sorunları Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ALVER, K. (2009), “Kentsel Ayrışma ve Yeni Biçimleri”, *Anlayış Dergisi*, Sayı: 71.
- ASLANOĞLU, R. A. (2000), *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, Ezgi Kitabevi, Baskı. 2.
- AYSEV DENEÇ, E. (2014), “Türkiye Kentlerinin Mekânsal Üretiminde TOKİ Etkisi”,
<http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=392&RecID=3443>
- BADAY, Ö. N. (2011), *Modern Kent Mekânlarında Mahallenin Konumu*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BARUTÇU, A. (2013), *Türkiye’de Erkeklik İnşasının Bedensel ve Toplumsal Aşamaları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BECERİKLİ, U. B. “Erkeklik ve Erkeklik Çalışmaları: Kahvehane Kültürü Örneği”,
https://www.academia.edu/17345204/Erkeklik_ve_Kahvehane_K%C3%BClt%C3%BCr%C3%BC_Eriřim_Tarihi:08.06.2017
- CANTEK, L. (2005), *Gündelik Yaşam ve Basın (1945-1950) Basında Gündelik Yaşama Yansıyan Tartışmalar*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ÇELİK, G. (2016), “Erkekler (de) Ağlar!': Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Erkeklik İnşası ve Şiddet Döngüsü”, *Fe Dergisi*, No. 2, ss. 1-12.
- DEMREN, Ç. (2014), *Kahvehane Erkekliği “Ankara’da Bir Gecekondu Mahallesi Örneği”*, Gece Kitaplığı Yayınları, Baskı. 1.

DEMREN, Çağdaş, “Erkeklik, Ataerkillik ve İktidar İlişkileri”, http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/erkeklik_ataerkillik.pdf Erişim Tarihi: 11.06.2017.

DENİŞ, H. E. (2011), “Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Kahvehaneler: Sosyal ve Siyasal Yaşamın İncelenmesi”, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 27, ss. 1-16.

Diyarbakır’ın Sesi, (2017), “2017’de TOKİ’den Diyarbakır’a Bin Konut Hamlesi”, <http://www.diyarinsesi.org/haber/2017de-tokiden-diyarbakira-bin-konut-hamlesi-93457.htm>

DUVARCI, A. (2012), “Kültürümüzde İstanbul Kahvehaneleri ve Halk Edebiyatına Katkıları”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 75-86.

EDİZ, İ. (2008), “Osmanlı’dan Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Kahvehaneler ve Sosyal Değişim”, http://www.fed.sakarya.edu.tr/arsiv/yayinlenmis_dergiler/2008_1/2008_1_15.pdf

ERMAN, T. (2016), ‘*Mış Gibi Site*’ Ankara’da Bir TOKİ-Gecekondu Dönüşüm Sitesi, İletişim Yayınları, Baskı. 1.

FİRİDİN ÖZGÜR, E. (2006), “Sosyal ve Mekânsal Ayrışma Çerçevesinde Yeni Konutlaşma Eğilimleri: Kapalı Siteler, İstanbul, Çekmeköy Örneği”, *Planlama*, Sayı: 4, ss. 79-96.

GARDINER, M. (2016), *Gündelik Hayat Eleştirileri*, çev: “Deniz, Özçetin, Babacan, Taşdemir, Burak, Özçetin”, Heretik yayınları, Baskı. 1.

GENÇ, F. (2015), “Rasyonel Kurallarla İşleyen Kent, Kürt Belediyeciler İçin Politik Başarının Bedenleşmiş Hali”, <http://www.arkitera.com/soylesi/689/rasyonel-kurallarla-isleyen-bir-kent-kurt-belediyeciler-icin-politik-basarinin-bedenlesmis-hali>

GÜLLÜPINAR, F. (2012), “Kent Sosyolojisi Kuramları Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt. 21, Sayı: 3, ss. 1-29.

GÜRBÜZ, S. (2008), “İktidar Simgesi Olarak Erkeklik ve Toplumdaki Erkeklik Algısı”, *Kültür ve Politika Dersi*, ss. 1-16.

GÜRHAN, N. (2016), “Diyarbakır Kent Algısı Üzerine Bir Araştırma”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırma Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, ss. 921-941.

HARVEY, D. (2004), “Yeni Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim”, çev: “Evren Mehmet, Dinçer”, *Praksis*, Sayı: 11, ss. 23-48.

HARVEY, D. (2002), “*Sınıfsal Yapı ve Mekânsal Farklılaşma Kuramı*”, 20. Yüzyıl Kenti, der. ve çev: “Bülent, Duru, Ayten, Alkan”, Baskı. 1, ss.147-172.

- KAYA, E. (2010), “TOKİ: Devlet İçinde Şirket”,
<http://v3.arkitera.com/h52207-toki-devlet-icinde-%C5%9Eirket.html>
- KÖSE, H. (2008), “Lefebvre ve Modern Dünyada Gündelik Hayat”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, ss. 7-25.
- LEFEBVRE, H. (2010), *Gündelik Hayatın Eleştirisi I*, çev: “Işık, Ergüden”, Sel Yayıncılık, Baskı. 3.
- NUMAN TELCİ, İ. (2013), “Küresel Postmodern Mimari'ye Yerel Modern Başkaldırı: TOKİ'nin Yurtdışı Toplu Konut Projeleri”, *Liberal Düşünce*, Sayı: 71, ss. 219 – 225.
- ROWBOTHAM, S. (1998), *Kadın Bilinci Erkek Dünyası*, çev: “Şükrü, Alpagut”, Payel Yayınları, Baskı. 2.
- ŞAHBAZ, S. (2007), *Geçmişten Günümüze Kahvehaneler, Kahvehanelerin Sosyal Yaşamdaki Yeri ve Önemi: Aydın Merkez Örneği*, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ŞİMŞEK, A., ÖNER, R. V. (2015), “Türkiye’de Hegemonik Erkeklik: Medyada ve Hukukta İzler, Dönüşümler ve Olasılıkları”, *Global Media Journal TR Edition, Cilt: 6*, Sayı: 11, ss. 447-477.
- TAN, A. (2011), *Kürt Sorunu Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Birlikte Kölelik*, Timaş Yayınları, Baskı. (8).
- TOKİ, (2017), “Kuruluş ve Tarihçe”, <http://www.toki.gov.tr/kurulus-ve-tarihce>
- ÖNGEL, S. (2014), “Gündelik Hayat, Mekân ve Alternatif, Birgün Gazetesi”,
<http://www.birgun.net/haber-detay/gundelik-hayat-mekan-ve-alternatif-80641.html>
- ÖZTÜRK, F. (2013), “Türkiye Ekonomisinin Kırılma Noktası: 24 Ocak İstikrar Kararları”,
<http://www.dunyabulteni.net/haber/244303/turkiye-ekonomisinin-kirilma-noktasi-24-ocak-istikrar-kararlari>
- YİĞİT, Z. (2012), “Modernliğin Arka Yüzü” Olarak Gündelik Hayat: Aşk Memnu”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 14*, Sayı: 2, ss. 125-144.
- YILDIZ, İ. (2023), *Türkiye’de ve Dünyada Göç ve Bütünleştirme Politikaları*, Gazi Kitapevi, Baskı. 1.
- YILDIZ, İ. (2025), “Göç Teorileri Perspektifinden Göçün Kentleşmedeki Rolü”, *Şehir ve Medeniyet Dergisi, Cilt:10*, Sayı: 19, ss. 90-114.

